

SZENT ISTVÁN-TERV

Kiadta a Professzorok Batthyány Köre és a Magyar Szemle Alapítvány. A kiadásért felel: NÁRAY-SZABÓ GÁBOR és KODOLÁNYI GYULA. A \LaTeX -szövegszerkesztést végezte: LOVAS REZSŐ. Készült a Press+Print Nyomdában, 2005-ben. Felelős vezető: TÓTH IMRE ügyvezető igazgató. A borítót tervezte: KOZÁK TAMÁS. Megjelent 80 grammos Ofset papíron, Palatino betűvel.

ISBN 963 85171 6 6 ISSN 1217-7202

Professzorok Batthyány Köre

SZENT ISTVÁN-TERV

**GONDOLATOK
A NEMZET FELEMELKEDÉSÉRŐL**

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK, 2005

Írta

Ács Margit, Alvincz József, Ángyán József, Báthory János, Bod Péter Ákos, Botos Katalin, É. Kiss Katalin, Freund Tamás, Görömbei András, Granasztói György, Hoffmann Rózsa, Jankovics Marcell, Kiss Ádám, Kodolányi Gyula, Kollár István, Kopp Mária, Kovács Péter, Kurutzné Kovács Márta, Lovas Rezső, Márton János, Matolcsy György, Méhes Károly, Mellár Tamás, Meskó Attila, Mikola István, Nagy Bálint, Náray-Szabó Gábor, Naszlady Attila, Nemes Attila, Pálinkás József, Papp Sándor, Réffy József, Réthelyi Miklós, Skrabski Árpád, Szabó Csaba, Szabó Gábor, Szeremley Béla, Szollár Lajos, Tanka Endre, Tardy Pál, Tulassay Tivadar, Vajna Zoltán, Veress László

Szerkesztette

Lovas Rezső,

Náray-Szabó Gábor és Pálinkás József

© Professzorok Batthyány Köre, 2005

© Magyar Szemle Alapítvány, 2005

Tartalom

1. Előszó	1
2. A kívánatos jövő	5
2.1. Ember az emberek között	5
2.1.1. Helyzetkép	5
2.1.2. Merre tartunk?	6
2.1.3. Egy jobb jövő	8
2.1.4. Szemben az árral?	10
2.2. Nemzet a nemzetek között	12
2.2.1. A nemzetek Európában	12
2.2.2. A magyar nemzet Európában	14
3. Élő múlt	18
3.1. Múltunk Európában	18
3.1.1. Ország a köztes régióban	18
3.1.2. Kényszerpályák a szabadság korában	20
3.1.3. A kukoricán térdeplő nemzet katarzisiai	24
3.2. Mi a magyar, és mi az európai?	26
3.2.1. Kereszténység	26
3.2.2. Nyelv és szellem	26
3.2.3. Politikai hagyományaink	28
4. Megmaradni	36
4.1. Magyar föld, magyar vidék	36
4.1.1. Helyzetkép	36
4.1.2. Válaszúton az agrárgazdaság	39
4.1.3. A jövő útja	42
4.2. A környezet jövője a Kárpát-medencében	46
4.3. A népesedési helyzet	49
4.3.1. A születésszám	49
4.3.2. A halálozási arány	52

4.4.	A magyar cigányság	53
4.4.1.	A polgárosodás küszöbén	53
4.4.2.	Társadalmi integráció	54
4.4.3.	Az iskola szerepe	56
4.4.4.	A szociálpolitika	58
4.5.	Szomszédság, külföldre szakított nemzetrészek	59
4.5.1.	A múlt hagyatéka	59
4.5.2.	A jelen vívmányai	61
4.5.3.	A jövőbeli lehetőségek	62
4.5.4.	Imperatívuszok	65
4.5.5.	A magyarságpolitika tízparancsolata	68
4.6.	Információs és dezinformációs társadalom	69
4.6.1.	Tömegtájékoztatás és népszerűtítés	69
4.6.2.	Magyarország a behálózott világban	72
5.	Erőre kapni	77
5.1.	Az oktatás mint az egyén versenyképességének eszköze	77
5.1.1.	Köznevelés, közoktatás	77
5.1.2.	A felsőoktatás	83
5.1.3.	Kutatás, fejlesztés, gazdasági verseny	89
5.2.	Gazdaságpolitikai szempontok	95
5.2.1.	Ember és gazdaság	95
5.2.2.	Nemzetgazdaság a világgazdaságban	97
5.2.3.	Stratégiai szempontok	98
5.2.4.	Ember és tőke	100
5.2.5.	Ember vagy munkaerő	102
5.2.6.	Ember és környezete	105
5.2.7.	Ember és felsőbbrendű ember	109
6.	Emberibb életet élni	110
6.1.	Művelődés, kultúra	110
6.1.1.	Mi a kultúra?	110
6.1.2.	Helyzetértékelés	110
6.1.3.	A magyar kultúra versenyben	112
6.1.4.	A magyar kultúra és Európa	114
6.1.5.	Magas és populáris kultúra	116
6.1.6.	Kultúraörökítés az iskolában	116
6.1.7.	Mérleg	118
6.2.	Egészségünk ügye	118
6.2.1.	Népünk egészsége	118
6.2.2.	Az egészségügyi ellátás	122
6.2.3.	Az Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Program	127
6.3.	A társadalmi tőke	128

6.3.1. Összetartozás-tudat és cselekvőképesség	128
6.3.2. A társadalmi tőke „államosítása” és „privatizációja” Ma- gyarországon	131
6.3.3. A polgári társadalom önszerveződése	132
6.3.4. Biztonságosabb élet	133
7. Európai polgárnak lenni	135
7.1. Velünk vagy nélkülünk?	135
7.2. Európai társadalom, európai politika	137
7.3. Gazdaság: helytállás a versenyben	139
7.4. Megtartó erőnk, a kultúra	142
7.5. Még mindig jó európainak lenni	143
8. Utószó	145
A szerzők	147
Tárgy- és névmutató	149

1. fejezet

Előszó

2002. szeptember 21-én Orbán Viktor meglátogatta a Professzorok Batthyány Körét. A beszélgetés során felvetette annak gondolatát, hogy a kör összeállíthatna egy olyan írásművet, amely a mai magyarság számára útmutatóul szolgálhatna napjainkban. Legyen ez a mű *iránytű és zsinórmérték* a magyar emberek, a magyar politika számára – mondta –, és ideiglenesen a Szent István-terv címet adta neki.

A méltó feladatot a kör lelkesen elvállalta. A sajtó felkapta a *Szent István-terv* címet, és – mivel terven nálunk legtöbbször gazdasági tervet értenek – rögtön félre is értette. Lassanként a politikusok is a *Széchenyi-terv* megújított változatoként kezdték emlegetni, amibe mi, szerzők és szerkesztők beleborzongtunk, mert úgy éreztük, hogy amin dolgozunk, az nagyon más, mint amire a sajtó nyomán a magyar politikai közösség számított. De mi eközben megszerettük az ideiglenes címet, és minden próbálkozás ellenére nehezünkre esett más címen emlegetni.

Ezért tartottuk meg az eredeti címet, pedig jól tudtuk, hogy dolgozatunk legfeljebb csak előtanulmány lehet egy gazdasági tervhez. A gazdasági tervezés olyan adatok és peremfeltételek függvénye, amelyek állandóan változnak, és amelyekből csak részletes számítások alapján és a kormányzás művészetének ismeretében lehet remény arra, hogy kikerekedik egy gazdasági terv. Mindezen ismeretek híján tartózkodtunk a gazdaság részletes elemzésétől. De azért is tettünk így, mert a gazdaságot, sőt még a *gazdagságot* is csak eszköznek, feltételnek tartjuk, nem pedig célnak. Az viszont, hogy a zsinórmértéket hol kell kihúzni, kevésbé függ attól, hogy éppen hogy áll a szénánk, az iránytűnek pedig a pólus felé kell mutatnia akkor is, ha a gazdasági gátak miatt csak kerülőket téve követhetjük az általa kijelölt irányt.

Munkánk tehát értékelvű előrettekintés; ha úgy tetszik, nemzetstratégiai széttekintés vagy „jövőkép”. Mint minden előrettekintést, ezt is helyzetfelmérésnek és körültretekintésnek, sőt visszatekintésnek kell megelőznie. Így munkánk egyben elmélkedő, tanakodó önreflexió, önvallomás is lett. Ennek személyes vonásai ahhoz a szerzői közösséghez tapadnak, amelynek magvát a Professzorok

Batthyány Körének tagjai alkotják, a felkért közreműködőkkel együtt, és amely többé-kevésbé egyetértésre, de legalábbis *egyet érzésre* jutott ebben a munkában. Hogy a több tucat szerzőnek a jelen sorskérdéseiről való elmélkedései és programadó gondolatai összeállnak-e egy nemzeti önvallomássá, netán egy „nemzeti ideológiává”, de legalábbis a történelmi gyökereket ápoló magyar konzervatív közösség egységes eszmerendszerévé, azt az olvasó maga döntse el.

De vajon van-e értelme a törékeny „felépítménnyel” bíbelődni? Nem a gazdasági alap határoz-e meg mindent?

Korunk az ideológiák alkonyát hozta, legfőbbképp azért, amely szerint a gazdasági alap meghatározza a „felépítményt”. Ma már csak bámulni tudjuk azt a magabiztosságot, amellyel a XIX–XX. század korszakalkotó elméi a legegységűbb számárságot és a legkártékonyabb örültséget igaznak hitték, és amelynek nyomán ezek a gondolatok valósággá torzultak. Az ideológiák nyomán lerakódott csömör megrendítette az emberek hitét minden eszményben. „Minden Egész eltörött” – prófétálta Ady. Ha pedig nincs eszmény, akkor nincs közös cél sem, és a politikai cselekvésnek sincs értelme. Az országirányítás nem több, mint pragmatikus manőverezés, a politika a hatalom technikusainak versenyfutása és bohócainak cirkuszi előadása. A politikai közösség pedig megtanulja érdekeit követni, mint az athéni színben.

A reneszánsz óta uralkodó gondolatáramlaton nevelkedett írástudók a kommunizmus csődjének belátása óta elbizonytalanodtak, s nem értik, mi történik körülöttünk. A „posztmodern” világon úrrá lett a kétely és – a régi módon megfogalmazott társadalmi célok ellehetetlenülése láttán – a befelé fordulás, az atomizálódás. A fejlett világot viszi ugyan tovább a lendülete, de hogy hová, azt ők, az egykori mindentudók sem tudják. Azt azonban még ők is láthatják, hogy Magyarország népét a korlátlan szabad verseny a testi és szellemi nyomorba taszítja.

Magyarország és a magyar nép állapota a XX. század végére igen leromlott. Megtépázták a történelmi viharok, s a rossz lelkiállapot következtében elenyészett a közbizalom, fogyott a lakosság, terjedt az alkoholizmus, megrövidült az átlagos életkor, kivirágzott a korrupció. A szabadságra és a jólétre kitéhezett magyarság mégis fővel, öntudatosan vállalt úttörő szerepet az európai kommunizmus felszámolásában. Ez a tűz azonban hamar befulladt, és a helyén a meghasonlás kormos zsarátnoka maradt. A rendszerváltást kikényszerítő válság nem hozott sem megtisztulást, sem igazi fellendülést. Megbukatta a kommunizmust, magántulajdonon alapú társadalmat hozott létre, de a kommunizmustól örökölt egyenlőtlen esélyek egyre egyenlőtlenebbekké válnak.

Valahol utat vesztettünk.

Mitől élednek újjá a történelmi viharoktól megtépázott, megvert nemzetek? A XVIII. században a nagyhatalmi státusát elvesztő Svédország a XIX–XX. században – leszámolva agresszív múltjával – mintaországgá vált. A II. világháborúban megsemmisítő vereséget szenvedő, megalázott, de múltjával szembenező Németország és Japán néhány év alatt újjáéledt. Magyarország is elindult ezen az

úton, de a szovjet marok szorításában csak az 1956-os hősi fellobbanásra futotta. A szabadság és a külföldi tőke mellett az a többlet, ami a felsorolt országokat újra felemelte, az emberi minőség: a tudás és az erkölcsi keménységből vagy megtisztulásból táplálkozó erő és akarat. *Ész, erő és oly szent akarat*. Ennek példáit ma is láthatjuk: példát vehetünk az írekről, a finnekről, a baltiokról vagy a horvátokról.

A magyar iskola-rendszer hanyatlik ugyan, az értelmiség ki-kirajzik ugyan, de azt nem lehet mondani, hogy a tudás általában hiányoznék az országból. Kétségtelenül hiányzik azonban a nemzet öntudata, amellyel képes volna helyzetét felismerni, megérteni. Van becsvágy, az előbbre jutás, a boldogulás akarása, ez azonban nem boldogít, mert nem képes a köz javát szolgáló tettekre sarkallni. A Kádár-korszak előidézte erkölcsi megroppanás után a közhangulatot a tömegbefolyásoló eszközökből áradó szirénhangok alakítják. A jólét akarása, a becsvágy idővel magasságokba röphíthetné az országot, ha volna egy csekélyke összetartó erő; a szirénhangok ehelyett a kielégíthetetlen fogyasztási vágyat táplálják. Ebben a hangulatban a kemény, felelős politika könnyen alulmarad a pillanatnyi előnyök ígérgetésével szemben, az ígéretek pedig csak a jövő rovására teljesíthetők.

Erős összetartozás-tudatra van szükségünk ahhoz is, hogy olyan politikai légkör teremthető legyen, amelyben könnyű átlépni az ellenfeleket elválasztó árkot, ha a tisztesség és az ésszerűség azt követeli. Az eladósodás és az egyensúlyhiány lassan olyan méreteket ölt, mint a kommunizmus bukása körül, azzal a különbséggel, hogy nincs már meg az a közvagyon, amelynek eladásával legutóbb kievickéltünk a bajból. Kétségtelen, hogy ma már az Európai Unióra támaszkodva nem kizárólag a saját üstökünkönél fogva kell kihúznunk magunkat a mocsárból, de a cselekvés immár végképp elodázhatatlan.

Az ezen írás mögött álló közösség, a Professzorok Batthyány Köre, meg van győződve róla, hogy van kiút. Hogy ezt megtaláljuk, hogy megálljuk a helyünket az európai együttműködésben és versenyben, a nemzetnek újra érzelmi és érdek-közösséggé kell formálódnia. Nem kell félnünk a nemzeti tudat élesztésétől. A magyar nemzet kulturális, elsősorban nyelvi közösség, amely vállalja közös történelmét, és befogad mindenkit, aki hozzá tartozónak vallja magát. A nemzettudat ma elválaszthatatlan a demokrácia kereteitől, és a modern magyar nemzet természetesen csak a politikai pluralizmus keretei között létezhet. Küzdenünk kell az emberi és a nemzeti öntudatért, az önálló akarat visszaszerzéséért, küzdenünk kell a médiamákonny ellen s egyrészt a mindent átható szükségszerűség hamis elméletei, másrészt pedig mind a posztmodern, mind az ősmagyar enerváltság ellen. Legyünk tisztában vele: cselekvési tér mindig van, és hinnünk kell, hogy van értelme cselekednünk. Nem semmiznek ki bennünket a „globális gazdasági térben” sem, ha nem hagyjuk. Ha nemzetként viselkedünk, akkor politikusaink nem vásárolhatják meg jóindulatunkat olyan ígéretekkel, amelyek megvalósításához a jövő természeti és társadalmi erőforrásait kell felélnünk.

E kötethez egy másik is csatlakozik: a *kísérő tanulmányok kötete*. Ama másik kötet úgy keletkezett, hogy az összegyűjtött anyag messze túlcsoordult a terjedelmi

korlátokon. Úgy gondoltuk, hogy a bennük lévő értékes gondolatokat, amelyeket kifejezetten a Szent István-terv céljaira gyűjtöttünk egybe, kár volna veszni hagyni, vagy szétszóratásra ítélni.

Ez az írás sok ember baráti közreműködésének az eredménye. A részkérdésekről számos vitát tartottunk, amelyen mind a Professzorok Batthyány Körének tagsága, mind meghívottaink gondolatébresztő megjegyzéseket tettek, és ezek a szövegbe közvetlenül vagy áttételesen bekerültek. A viták közül kettőt a hódmezővásárhelyi városházán tartottunk, egyet pedig az MTA Mezőgazdasági Kutatóintézetében, Martonvásáron, Lázár János polgármester, illetve Bedő Zoltán igazgató vendégszeretetét élvezve. Különösen értékes volt néhány tagtársunk és vendégünk hozzájárulása vitáinkhoz. Név szerint Boros János, Iván László, Kollár Ferenc, Szakolczai György, Szeidl László, Szentirmai Attila és Szirányi Tamás értékes hozzájárulását emelnénk ki. A szerkesztés és a szöveggondozás munkájában voltak segítségünkre Ács Margit író és tagtársaink: Barta János, Kurutzné Kovács Márta, Solymosi László és Veress László (Debrecen). Kollár István tagtársunk munkája a technikai megvalósításban volt nélkülözhetetlen. Segítségüket mindnyájuknak hálásan köszönjük.

A szerkesztők

2. fejezet

A kívánatos jövő

A világ fejlődése gyorsul. A tudomány egyre újabb felfedezésekkel, a technika pedig – örömeinkre vagy bosszúságunkra – újabb ajándékokkal lep meg bennünket. A világ erőviszonyai, csakúgy, mint közvetlen körülményeink, nap mint nap átrendeződnek. Eközben környezetünk viharosan változik. Minden nap információáradat öblít át bennünket. Nap mint nap versenyben kell helytállnunk – egyénnek, közösségnek, országnak egyaránt –, és úgy érezzük, kullogunk a változások után, és nem vagyunk urai a helyzetnek.

Csakhogy a társadalmi folyamatok nem előre kijelölt kerékvágásban haladnak. Mi, emberek vagyunk a történelmi cselekvés alanyai, és – noha korlátok között – akaratunkkal, cselekedeteinkkel befolyásolhatjuk a történéseket. Ha pedig van fogalmunk róla, mi a jó, és mi a káros, képesek vagyunk a jó irányába lépni.

2.1. Ember az emberek között

2.1.1. Helyzetkép

Az emberiség életfeltételei az utolsó ötven–száz évben gyökeresen megváltoztak. Ezek a változások az ember biológiai alkalmazkodóképességének korlátait messze túllépték, és a modern társadalmat válságba sodorták. A válság fő oka az információrobbanás és az egész Földet beszövíő gazdasági, hatalmi, információs hálózat: lényegében az, amit globalizációnak nevezünk. A rohanó világ az emberi elmét és az „agyak hálózatát”, vagyis a társadalmat ez új megoldások keresésére szorítja. Ma minden nemzet fennmaradásának és sikerének feltétele, hogy ezekhez alkalmazkodni tudjon. Ugyanakkor látnunk kell, hogy az emberiségnek ez az új korszaka hihetetlen lehetőségeket hordoz magában, amelyeket csak bizalmon alapuló önkéntes közösségek tudnak megragadni.

Magyarország elmaradottsága előnyére is válhat: amiről már bebizonyoso-

dott, hogy zsákutca, abba nem kell feltétlenül belemennünk. A magyar társadalomban rendkívüli a kezdeményezőkézség; pl. nálunk a rendszerváltás után sokkal több önkéntes szervezet, alapítvány jött létre, mint a környező országokban. Ugyanakkor együttműködési készség helyett bizalmatlanság uralkodik. Ez a lelkiállapot nagyrészt a teljesítménykényszerből fakad, másrészt abból, hogy az ember értékét egyre inkább anyagi előrelépésével mérik. A kényszerből teljesítők és a szabályosan versenyzők a szabályszegők sikereinek láttán úgy érzik, hogy kudarcot vallottak. 1988 és 1995 között a magyar társadalomban rendkívüli mértékben csökkent annak az érzése, hogy nehéz élethelyzetben mások segítségére lehet számítani. Ez a tendencia azonban megfordult: egy 2002-ben végzett felmérés szerint jelentősen csökkent az ellenségesség, nőtt a társakba vetett bizalom, bár vidékenként és csoportonként nem egyenletesen.

Az 1970-es évektől kezdve a hazai társadalmi állóvíz megbolydult, és viszonyaink egyre gyorsabban, egyre nehezebben kiismerhető módon változnak. Ennek jó oldala, hogy a kezdeményezésnek tágabb teret enged, mint a változatlan viszonyok, így különösen a fiatal nemzedékben a helytállás és az együttműködés új formáinak lehetünk tanúi. A lemaradók és reményvesztettek között azonban életminőség- és egészségromlás figyelhető meg, főleg a középkorúak körében, s ezt a halálzási arányok is mutatják. Ennek területi és társadalmi eloszlása követi a gazdasági elmaradottságát, a munkanélküliségét, de a bizalomhiány eloszlását is, amelyet a civil szervezetekben való részvétel foka jelez.

2.1.2. Merre tartunk?

Ha azt akarjuk, hogy ne csupán elszenvedői, de alakítói is legyünk jövőnknek, valós képet kell alkotnunk róla. A valós képhez az emberi alkalmazkodó- és helytállóképességből és az emberi társadalom természetéből kell kiindulnunk, nem pedig felszínes ideológiákból. Ebben a történelmi tapasztalaton kívül a tudományra: az agykutatásra, a lélektanra, az erkölcsstanra, a szociológiára, az antropológiára és a közgazdaságtanra támaszkodhatunk.

Az emberi társadalom az emberek által folyamatosan alakított szerveződés. Fejlődése nem más, mint szerveződés, az emberi együttműködés tökéletesedése. Ebben kell felülmúlni tegnapi önmagunkat, hogy megbirkózzunk az információ-robbanással, és tudatosabban tudjunk élni. Ha az emberiség nem képes az egység, az együttműködés felé haladni, menthetetlenül elpusztítja önmagát.

Az ember önző ösztönlény, de egyszersmind értékbefogadó és -megvalósító is. Ez teszi lehetővé társadalom kialakulását, a kollektív tudatot, a közös értékrendet. A fejlődést előrelátó, együttműködő, vállalkozó szellemű, kiegyensúlyozott, érett személyiségű emberek segítik elő. A személyiségfejlődésnek ez a foka egyáltalán nem az „értelmiségi” társadalom kiváltsága: a hagyományos közösségekben nagyon sokan vannak ilyenek. Az érett személyiségre jellemző, hogy választ keres arra a kérdésre, hogy mi az élet értelme. Ez több gondolkodó szerint a vallásosság lényege, de legalábbis azt fejezi ki, hogy felelni akarunk a jövő

„hívásá”-ra. Ugyanakkor feltétlen tagadása ez a XX. század két totális diktatúrájában megvalósult alattvalói magatartásnak és a fogyasztói világfelfogásnak.

Az emberi fejlődés célja nem lehet egyszerűen a technikai, gazdasági fejlődés. A verseny, a soha nem látott technikai fejlődés eredményeképpen ugyanis olyan társadalmak jöttek létre, amelyek nem felelnek meg a környezetét alakító, önálló alkotó embernek. Agyunk feldolgozó-kapacitásának biológiai fejlődése ma már nem képes lépést tartani a feldolgozandó információ rohamos növekedésével. Az ősember korától egészen a XIX. századig a viszonyok átláthatók voltak az ember számára: az agy ilyen mennyiségű információ feldolgozására fejlődött ki. Az agy méretének, komplexitásának, feldolgozó-képességének a lassú biológiai fejlődése addig lépést tudott tartani a feldolgozandó információ növekedésével.

Az együtt élő közösség létszámát az evolúció szabályozza. Ennek mikéntjét egy dél-amerikai vérszívódenevér-faj példájával szemléltethetjük. A denevérek egymásra vannak utalva, mert jelentős hányaduk mindig eredménytelenül vadászik. Az éppen szerencsések átadnak a többieknek a megszerzett táplálékból. Hogy melyikük szerencsés, az éjszakáról éjszakára változik. Ha egy denevér önző, akkor a többiek kiközösítik, és éhen hal. Azért közösihetik ki, mert 30–40 egyed él együtt, és a denevérek éppen ennyi fajtársukat tudják számon tartani. Ha többen összeverődnének, akkor az egyénnek kifizetődő lenne az önző magatartás, a közösség viszont az életért folytatott harcban hátrányba kerülne. Tehát egy akkora közösségben, amekkorában a tagok agyának a kapacitása már nem elég arra, hogy egyenként számon tartsa a többieket, az evolúció az önző egyedet részesíti előnyben, míg kis közösségekben, amelyekben az agy képes erre, az együttműködőket támogatja.

A tapasztalat azt mutatja, hogy ez a törvényszerűség emberi társadalmakban is működik a „kulturális evolúció” szintjén, és olyan embertípus kifejlődéséhez vezethet, amely kis közösségben – munkahelyen, faluban – együttműködő, de nagyobb közösségben – nagyvárosban, országban – már önző, és kihasználja mások áldozatkészségét. A fogyasztói társadalom elidegeníti természetes közösségtől az embereket, és „magányos tömeg”-gé teszi őket, a tömegemberek pedig hajlamosakká válnak arra, hogy a közösség segítőkészségével visszaéljenek. Befolyásolható, unatkozó, önállótlan, élvhajhász egyedekké válnak, és éretlen személyiségek maradnak. Befolyásolásuk fő eszköze a silány tömegkommunikáció. Az elidegenedett ember kialakulásához a megzavart anya–gyermek kapcsolat, a csonka család, a csak racionális teljesítményt követelő iskola, a szülők hajszoaltsága is hozzájárul.

Napjainkban az utazás egyszerűsödésével, a rádió, a televízió, a telefon, internet, a mobiltelefon megjelenésével járó információrobbanással agyunk már nem képes megbirkózni. Az evolúció törvényei szerint az egyén kiutat keres, de e kiutak némelyike a társadalom számára veszélyes zsákutca.

Az egyén megpróbálja például korlátozni az információözönt; falura költözik, nem használ mobiltelefont, internetet, kihajítja a televíziót. Ha az információt hatékonyan sikerül így megszünteni, az jó, de mint romantikus menekülési kísérlet

nem szolgálhat általános receptként. Nem lehet és nem is kellene megsemmisíteni a hasznosat, amit létrehoztunk, de – a fenntartható fejlődés érdekében is – nem kellene újabb fogyasztói kényszerpályákat nyitnunk. Tudatos ellenállást kellene tanúsítanunk a felesleges fogyasztásra ösztönző manipulációkkal szemben, és ennek a nevelésben nagy súlyt kellene szentelni.

Sajnos egyre többen menekülnek alkoholizmusba, kábítószer-fogyasztásba. De nem sokkal lelkesítőbb az sem, hogy sokan sikertelenül próbálkoznak az információ feldolgozásával, s ez szorongásba, pánikbetegségbe, depresszióba kergeti őket. Mind a kielégíthetetlen megfelelési kényszer, mind a belső üresség, unalom lelki betegségekhez vezethet, és egyre gyakrabban vezet is világszerte. Magyarországon különösen a leszakadó rétegekben súlyos a helyzet. A 18 évesnél idősebb népesség 13%-a depresszióval küzd, a csak 8 osztályt végzetteknek viszont 21%-a. A reményevesztett ember lélekben nem szabad, mert nem ismeri fel lehetőségeit, és nem tud élni velük. Ahhoz, hogy alakítani tudja sorsát, a szabad embernek úrrá kell lennie az információáradaton.

Mi kell a magyar társadalom egészségének helyreállításához, a nehézség-
küzdés képességének megerősítéséhez?

2.1.3. Egy jobb jövő

Közösségteremtés

A hagyományos társadalmakban a közös erkölcsi elvek, magatartásformák megkérdőjelezhetetlenek voltak, a közösséghez tartozás igen erős megtartó erő, de egyben kényszer is volt. Ma Magyarországon az érték- és normarendszer megzavarodott, s ezt a gyökértelenség lelkiállapota okozza. Ebből erednek a rossz magyar egészségi és demográfiai mutatók is. A modern társadalomban az emberi magatartás torzulásai általában ebből erednek.

A közös erkölcsi elvek elvesztése a társadalmi-kulturális azonosságtudat visszafejlődésével jár. E kettő szorosan összetartozik, hiszen a közös értékek elfogadása, összecsiszolódása minden kultúra egyik legfontosabb jellemzője. A társadalom lelkiállapota visszahat az egyénre. Az ép személyiséget az élet során folyamatosan fejlődő öntudat jellemzi, amely kijelöli helyét a világban, önértékelésének alapjait, céljait és beállítódását. Az öntudathiányos személyiség számára viszont az anyagi javak szerzésében elért siker válhat az önértékelés alapjává. A mai magyar társadalomnak ez az egyik legsúlyosabb kórtünete.

E kórt a közös erkölcsi elveket valló, egymásban bízó, együtt munkálkodó kis közösségek megerősödése szoríthatja vissza. A jól együttműködő munkacsoport, a család, a kisközösség vagy az önkéntes kölcsönös segítség szervezeteinek tagjai az információfeldolgozás feladatait meg tudják osztani egymás között, és együtt gondolkodnak. Az ilyen közösségek nem feltétlenül helyi összetartozáson alapulnak, hanem az együtt gondolkodáson, a közös erkölcsi elveken. Egy személy több ilyen közösségnek is tagja lehet. Különböző országokban élő emberek között

is kialakulhat ilyen összetartozás-élmény – az erős nemzeti és kulturális azonoságtudat sem akadály – ha a csoport tagjai ismerik egymást, és felhasználják a kapcsolattartás mai eszközeit. A szerveződés lényeges feltétele, hogy a közösség tagjai bízzanak egymásban, közös sikernek érezzék saját sikereiket. A fejlett világ közösségszerveződésben is messze előttünk jár. A magyar társadalom jövője azon áll, képes lesz-e ilyen közösségekké átstrukturálódni.

Az azonos értéket valló közösségek kiemelten fontos típusát alkotják a vallási közösségek; éppen ezért váltak a diktatúrák legfőbb ellenségeivé. A vallási közösségek olyan belső tartást, ellenálló-képességet adnak, amely a lelki egészség szempontjából alapvető. Az egyházukban vallásukat gyakorlók testileg is, lelkileg is és különösen életmódjukban gyakran egészségesebbek, mint mások. A vallásos emberek toleránsabbak, együttműködőbbek és kevésbé gyűlölködők. A családi kapocs is erősebb a vallási közösséghez tartozók között. Az egyházak világszerte kiemelkedő szerepet vállalnak az önkéntes segítség szervezeteiben, hiszen ez küldetésük lényegéhez tartozik. Magyarországon sokan szeretnének nemcsak hinni, hanem vallási közösséghez tartozni is. Az egyházaknak személyesebben kellene megszólítaniuk a támpontot kereső embereket.

A nemzedékek közötti természetes egymásrautaltság, együttműködés igen fontos a társadalom egészséges fejlődéséhez. A kommunizmus és a fogyasztói társadalom ezt az együttműködést alapjaiban támadta meg. Ma gyakran szakadék tátong az egymást követő nemzedékek gondolkodásmódja között. A biológiai evolúció során a túl hirtelen genetikai változás szörnyszülöttek kialakulásához vezet. A felgyorsult társadalmi-kulturális evolúció is termel szörnyszülötteket, például a terrorizmust vagy a családellenes szektákat.

Alkotóképességre nevelés

Az országot az alkotó polgárai emelhetik fel. Minden ember gondolkozásmódja értelmi és érzelmi, tapasztalati és megérző elemek keveréke. Egy munkacsoport eredményesebb, ha eltérő közelítésmódú emberek tartoznak hozzá; akkor tudnak könnyebben megküzdeni az információáradattal is. Az agykutatás újabban egyértelműen igazolta, hogy fejlett belső világ, erőteljes érzelmi indíttatás szükséges a hatékony tanuláshoz, a kreatív gondolkodáshoz. Az érzelmi intelligencia nélkülözhetetlen az emberi társas és közösségi kapcsolatokban is.

A mai oktatás elhanyagolja az érzelmi és intuitív gondolkodásmód, az önállóság és az együttműködési készség fejlesztését. A lelki elsivárosodás jelei egyértelműen észlelhetők a mai fiatalság körében, amihez hozzásegít az internet, a számítógépek virtuális valósága, a szelektálatlan információáradat, de a hit és a vallási erkölcs száműzése is. Az érzelemvilág gazdagításának leghatékonyabb módja a művészeti nevelés, ami egyre kevesebb figyelmet kap világszerte. A zeneoktatás Kodály-módszerét kellene föltámasztani, és színjátszással, együttes művészeti élményekkel és csapatsportokkal kellene a gyermekeket rászoktatni a művészet és a közös játék élvezetére. Ezek sok gyermeket juttatnának sikerélményhez is,

ami személyiségüket formálja. A játékos felfedezés és a természetélmény a tudás-szomj, az önállóság és az érzelemgazdagság csíráit ülteti el a gyermekben. Iskoláinkba vissza kell hozni az erkölcsi, vallási nevelést. Szélesre kell tárni a befogadás folyosóját agyunk és a külvilág között, hiszen ugyanezen a folyosón közlekedik az alkotóképesség is, csak ellenkező irányban. Ezáltal nemcsak alkotóképesebb, hanem emberségesebb emberré is válhatunk. El kell érni, hogy az ifjú nemzedékeket ne tanult tehetetlenség, hanem tanult leleményesség jellemezze!

Azonosságtudat

A modern közgazdaságtan szerint a gazdasági-társadalmi siker fontos tényezője, hogy az emberek miképp élik át saját szerepüket a társadalomban, mennyire vannak tisztában saját magukkal, mi a viszonyuk a közös értékekhez. Az azonosságtudatnak még az egészségi állapotra is kimutatható befolyása van.

A magyar emberek társadalmi és kulturális azonosságtudata súlyosan sérült a XX. században azáltal, hogy széles társadalmi rétegek családtörténete, kulturális azonossága vált titkolni valóvá. Ez az identitászavar a közös erkölcsi elvek elfogadásának, a bizalomnak az alapjait kezdte ki.

A magyar társadalom talán legnagyobb kincse a kulturális gazdagság, sokszínűség, amely Európában egyedülálló. A magyarság és a kisebbségek XIX–XX. századi konfliktusai nyomán a magyarok máig „titokként”, magánügyként élik meg, ha kisebbségi kulturális örökséget is hordoznak magukban. Fel kell oldanunk ezt a konfliktust, hogy azonosságtudatunk és értékrendszerünk megerősödhessen.

2.1.4. Szemben az árral?

A keresztény civilizáció a belső értékeitől vezérelt egyénre épít. Európában és az Újvilágban ebből az individualizmusból indult ki a polgári társadalom és a gazdaság szerveződése. A világiasság és az erkölcsi szabadosság térnyerésével azonban az ember elveszti belső tartását, és egyetlen értékmérő az ár, az egyetlen mozgatóerő az érdek, az egyetlen érték a pénz marad.

A jelszavaiban közösségelvű államszocializmus szorításából kiszabadult országokban az embereknek elégük lett a köz nevében gyakorolt terrorból, és az egyén felszabadításában látták a kibontakozást. Azt remélték, ha megszabadulnak a parancsuralomtól, a társadalom tagjai szuverén, szabad polgárrá válnak. Mint kifejtettük, ennek két akadálya a közösségek hiánya és az erkölcsi válság. Így itt még inkább az anyagi érdek vált az egyetlen szervező erővé. Naivság abban bízni, hogy az elemi szükségletek kielégítése után előtérbe kerülnek a lelki szükségletek: az önmeghatározás kérdése, a távlati célok. A tömegkommunikáció újabb és újabb szükségleteket teremt, és az emberi bírvágy határtalan.

Ebbe a csapdába került Magyarország is. Az államszocializmusból fejest ugrottunk a szabadversenyos kapitalizmusba, pedig az 1929–33-as nagy válság óta

maga a szó is szalonképtelen lett. A válság után a „vad” kapitalizmus helyére egy állami beavatkozással vegyített „vegyes gazdaság” lépett. A hetvenes évektől kezdve tűnik úgy, hogy az állami beavatkozás nem hozza meg a kívánt eredményt. Ezért vált ekkor uralkodóvá a monetarizmus, amely újra a szabad versenyt, az állami szerepvállalás visszaszorítását és a nemzetközi kapcsolatok liberalizálását mellett érvel. A szabályozás csökkentése, a tőke csaknem teljesen szabad áramlása a globalizáció legfontosabb feltétele és egyben eredménye.

A liberális felfogás szerint a gazdaság alapja a szabad döntés. Minél szélesebb körben lehet mérlegelni és dönteni, annál nagyobb gazdasági haszon érhető el. Létrejötték tehát a világot behálózó óriásvállalatok, amelyek oda települnek, ahol a leggazdaságosabbnak látják működésüket. Legkevésbé sem aggasztja őket a helyi népesség foglalkoztatása, szociális-kulturális helyzete, jövője. Szabványosított termékeikkel és szolgáltatásaikkal elárasztják a világot, és el is szürkítik. Profitjukat oda fektetik be, ahol jónak látják. A foglalkoztatás, a környezetmegóvás gondja viszont a nemzeti kormányokra marad.

E nézetek főlényben vannak a modern közgazdasági gondolkodásban, a nemzetközi nagyvállalatok pedig a gazdaságban. Ha mérsékelni akarjuk a globális gazdaságba való beágyazódásunk hátrányos következményeit, akkor az árral szemben kell haladnunk. Meg kell találnunk annak módját, hogy a gazdaságosság nagyobb sérelme nélkül emberileg is kiteljesedhessünk, és a menthető hagyományos értékeket megőrizzük.

A modern gazdaságban a tulajdonkoncentráció nagyrészt technológiai szükséglet volt, de ma már inkább a tehetetlenség, semmint a szükségszerűség vezérli. A gazdaság hatalmasainak anyagi érdeke nagy erő, de csak akkor feltartóztat-hatatlan, ha a közakarat teljesen a pénz hatalma alá került. A szabályokat nem természeti törvények, hanem az emberi akarat határozza meg, tehát megváltoztathatók. Az viszont tény, hogy mivel a gazdaság áttörte a nemzeti határokat, egyetlen ország akarata kevés egy átfogó változáshoz. A gazdaságunk – és nemcsak a miénk – nyitott gazdaság, és nem mondhatjuk, hogy teljesen a magunk urai volnánk.

Az árral szemben megfogalmazandó programnak meg kell kérdőjeleznie a rövidtávú gazdasági érdek elsőbbségét. Rá kell ébresztenie a társadalmat az összetartozás és az összetartás fontosságára. Az összetartozás tudata a felelősségtudatban is fordulatot hoz. Az emberek nem megálgatottan felelőtlenek; kedvező társadalmi légkörben megtapasztalhatják a tartós emberi kapcsolatok, a hosszú távú gondolkodás (pl. az ésszerű tulajdonszerzés, a környezettudatosság, az öngondoskodás) előnyeit. A mind ridegebbé váló viszonyok az egészségügyi ellátásban és az iskolában felkeltik a polgárok vágyát az emberibb viszonyok és intézmények iránt.

Mint már céloztunk rá, a társadalom bódultságát nagyrészt a tömegtájékoztató és -szórakoztató eszközök okozzák, torzított világgépet sulykolva. A diktatúra idején az államhatalom leplezetlenül markában tartotta a véleményformáló eszközöket. Ma ezt a hatalmi ágat a globális tőke és hazai politikai szövetségeseik

birtokolják, és ezzel együtt a közvélemény is a kezükben van. Az ő ellenükben kellene a közvéleményt megnyerni egy emberibb életeszmény számára.

Egész Európa hasonló gondokkal küzd. A gazdaságban inkább az amerikai minta másolásával, tehát a koncentráció fokozásával próbálkozik. Felismerte azonban, hogy a világtendencia követése az európai civilizáció halálához vezet. Így a humánus magyar társadalompolitikai-gazdasági törekvések Európában szövetségesekre találhatnak, s ha így lesz, akkor van remény, hogy az árral szemben evezve is révbe érünk. Érdemes tehát esélytelennek látszó célokat, eretnek gondolatokat megfogalmaznunk. Szilárd értékelvű társadalomépítő politikát kell követnünk, kellően liberális gazdasági szabályozás mellett.

2.2. Nemzet a nemzetek között

2.2.1. A nemzetek Európában

A nemzet a család után az emberiség legfontosabb közösségi alakulata, és az marad a belátható jövőben is. A európai demokrácia az utóbbi három évtizedben nemzeti újjászületést hozott számos kis nemzet számára, és nemzeti autonómiák, sőt új nemzetállamok sora jött létre.

A nemzetek történelmi fejlődés eredményei. Az emberek csoportjai önmaguk meghatározására teremtették meg a kultúrát. Így a kultúra az „idegenek”-től való különbözőségi jelzésére is szolgál, és az azonos kultúrát hordozó közösségekből lettek a nemzetek. A nemzet közös emlék a múltból, és közös szándék, akarat, terv a jövőre. Egy nemzetnek története, sorsa van, amely minden tagjának az életére kihat. A nemzethez tartozást az ember a tudatában, lelkében átéli, és – önként vagy kényszerűen – rendszerint osztozik a nemzet sorsában is. A nemzet minden tagjának része van a nemzet sorsáért való felelősségben. Noha elvben nincs kollektív bűnösség és kollektív erény, a külvilág a nemzet minden tagjának a homlokára süllyeszt a nemzet egészére vonatkozó ítéletét, előítéletét. Ez teszi sorsszerűvé és érzelmileg hevessebbé a nemzethez tartozást.

Egy nemzethez tartozás ismérvei változatosak: ide tartozik a nyelv, a történelmi hagyományok, a vallás, a kultúra és a politikai kultúra. A XVIII–XIX. század óta világos, hogy a nemzet nagy, országnyi területen élő emberek történelmi, politikai, kulturális és gazdasági közössége. Renan szerint minden nemzetnek megvan a neki és csak neki megfelelő nemzetfogalma. Nyugat-Európában a nagy nemzetek nemzetállamban élnek, ezért a jakobinus hagyomány nyomán politikusaik hajlamosak a nemzeteket államaikkal azonosítani. A modern nemzeti közösséget azonban sokkal általánosabb érvennyel jellemzi az, hogy a társadalmi tudás nemzeti keretek között formálódik, s így a modern ember rendelkezésére álló tudáskészlet nemzetenként más és más. Ez a nemzeti kereten belül elősegíti a mozgást, de azon kívül nem. A nemzeti kultúra ezért alkot olyan világot, amelynek határait nem könnyű átlépni. Ha egy nemzet lakóterülete egybeesik egy állam

területével, azt mondhatjuk, hogy a „kulturális nemzet” egybeesik a „politikai nemzet”-tel, ellenkező esetben e két fogalom szétválik.

A nemzet ügyében a társadalomtudománynak semlegesnek kell lennie, hiszen másképp nem vizsgálhatná a nemzeti mitológiák és ideológiák valóságát, a nemzet jövőjének kilátásait. Egy nemzet politikusai azonban nem lehetnek semlegesek, és tagjai mint nemzethez tartozó polgárok nem lehetnek közömbösek, mert gyakran súlyos ellenérdekek és ellenérzelmek sorakoznak fel a nemzet ellen, kívülről is és a belső részérdekek oldaláról is.

Minden nemzet sajátos történelmi fejlődés gyümölcse. A magyar nemzethez tartozást sokáig rendi keretek szűkítették (vö. 3.1. szakasz), de a jogegyenlőség eszméje a reformkorban e kereteket végleg szétfeszítette. A nemzetfejlődés modern útja elválaszthatatlan a demokráciától. A nemzethez tartozás az egyéni szabadság és felelősség kettősségében értelmezhető, és az egyéni és az együttes boldogulás kettősségében élhető át. Egy demokratikus rendszerben az egyént semmi nem kényszerítheti, hogy érzelmileg azonosuljon nemzetével, kivéve az egyívásúak és kultúrájuk iránt érzett megbecsülés és szeretet. Ugyanakkor az egyéni boldogulás erősen függ a nemzet boldogulásától, és ez serkenti a nemzeti összetartást. Egy nemzetállamban a nemzeti és az állampolgári hűség egybeesik, másutt konfliktusokkal járhat, s az egyén a konfliktus természetének ismeretében lelkiismerete, igazságérzete és felelősségtudata szerint rangsorolhatja őket. A szabad és tudatos polgár számára a politikai jó, vagyis a közösségi boldogulás keresése lehet az az iránytű, amely egyén, nemzet és állam érdekellentéte esetén útbaigazíthatja.

A nemzeti közösség összetartozásának legfontosabb tényezője a nemzeti önismeret és öntudat. Csak olyan közösség maradhat fenn, amelyhez tartozni jó érzés. Nemzeti önismeretünk öröklött alapokon nyugszik, de állandóan változik, például az idegen kultúrákkal való találkozás tapasztalata folytán. A változás egyik fő színtere a nemzeti közéletben folyó diskurzus. A közéletben való szabad, cselekvő és felelős részvétel teszi a nemzetet élő közösséggé, tagját pedig polgárrá.

A nemzetek hosszú fejlődés eredményeként alakulnak ki, változnak, átrendeződnek, a nemzethez tartozás tartalma is változandó, sőt maga a nemzet fogalma is. Ez nem jelenti azonban, hogy könnyű volna nemzeteket létrehozni vagy megsemmisíteni. A nemzetállamok fénykora a XIX. század volt, de a nemzetállami eszme a huszadik században is nagy hajtóereje volt a civilizációnak, a gazdaságnak, ugyanakkor rengeteg feszültséget, háborúkat, erőszakos asszimilációt hozott magával. A nemzetállamok konfliktusai és államnemzeti becsvágyak vezettek az I. világháborúhoz, s ennek eredménye a nemzetállami eszme kérészéletű diadala volt. A győztesek – büntetve és jutalmazva – a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiából hamis nemzetállamok sokaságát faragták.¹ Az új „nemzetállamok” hamis volta bebizonyosodott: először a II. világháború idején, másodszor pedig

¹Meg voltak róla győződve, hogy Csehszlovákia és Jugoszlávia megteremtésével megteremtették a csehszlovák és a jugoszláv nemzetet is, és Románia nemzeti kisebbségeinek sem szenteltek figyelmet.

az 1990-es években. Az ezredfordulóra ezek az államok jórészt felbomlottak, de ez nem hozta el a térségbe sem az igazságot, sem az igazságosságot, egyebek között a magyarság számára sem. Mára a nemzetállami forma gazdaságilag is túlhaladottá vált, s igazságosabb viszonyok a nemzetállam-eszme fokozatos visszaszorulásától várhatók. A világháborúktól megcsömörlött Nyugat-Európában a gazdasági fejlődés meggyorsítására létrehozott Európai Gazdasági Közösség és utódja, az Európai Unió kísérlet az államok, államhatárok jelentőségének csökkentésére is.

De az Európai Unió nem hagyja érintetlenül a nemzeteket sem. Ha a nemzetek képesek lesznek alá-fölérendeltség nélkül harmonikusan együtt élni, akkor nemcsak az államok szuverenitásának, hanem a nemzetek politikai életének egy része is közös szintérré kerül. A közös politikai diskurzus egy *európai politikai nemzet* kiformalódásához vezethet. Mivel a nemzetek kulturális arculatukat eközben megőrzik, e folyamat során az európai nemzetek kulturális nemzetekként maradnak meg. Ezek definíciójában az államhatárok már sehol sem játszanak lényeges szerepet. Ugyanakkor minden kulturális nemzet a lazább szálakkal egybefogott közös európai nemzetnek is része lesz.

Mi tarthat össze egy európai politikai nemzetet? Vannak és lesznek is közös érdekek, az összetartó erőt azonban mindenekelőtt azok a közös értékek adják, amelyek a tudatos európai polgárt európaivá teszik: az emberi személyiség tisztelete, magának a közösség értékhozója természetének elismerése, az egymásra utaltság megértése, a másik elfogadásának, megsegítésének kölcsönös élménye, az egymás szándékainak megértését szolgáló érintkezés gyakorlata. Ezek az erények Európában azért köthetnek össze különböző nemzetiségű embereket, mert megvan a közös alap történelmi hagyományainkban. Az új európai politikai nemzet születése hosszadalmas folyamat; ha nem az lenne, eredménye sem lehetne tartós. Az európai egyesülés fél évszázada azonban már elegendő volt ahhoz, hogy Nyugat-Európában az európai patriotizmus nyomain kimutathatók legyenek.

2.2.2. A magyar nemzet Európában

Történelmünknek mi is nemzetként vagyunk alakítói és elszenvedői. A történelmi múlt választóvonalat von a magyarság és szomszédai közé, amellyel számolni kell. A magyarság a Habsburg-dinasztiával szemben vált nemzeté, a környező nemzetek viszont a magyar nemzettel szemben.

A magyarság több országban él, s így nem államnemzet, hanem kulturális nemzet. Szomszédaitól főleg nyelve és a nyelvre épülő kultúrája különbözteti meg, az ortodox vallásúaktól a vallása is. Az anyanyelv volna tehát a legfőbb ismérv, a szétszóratás körülményei között azonban ez sem egyértelmű már. A szórványban élők között egyre többen vannak, akik magyar érzelműek, de már csak törlik a nyelvet. Ezért magyarnak tekinthetünk mindenkit, aki annak vallja magát. Nemzeti létünk – akár áldásnak, akár sorscsapásnak tartjuk – adottság.

Bármely magyar ember megválhat ugyan magyarságától, de sorsa akkor is függhet a magyar nemzet boldogulásától.

Értelmesen akkor lehetünk magyarok, ha ismerjük történelmi múltunkat és mai lehetőségeinket, korlátainkat is, és képesek vagyunk tárgyilagosan ítélni rólu-k. Ennek érdekében életben kell tartanunk és tovább kell fejlesztenünk értékes hagyományainkat. Nemzettudatunk azonban nemcsak átöröklődik, hanem folyamatosan újrateemtődik is. Kultúránk legnagyobb alkotói mindenkor az eredeti magyar hagyományok és az európaiság értékeit ötvözték.

Történelmünk két legfontosabb igazodási pontja 1848–49 és 1956. E két forradalomban a nemzet kinyilvánította szabadságszeretétét, európaiságát és függetlenségvágyát, s becsületet szerzett. A nemzet ekkor kísérelte meg megvalósítani azt a demokratikus eszményt, amelyet legszebben Petőfi fogalmazott meg *A XIX. század költőiben*. A gazdasági biztonság, a jogegyenlőség, az esélyegyenlőség és a szellemi kibontakozás a summázata minden előremutató politikának azóta is.

A nemzet 1989–90-ben, a rendszerváltással vette újra kezébe sorsát. Ma az Európai Unió belüli megkötések ellenére is maga felelős érte, és politikusai nem bújhatnak ki a felelősség alól. Azzal, hogy Magyarország az Európai Unió tagja lett, visszakerülünk abba a civilizációs körbe, amelyhez tartozásunk magyar mi-voltunk lényeges eleme Szent István óta. A nemzeti lét az európai integrációnak feltétele, nem pedig ellentétele. Az Európai Unióban a magyarság gazdasági szu-verenitásának túlnyomó részéről lemond ugyan, de nem kell feladnia azt, ami lényege: kulturális szuverenitását, sőt lehetősége nyílik önmaga kiteljesítésére.

A magyar nemzet helyzete néhány vonásában erősen eltér a többi nemzetétől, amelyek vele együtt léptek be.

A nemzet jelentős része – mesterséges határáthelyezés következtében – az ország határain túl él. Nem jószántukból kerültek a határ túloldalára, és emiatt legkevésbé éppen ők hibáztathatók. A magyar nemzeti kisebbségek eddig se-hol sem kapták meg maradéktalanul az európai mércék szerint őket megillető személyiségi és közösségi jogokat, és az egykori „államalkotó nemzet” minden szomszéd államban hátrányos helyzetbe szorult. A kisebbségi magyarság nemcsak meg akarja őrizni önmagát, hanem meg kell teremtenie azokat az intézményi kereteket is, amelyek révén a többségi nemzetekhez hasonlóan fejlődhet. Noha a magyar állam, nem pedig a nemzet lépett be az Európai Unióba, az országnak az Unió tagjaként is osztoznia kell a határon kívül rekedt nemzet rész gondjaiban.

Mivel sorsuk másnak nem fáj, a szovjet korszakban pedig a magyar politika szolgálai alkalmazkodott más nemzetek internacionalista mezben rejtőző naci-onalizmusához, a kívülrekedtek magukra maradtak. A rendszerváltás óta azon-ban Magyarország visszanyerte cselekvőképességét, és a határon túlra szakadt magyarság ügyéért megteheti a magáét. Kapcsolatunk velük szorosabbra fonó-dott, és a magyarság összetartozás-tudata megerősödött. Magyarországnak a ki-sebbségi intézmények kibontakoztatásában, a kisebbségi magyarság évtizedeken keresztül visszaszorított esélyeinek a javításában kell segítenie. E törekvések jel-képes és anyagilag is tapintható foglalata a kedvezménytörvény volt. A kedvez-

ménytörvény a nemzet természetes összetartozását fejezte ki. Az Európai Unió nemzetei törődnek határon túli testvéreikkel, és ezt a többségi nemzet nem veszi zokon. Az EU által a kedvezménytörvény vizsgálatára kirendelt velencei bizottság helyesli az anyaállamok szerepvállalását a határaikon kívül kisebbségben élő nemzetrészeikért. Magyarországnak ragaszkodnia kell ahhoz, hogy a magyar etnikai kisebbségek közösségi jogokat kapjanak, ahogyan a területén élő etnikai kisebbségek számára neki is hasonló jogokat kell adnia.

A nemzeti elnyomással szemben a határon túli magyarság bezárkózással védekezett. Ennek ellenére igaz az, hogy a magyarok kezdeményezőbbek a többségi nemzet tagjainak irányában, mint fordítva. A kisebbségi magyarság együttélési kultúrája hídszerepre teszi őket alkalmassá. A magyar nemzet éppen nemzeti kisebbségeivel tud leginkább nyitni más nemzetek felé, és hasonló lehet a szerepük a hazánkban élő nemzeti kisebbségeknek is. A nemzeti kisebbségekben valósul meg leginkább a kultúrák találkozása.

A nemzeti önazonosság-tudat épsége alapfeltétele a harmonikus nemzetközi kapcsolatoknak is. A magyarság Európa különböző kultúrájú, hagyományú, fejlettségű övezeteinek határvidékén él, és ez lehetővé, sőt kötelességévé teszi, hogy az összekötő kapocs szerepét játssza. Magyarország épp azért lehet stabilizáló tényező e térségben, mert legbensőbb érdeke a nemzeti szuverenitás és nyitottság egysége, az európai jogrend érvényesítése a nemzetek és a nemzetiségek ügyekben.

A magyarság nyelvi szigetet alkot Európában, s évtizedekig bezártságra volt ítélve. Nem könnyű e szigetlétből kikászálódni, de meg kell tennünk. Segít ebben, hogy a magyar nyelv az Európai Unió hivatalos nyelve lett, s nem is a legkevesebbek által beszélt nyelvek közé tartozik. A nemzeti nyitottság Szent István-i örökségünk, s történelmünk arról tanúskodik, hogy nagy veszteségekkel járó számos háborúnk ellenére a magyar népben kevés a nemzeti előítélet, ellenszenv minden más nációval szemben. A nyitottság a mai magyarság számára létszükséglet: gazdasági-politikai megerősödésének feltétele.

A magyar nemzet jelentős számú többnyelvű és többkultúrájú nyugati magyart is magába foglal, akik – maguk vagy eleik – többnyire nem jószántukból hagyták el az országot. Nekik különleges szerep jutott eddig is a magyarság megismertetésében, a rólunk alkotott hamis képzetek oszlatásában, s jut a jövőben is, amikor minderre az eddiginél sokkal nagyobb figyelmet kell majd fordítania a magyar államnak.

A magyar nemzet közelmúltjának egyedülálló vonása, hogy a kommunista hatalom egyedül itt volt nemzetietlen; a szomszédságban mindenütt nacionalista volt, s nacionalizmusuk éle gyakran a magyarok ellen fordult. Ez nagyban hozzájárult a XX. századi gerinctörő megrázkódtatásokhoz, a nemzeti öntudat, önbecsülés, ellenállóképesség, életerő sorvadásához. A magyarságban fel kell ébresztenünk az egészséges nemzeti önbizalmat, mert e nélkül nem boldogul egyetlen nemzet sem. A magyar közéletben a nemzeti retorika nem feltétlenül nacionalizmust takar, hanem – mint a millenniumi események során is tapasztaltuk – a

józan önbecsülés megnyilatkozása, a több évtizedes görnyedtség utáni kiegyenesedés. Ha majd a magyarok iránti rokonszenv lesz úrrá a szomszéd országokban is, ha majd a nemzetek közötti érintkezés tapasztalata megerősítette a nemzeti önbizalmat, akkor a közélet nemzeties hangsúlyai el fognak tompulni.

A keresztény Európában érlelt nemzeti létünk érték nemcsak saját magunk, de Európa számára is. Az 1945 után kibontakozó új Európa a demokrácia új formáit honosította meg, s ezt nemzetünk éppen a közös értékek jóvoltából tudja könnyen átvenni.

Ma a magyar nemzet tudatban él az az erkölcsi parancs, hogy nem szabad megengedni az 1944–45-ben és a kommunista elnyomás alatt történtek megismétlődését, s ez találkozik az Európai Unió alapeszméivel. A megszenvedett 1990-es magyarországi demokratikus fordulat meghozta a személyes szabadság, az emberi méltóság és a közösséghez tartozás szabadságának tiszteletét. A nemzet a közösségek közössége, a demokrácia pedig erkölcs, amely része a nemzet erkölcsének.

Mindezek jegyében meg kell teremteni a határokon is átívelő, de azok létét kétségbe nem vonó új magyar nemzeti egység törvényes és intézményes kereteit. Hogy minden magyar, aki akar, akadálytalanul válhasson magyar állampolgárrá. Mindez összhangban van az Európai Unió elveivel is.

Csak a magyarságért mint Európa népeinek egyikéért viselt felelősségünk tudatában lehetünk az Európai Unió teljes értékű tagjává. Erős nemzetként partnerek lehetünk, hiányos és torz nemzeti tudattal, önismeret nélkül kizárólag áldozatok. Csak akkor érezhetjük majd magunkat a kialakulóban lévő európai nemzetekhez tartozónak is, ha magyarként jól érezzük magunkat az Európai Unióban. Addig is tiszta értékekre épülő nemzeti közérzést, közös akaratot kell teremtenünk. Illyéssel szólva: a közérzés kohéziója nélkül nincs nemzet; egészséges közérzést pedig csak helyes önismeret, tiszta szándékok táplálhatnak.

3. fejezet

Élő múlt

3.1. Múltunk Európában

3.1.1. Ország a köztes régióban

A mai Magyarország a politikai Európába, azaz Nyugat-Európába igyekszik visszailleszkeszteni. A helyzet megértésének sarokköve, hogy tisztázzuk: mi tette Nyugat-Európát azzá, ami, és ennek tükrében lássuk a történelmi és a mai Magyarországot.

Nyugat-Európa a Nyugat-Római Birodalom romjain született, a birodalom népeinek és az őket legyőző, de tőlük sok mindent átvevő barbár népeknek az összeolvadása nyomán. Születését fél évezred szétesés, hanyatlás előzte meg. Egyedül a kereszténység maradhatott kapocs e széttagoaltságban, s erre azért volt képes, mert az Egyház ekkor még nem követelt magának világi hatalmat. Az újraszerveződés helyi keretektől indult ki, hűbéri szövetségek formájában, hogy a nemzeti, törzsi korlátok fölé emelkedve államokat hozzon létre. A Karolingok frank államában találkozunk először klasszikus hűbéri kapcsolatokkal, amelyeket az alárendelt ember méltóságát nem sértő szerződésekkel és kifinomult szertartásokkal erősítettek meg. E szerződésekből nőttek ki azok a vállalások és kedvezmények, jogok és kötelezettségek, korlátok és kiváltságok, amelyek a *szabadságok kis köreit* alkották minden szerződő fél számára. E láncolat fokozatosan formálódott ki, és rugalmasságának köszönhető a nyugati modell fejlődőképessége. A uralkodó sem teljhatalmú úr volt, hanem csupán a hűbéri ranglétra magas fokán álló személy. A hűbéri szerződések függőleges vonalait az ezredforduló után vízszintes kapocsként a rendek kialakulása tette hálózattá. A szerződések hálózata előre vetíti az újkori gondolkodók *társadalmi szerződésnek* hívott fikcióját. A modern, demokratikus polgári társadalom sok vonásának előképe meglepően korán felismerhető.

Kelet-Európa számára ezzel szemben a bizánci hatalomban szilárdan összefonódott világi és egyházi hatalom szolgált mintául, amelyben az alattvaló az uralkodónak teljesen alávetette magát. Így Kelet-Európa belső fejlődése nem torkollhatott modern polgári államba.

Azzal, hogy Szent István a nyugati kereszténységet vette fel, a magyar fejlődést a nyugat-európaihoz láncolta. A Szent István-i Magyarország modern eszménye a történelmi és a mai Magyarország folytonosságát hivatott kifejezni. Mivel a hűbéri viszonyok nem szervesen fejlődtek ki, hanem gyorsított ütemben, királyi akarat és intézkedés nyomán, az eredmény kissé eltért a nyugati példától. A hűbéri piramis csökevényesen alakult ki, és a vele csaknem egy időben lezajlott renddé szerveződés során az aránylag népes nemesség mellett kis létszámú és részben idegen ajkú polgárság jött létre. Az Aranybulla megalkotására, amely a hiányok és késések ellenére Európa egyik első alkotmánya volt, büszkék lehetünk.

Nyugat-Európa a XIV. század gazdasági megtorpanásából az ipar ugrásszerű fejlődése és a piac Közép-Európára való kiterjesztése révén lábalt ki. Ennek eredményeként polgárosodott, a jobbágyság intézménye pedig fellazult, az állam megerősödött. Közép-Európa élelmiszer-szállító maradt, polgárosodása visszamaradt, és gazdasága a jobbági réteg rovására bontakozott ki a stagnálásból. E kor fényes fellobbanása a Mátyás-kori reneszánsz, amelyet drámaian zár le a törökök hódító hadjáratainak sora.

Az ország a török hódoltság alatt csúszott a nyugati világ peremére és a keleties minták irányába. Miközben három részre szakadt, a történelmi Magyarország elvesztette függetlenségét, s régi formájában soha nem is nyerte vissza. A maradék Magyarországnak a Habsburg Birodalomba való betagozódása erősítette a törökkel szembeni ellenállást, és végül is elősegítette a törökök kiűzését, amely azonban igen súlyos pusztítással, a hódoltsági területek további elnéptelenedésével járt.

Erdély szélcsendes zug volt a két birodalom ütközőpontján: az önálló magyar kultúra letéteményese, s az európai politikai hagyományok egyik bölcsője is. A Nyugaton is sokáig elképzelhetetlen vallási türelem és a többnyelvű műveltség is Erdélyben virágzott ki. Az országtól megfosztott magyar nemzet hőiesen harcolt függetlenségéért, előbb a törökök, majd az osztrák „felszabadítók” ellen. A Rákóczi-szabadságharc leverése után a Habsburg-gyámság alatt a „nemesi” magyar nemzet törekvéseinek középpontjában rendi alkotmányának betartatása állt.

A rendiség Nyugaton a koraujkorban az egész társadalmat átfogta, a polgárosodással pedig az egész társadalmat felölelő nemzetek alakultak ki. Nálunk viszont a nemzet a törökök kiűzése után is csak a nemességet foglalta magába. A nemesek számaránya ugyan a Nyugathoz képest igen magas volt, és a nemesek zömmel magyar ajkúak voltak, de a nemzet alatti réteg nem magyar elemeinek aránya egyre nőtt. Mivel nemzeti abszolút monarchia nem volt Magyarországon, a soknemzetiségű ország nem válhatott nemzetállammá. Épp ellenkezőleg: a nemzetiségek súlya egyre nőtt. A törökök pusztítása nyomán a népesség megrit-

kult, kicserélődött. Spontán betelepülés és szervezett telepítések következtében Erdélyben és a Délvidéken megnőtt az idegenek aránya, de idegen települések keletkeztek olyan színmagyar területeken is, mint a Nagyalföld. A nemzetiség tekintetében korábban is változatos országban a XVIII. századra a nem magyar etnikum többségbe került.

A nemesi nemzet érdeke a rendi viszonyok konzerválása volt. E dologban a felvilágosodás irányában nyitott Habsburg-dinasztiával is szembe került, hiszen az szívesen szedett volna adót a nemességtől is. Így viszont a birodalom az országot olyan szerepbe szorította, amely megtartotta gazdasági elmaradottságban, s ezzel a nemesség keveset törődött. Így maradt ez egészen a reformkorig.

3.1.2. Kényszerpályák a szabadság korában

A reformkort a felvilágosodás és a nemzeti romantika kora előzte meg. Széchenyi és Kölcsey önostorozó nemzetkritikájával sajátos ellentétben a nemzeten a nyugati liberalizmus eszméinek hatására átütő erejű derülátás lett úrrá.

A nemesség 1848 forradalmi mámorában nagyelkűen maga mondott le kiváltságairól. A szemléletváltás mozgatója a szabadelvűség mellett a függetlenségi eszme volt; ez fejeződött ki abban, hogy a magyar nyelvet 1844-ben – a latin helyett – hivatalossá és általános oktatási nyelvvé tették. A nemesi nemzet magához ölelte az ország minden lakóját, de ez a „reformnacionalizmus” elvakította a nemzetet a nemzetiségek ugyanolyan természetes nacionalizmusával szemben. A liberális reformerek azt hitték, hogy ha a nemzetiségeknek a magyar államban szabadságot adnak, ettől ők magyarrá akarnak majd válni. Ehelyett saját nacionalizmusuk erősödött meg, a korszak tendenciáinak megfelelően.

Az 1848-as forradalom függetlenségi vonala sértette a birodalmi érdekeket, és Bécs a magyarosítástól visszarettenő nemzetiségeket uszította a magyar forradalomra. A nemzetiségek számára fellépésük a magyar állammal szemben éppolyan jogosnak tűnt, mint a magyarok számára a függetlenségi törekvés az osztrák uralommal szemben. Majdnem minden nemzetiség fellázadt, és némelyikük vérfürdőt is rendezett a magyarok között, s ezek megtorlása sem maradt el. Hiába a sok évszázados békés együttlét, hiába támogatták felvilágosult magyarok a nemzetiségi kultúrákat, ami 1849-ben történt, az tartósan megrontotta a magyar-ság viszonyát a vele együtt élő népekkel.

A szabadságharc leverését kegyetlen megtorlás követte. Az országot megfosztották alkotmányától, és rendeletekkel kormányozták. A polgári átalakulást célzó forradalmi törvényeket következetesen végrehajtották, de nem segítették elő, hogy a volt jobbágyok csekély földjükön a maguk lábára álljanak, és a volt nemesség sem kapott méltó kárpótlást gazdasági létalapjának beszűkülése miatt.

A szabadságharcban mutatott erő és állhatatosság megalapozta a nemzet tekintélyét, és ez később segítette az osztrák–magyar viszonyt a holtpontról kimozdítani. A kiegyezés lehetőségét két körülmény érlelte meg: a Habsburg Birodalom nagyhatalmi helyzetének megrendülése, másfelől annak belátása, hogy a ma-

gyarságnak szüksége van Bécsre ahhoz, hogy a nemzetiségekkel boldoguljon. A kiegyezés nagyjából a 48-as törvényekhez tért vissza. Az országgyűlés a korabeli Európában ritkaságszámba menő liberális törvényekben szavatolta a nemzetiségek jogait, noha az anyanyelven való oktatás elvét nem tartották be. A gazdaság hatalmas fellendülésnek indult, amelyben nagy szerepe volt a monarchiabeli vámunióknak. Budapest hirtelen nagyra nőtt, és nyugatias eleganciát öltött. Számos kulturális és oktatási intézményt alapítottak, de a szabadságban kivirágzó hírlapirodalom talmi termékei is ellepték az országot.

A kitapintható fejlődés hamis magabiztosságot adott az országnak. A honatyák nem néztek szembe az öröklött bajokkal, és a sajtó is mindent megtett azért, hogy ábrándokba ringassa a közvéleményt. Az ipari és műszaki fellendülés ugyanis a népesség kis részét érintette. Nagyrészt a tőkével, vállalkozással megjelent idegenek és a bevándorlás révén a gazdaságban tért nyerő egyre nagyobb számú zsidóság jövedelme gyarapodott. A nemzet gerincét korábban alkotó nemesség jelentős hányada nem tudott kellően beilleszkedni a polgári világba: lezüllött, korrumpálódott. A paraszti tömegek a tőkés gazdaságban végtelen és kilátástalan szegénységre vagy kivándorlásra ítéltettek, és a politikusok semmit nem tettek értük.

A magyar közvélemény úgy képzelte, hogy az idő és a közoktatás megoldja a nemzetiségi kérdést. Azt látták, hogy a nagyvárosi zsidóság és németiség valóban gyorsan asszimilálódik, és nem jöttek rá, hogy az egy tömbben élő falusi nemzetiségi tömegek így soha nem fognak magyarrá válni. Miközben a magyar honatyák és a közvélemény a kiegyezés magyar szempontú revíziójáról álmodoztak, aközben a növekvő szláv befolyás alatt álló osztrák társállamban izzott az elégedetlenség a dualizmussal szemben, és forralták a magyarországi nemzetiségek magyarellenes érzelmeit. A monarchia többi nemzete ugyanis úgy érezte, hogy a magyarok befolyása érdemtelenül nagy, és a magyarországi nemzetiségekkel együtt csak a kedvező pillanatra vártak, hogy felrobbantsák a dualizmust, és szétbomlasszák a történelmi Magyarországot.

Ha Ferenc Ferdinánd trónra kerül, a dualizmus bizonyára felbomlik. A trónörökös meggyilkolása miatt erre a háború végéig kellett várni, ami azonban a teljes összeomlást is elhozta. A monarchia szláv nemzetei és a román politikusok – a magyarokkal ellentétben – az antant nagyhatalmak fővárosaiban rendkívül sikeres nemzetpropagandát folytattak, amelynek fontos része volt Magyarország befeketeítése. A háború vége felé azután titkon tárgyaltak is az antanttal. Az antant 1916-ban elígerte Erdélyt Romániának, ha az antant oldalán belép a háborúba, amit az meg is tett. Trianonban azután a győztes hatalmak saját etnikai elvük felrúgásával darabolták fel Magyarországot, büntetve bennünket a nemzeti kisebbségek elnyomásáért és a bolsevik rebellióért. Igazságosztásuk a század későbbi fejleményei nyomán egyértelműen elhibázottnak ítéltető, még saját érdekeik szempontjából is.

A történelmi Magyarország az általános választójogot normának tekintő Európában független és egységes magyar államként nem maradhatott fenn, és a

XX. század elejére a dualizmus is bukásra volt ítélve. De ami történt, az minden elképzelhetőnél rosszabb volt, s ebben szerepet játszott nemcsak az antant fel-fuvalkodottsága, hanem a magyar struccpolitika és az önvédelmi reflexek hibás működése is.

A Károlyi-kormány önsorsrontó pacifizmusa és a tanácsköztársaság véres epizódja antiliberalis jobboldali fordulatot okozott. A kommünért a zsidóságot tették meg bűnbaknak, mert vezetői túlnyomórészt zsidók voltak. Magyarországon addig alig volt politikai antiszemitizmus, mert a zsidóknak a gazdaságban, a pénzüvilágban betöltött szerepe kevésbé sértette az uralkodó földbirtokosság érdekeit. A XIX. század végétől azonban a gazdasági erő egyre inkább tényleges hatalommá lett, ráadásul a magyar középosztály a szellemi tömegtermelésben és a hagyományos szellemi foglalkozási ágakban is alulmaradt a zsidósággal szemben, s ez megágyazott a politikai antiszemitizmusnak. Nem válik a magyarság dicsőségére az 1920-as *numerus clausus* törvény, és az 1938-tól bevezetett zsidótörvények sem, amelyek sok kiváló alkotót és később alkotóvá váló ifjút készítettek kivándorlásra. Ezt annak tudatában is el kell ismernünk, hogy e korszak politikájának, politikai lehetőségeinek és kényszereinek tárgyilagos feltárása épp csak megkezdődhetett az előítéletes, dogmatikus történetírás évtizedei után.

Trianon megrázkódtatása nyomán a nemzet a revízió akarásában egyesült, és ez döntőnek bizonyult a II. világháború előestéjén. Tragikus, hogy Magyarországnak épp a hitleri diktatúra szolgáltatott igazságot: az 1941-es határok ugyanis jóval közelebb voltak ahhoz, hogy megfeleljenek az etnikai elvnek, mint a trianoniak. Az ország vezetőinek egy jelentős hányada ezután már teljesen esélytelenül próbált szembeszegülni a németekkel. Az ország kényszerpályára került, és sodródott a minden eddiginél nagyobb bukás felé, amely sokszázezer magyar – zsidó és nem zsidó, katona és civil – értelmetlen pusztulását okozta. A zsidók vészkorszakát a német megszállás hozta el Magyarországra, de a magyar közigazgatás gépezete sem vonta ki magát az alól, hogy segítsen a zsidók összegyűjtésében és kiszállításában. A nyilas rémuralom idején pedig magyarok gyilkoltak magyar zsidókat, s ezt a nagyszámú egyéni mentőakció sem feledtetheti.

A Szovjetunióból hazatért kommunisták a háború szörnyűségeinek emlékére építve tudtak erős hídfőállást kiépíteni az országban. A kommunizmust a szovjet megszállók védőpajzsa alatt gyakorolt terror segítette uralomra. A háború utáni demokratikus kísérlet eredményeiből (pl. a földosztásból) nem sok maradt. Az élni akarás és a jobb jövő ígérete egy darabig a nép számottevő részét a kommunisták mellé állította. Sok plebejus értelmiségi a felemelkedését köszönhette a kommunizmusnak. A terror, a keletiesen idegen monolit rendszer és az intézményesített hazudozás azonban az 50-es évek közepére kivívta az emberek nagy többségének gyűlöletét. A többi kommunista állampárttal szemben, amelyek bizonyos fokig mind nacionalisták voltak, a magyar párt élesen nemzetietlen volt. A Sztálin halála utáni elbizonytalanodás azonban ráébresztette a tömegeket, hogy a kommunista uralom megingott. Az 1956-ban kirobbant forradalom a magyar történelemnek talán legdicsőbb néhány napja, amelyet a leveretés nyomasztó elő-

érzete avat hősiessé. A népakarat és az igazság visszatarthatatlanul robbant ki, és elsodorta a pártállamot. A szocializmustól a radikális antikommunizmusig minden irányzat egyesült a forradalomban. A mai élesen megosztott társadalom ezért sem tudja zavartalanul együtt ünnepelni az emlékét.

A forradalmat ezúttal még kegyetlenebb megtorlás követte, mint 1849-ben. A tömegterror 1963-ig tartott, de a bebörtönzött forradalmárok némelyike csak a 70-es évek elején szabadult ki. Az 56 utáni menekülthullám betetézte a magyarság évszázados személyi veszteségeit. A hatalom birtokosai, miután kitombolták magukat, módszert váltottak. A totális diktatúrát engedték felpuhulni, az embereket apró kedvezményekkel vesztegették meg, s ez segített letörni a tömegek viszolygását. Tettvágytól buzgó sok jóra való ember is kisebb-nagyobb alkut kötött a rendszerrel, hogy hagyják érvényesülni, cselekedni. A nyomás alatt csonkán bár, de kivirágzott a kultúra. Lassan elérték, hogy a társadalom nagy részének fűződött valamilyen érdeke ahhoz, hogy a rendszer változatlan maradjon. Az 56-os forradalom emléke a lelkekben a hűtlenség miatti mélyszégyenérzet alá temetődött.

A kommunizmus bukását a szovjet támasz megroppanása és a kölcsönfelvétellel tovább már fel nem tartóztatható gazdasági csőd okozta. A diktatúra az erőre kapó ellenzék nyomása alatt megrendült, és egy békés, demokratikus átalakulásban egyezett ki. A közép-európai kommunizmus megbuktatásában Magyarország Lengyelországgal együtt újra úttörő szerepet játszott. Antall József bátor javaslata adta meg a Varsói Szerződés és a KGST számára is a kegyelem-döfést. A magyar rendszerváltozás békés lezajlása 1956 emlékének köszönhető. Ha 1956-ot 1848-cal állítjuk párhuzamba, akkor 1990-et 1867-hez lehet hasonlítani.

A kommunista rendszer a társadalmat mély gödörbe taszította. Előbb emberek millióinak sorsába belegázolva minden anyagi javat erőszakkal állami kézbe vett, majd mindent elfecsérelt vagy hagyott lepusztulni. Az ínség és tehetetlenség állóvizéből egyetlen módon lehetett rövid idő alatt kilábalni: az állami vagyon – lényegében a teljes magyar nemzetgazdaság – elkótyavetyéléssel és a nagy haszon ígéretével idevonzott külföldi tőke bevonásával. A rendszerváltozás bő évtizede ezt a programot sikeresen megvalósította, de kiszolgáltatottságunkat nem csökkentette, hanem csupán hosszú lejáratúvá váltotta át, és új meghasonlásokhoz vezetett. A magyar társadalom erkölcsi válsága romboló méreteket öltött. Az Európai Unió elfogadott ugyan bennünket, de csak mint tíz ország egyikét, és nagy erőfeszítéseket kell tennünk, hogy Nyugat-Európához tartozásunk ne újabb lejtőre, ne újabb zsákutcába vezessen.

Láttuk, hogy történelmünk több töréspontján Nyugathoz kapcsolódva a rövidebbet húztuk. Nyugat-Európa ma is olyan pillanatban öleli keblére térségünket, amikor fejlődési válságba került, akár a XIV. században. Vajon most elég erősek leszünk-e ahhoz, hogy a betagozódásból mi is hasznot húzzunk? Vajon nem a gazdatársadalom és a mezőgazdaságból kiszoruló rétegek fogják-e megfizetni a nyugat-európai gazdaság fellendülésének az árát? Vajon elmaradottságunk nem

konzerválódik-e újra? Vajon a mai honatyák hajlandók lesznek-e szembenézni az ország bajaival, és a *szabad* sajtó továbbra is éppúgy megcsúfolja-e hivatását, mint a kiegyezés korában? Vajon megérti-e az Európai Unió, miért olyan „izgágák” a magyarok a környező államok magyar kisebbségeinek sorsa miatt?

3.1.3. A kukoricán térdeplő nemzet katarzisiai

E példátlan erkölcsi válságban érdemes elgondolkodni a közelmúlt történetének tanulságain. Balsorsunkat Kölcsey bűneinkkel hozta kapcsolatba, de bűneinkről – micsoda különbség! – Benešnek, Rákosinak és utódaiknak is volt mondanivalójuk. A tiszta és radikális számvetés épp a nemzet legmélyebb sérelmeivel kapcsolatban elkerülhetetlen, hiszen csak tetézné a bajt, ha a nemzet méltatlankodásba süppedve, sebeivel hivalkodva elmulasztaná megtenni mindazt, amire lehetősége maradt.

A trianoni csapás jó alkalom lett volna nemzeti lelkiismeret-vizsgálatra és katarzisa. Trianont és 45-ös megismétlését azonban a magyarság igazságtalan büntetésként élte meg, így lélektani hatása nem lehetett más, mint önsajnálát és elfojtott frusztrációs agresszió. A méltánytalanság érzetét növeli, hogy az elcsatolt magyarság az utódállamokban azokat a jogokat és lehetőségeket sem kapta meg, amelyekben a nemzetiségek a magyar szent korona védelmében részesültek. Azt mondhatnók, hogy jobb későn, mint soha: a magyarság ellen elkövetett vétkeket példás kisebbségi politikával az utódállamok helyrehozhatnák. A rossz lelkiismeret azonban az utódállamokban a történelmet úgy festi át, hogy ezzel visszamenőleg is igazolhassa a magyarság ellen elkövetett bűnöket. És nem sietnek nyugati szövetségeseink sem a magyar kisebbségek pártját fogni.

Amit Trianonban elvesztettünk, azt – részben eleink hibái miatt – végleg elvesztettük. Ami menthető, az a kisebbségi magyarság. Adjunk támaszt magyar nemzetiségük megtartásához, és a határokat immár szabadon átlépő gazdasági erőket is hasznosítsuk a javukra, mert magyarnak maradásuk attól is függ, meg tudnak-e élni magyarként szülőföldjükön. És meggyőződéssel, keményen kell képviselnünk nemzetközi fórumokon az igazunkat. Be kell láttatni a nyugatiakkal, hogy a kisebbségi magyarság akkor is törődést érdemel, ha nem olyan harcias, mint a baszkok, az írek vagy a korzikaiak. Nem szolgálja viszont érdekünket, ha némely szomszéd nemzetet utánozva mi is fényesebb múltat hazudunk magunknak, mint amilyen adatott nekünk.

1945 újabb alkalmat adott volna nemzeti önvizsgálatra, főként a zsidó honfitársak ellen elkövetett bűnök miatt, s mi történt? A kommunista politika az egész magyar történelmet, de különösen a közelmúltat rágalmaktól ragacsos mázzal vontta be, s ez belefojtotta a társadalomba az igazi önbírálatot. Így a XX. század tragikus első felében elkövetett hibákkal, bűnökkel való reális, önkritikus szembenézés 1945 után elmaradt, majd a kommunizmus idején a bűnök tetéződtek, hogy azután 1989–1990 óta rontsák a társadalmi közérzetet. A 45 utáni korszak nemcsak a bosszúszomjas ÁVH rémuralmának a kora, hanem a magyar zsidó

önazonosság válságáé is, amelyet a traumáknak a társadalomra erőltetett süket csöndben való kényszerű elfojtása súlyosbított.

A diktatúrában bűnrészes elvtársak közül kevesen bűnhődtek meg, sőt, jó néhányan haszonélvezői az átalakulásnak. A bűnök igazságszolgáltatásért kiáltanak, a kárvallottak elégtételért, bocsánatkérésért, s egyre nyilvánvalóbb, hogy nem adatik meg nekik egyik sem. A közvélemény történeti igazságtételt követel vagy legalább az erkölcsi rend érvényesülését a múlt megítélésében. Hogyan jöhet megbékélés és megbocsátás, amíg a tetteknek nincs felelősük, az áldozatok pedig – képletesen szólva – temetetlenül oszladoznak? Ki adja vissza a nemzetnek a Kádár-korban elvett becsületét és önbecsülését? Mitől várjunk erkölcsi megtisztulást és megnyugvást?

Az egykori nemzeti főbűnök közül egyedül a kommunista diktatúra bűneit nem lehet még a múlt kihűlt emlékei közé sorolni: nemcsak az áldozatok sértett igazsága, hanem a felelősök figyelemelterelő viselkedése miatt sem. Az a képtelen helyzet alakult ki, hogy ők szidalmazzák a nemzetet, rávetítik az antiszemitizmus, a rasszizmus rémképét, vádolják a Horthy-rendszer restaurációjának szándékával, a gyűlölködés bélyegét sütik rá újra és újra.

Még nagyobb képtelenség, hogy sokan bedőlnek ennek a koholmánynak. E bizarr jelenség a nemzet nagy részének rossz lelkiismeretében leli magyarázatát. A Kádár-rendszer idején a feltörekvő vagy épp csak naiv emberek tömegesen sétáltak be gerinctörő alkuk csapdájába. A rendszerváltozás óta a megalkuvás emléke okozta kellemetlen közérzetüket az új rendszer hibáinak ádáz ostromozásával gyógyítják. Nem nehéz gyarlóságot felfedezni a mai közszereplőkben sem, de az, hogy az új rendszert képviselő honfiakról sokan minden aljasságot elhisznek az ilyesmit készséggel szállító sajtónak, elárulja, hogy gyűlöletüket továbbra is a félelem és a lelkifurdalás fűti.

Hogyan lehetne e szellemi veszélygócot felszámolni? A jogi felelősségre vonás a rendszerváltoztatással létrejött jogállamban a törvények visszamenőleges hatályú alkalmazásának lehetetlensége miatt igen nehéz, s az efféle kísérleteket az ellenérdekelt politikai erők mindig sikerrel megakadályozták. El kell fogadnunk, hogy a jogi megtorlás most már örökre elmarad.

A Kádár-rendszer a nemzetet erkölcsi, szellemi, anyagi romlásba vivő bűnös kurzus volt, és ha le kell is mondanunk a törvény előtti elszámoltatásról, a radikális számvetésről nem szabad lemondanunk. Erősítenünk kell ezért azokat a fórumokat, amelyek a társadalom erkölcsi ítélőszékének szerepét játszhatják. A láthatatlan terror hálójában vergődő és a becsapott embereket szemléljük megértéssel, iróniával és öniróniával! A rendszer működési mechanizmusát feltárni elsősorban történészek, írók, közírók dolga, de megérteni dolga minden embernek. A jövő érdekében olyan légkört kell teremtenünk, amelyben megnyílik a katarzis lehetősége, hogy minél többen szabadulhassanak ki gyűlöletük, sérelmük, rossz lelkiismeretük igájából. A feloldozás nem teszi meg nem történtté a bűnt, nem tünteti el a jó és a rossz között a határvonalat, de segít a megtisztulásban, és erőt ad. Erőre pedig most és a közeljövőben nagy szükségünk lesz.

3.2. Mi a magyar, és mi az európai?

3.2.1. Kereszténység

A kereszténység vallás és erkölcsi rend is, mely a zsidó vallásból örökölt tíz parancsolaton alapszik, de egyben kultúrateremtő és -fenntartó erő is. Mint a 3.1.1. pontban láttuk, a nyugati kereszténység a hatalommegosztásnak egy jellegzetes rendszerét teremtette meg. A Nyugathoz tartozásunknak ez a kereszténység ma is eleven összetevője. A nyugati kereszténység olykor keményen dogmatikus és konzervatív volt, de az ellene lázadó irányzatokat (a humanizmust, a racionalizmust) megszelídített alakban mégis képes volt magába olvasztani. Ezért válhatott a tudomány fejlődésének bölcsőjévé is.

A kereszténység vállalása stabilizál, szélsőségektől óv, és történelmi gyökereink, kötődéseink, hagyományaink elfogadását is jelenti. A keresztény azonosulás a múlttal nem múltba fordulás, maradiság, hanem felelősségvállalás a múltért, helytállás a jelenben, a múlt alapjaira való építkezés, a szerves fejlődés óhajta.

A vallás és intézményei elleni kommunista erőszaktétel ma is erősen befolyásol bennünket. Él még a társadalomba belenevelt kommunista vallásellenesség, ateista propaganda, *vallástalan türelmetlenség*, és van gyanakvás az egyházi személyek múlt rendszerbeli szerepe miatt. Másfelől erős a bántalmak jóvátételének óhajta. Bár az egyházak szellemi ereje nem a régi, ma is jelentős jótékony kisugárzást gyakorolnak.

A vallási hovatartozás nagy közösségformáló erő is volt, és Nyugat-Európában még mindig az, noha a vallásos emberek aránya egyenetlen. Magyarországon ma leginkább kisebb településeken hat ez az erő, de lassan újra gyökeret ver a nagyobb városokban is.

3.2.2. Nyelv és szellem

Nyelv kérdésében Európa igen változatos képet mutat. Van, ahol az abszolutizmus alapozta meg a nyelvi egységet (Nagy-Britannia, Franciaország), és van, ahol rég meglévő nyelvi és kulturális egység segített létrehozni a nacionalizmus korszakában a nemzetállamot (Olasz- és Németország). Van olyan állam, amely etnikai tisztogatás eredményeképpen vált egynyelvűvé (Csehország és részben Lengyelország). Vannak olyan államok, amelyekben a nyelv nem tartozik a nemzet lényeges ismérvei közé (Svájc, Írország). Vannak olyanok is, amelyekben a többnyelvűség ma is politikai küzdelmek tárgya (Spanyolország, Belgium), és végül vannak olyanok, amelyeket nemzetállammá csonkoltak (Magyarország és részben Lengyelország).

Ehhez a változatossághoz az Európai Unió az államnyelvek elvi egyenjogúsága alapján igyekszik alkalmazkodni. A gazdasági sikerhez nyelvtudás mindenképpen kell, és a nemzetek közösségében élve, egymást megismerni, egymásra kulturálisan hatni ugyancsak lehetetlen egymás nyelvének ismerete nélkül. Az

idegen nyelvek tudásánál csak egy dolog fontosabb: az anyanyelvé. A gyermek az anyanyelvén fogadja be környezetét, az anyanyelvén tud legjobban tanulni, és az anyanyelvének közvetítésével tudja leginkább otthonossá tenni maga körül a világot. Az Unió népei féltik anyanyelvüket, főként a mindent elárasztó angol nyelv hatásától. Franciaország tesz ez ügyben legtöbbet: nyelvtörvényt hozott, a francia nyelvet népszerűsíti külföldön, és az amerikai kulturális behozatal rendeleti visszaszorításával próbálkozik.

Az egységesülő Európában még inkább igaz, mint Széchenyi korában, hogy nyelvében él a nemzet. A magyar nyelv – finnugor és részben török eredetű alapszókinccsével s az erre rakódó iráni, török, szláv, latin, germán jövevényszavak különféle rétegeivel – múltunk, történelmünk lenyomata, kultúránk, hagyományaink, felhalmozott tudásunk, szellemi kincseink, irodalmunk hordozója. A globalizáció következtében nyelvünket napjainkban különösen erős idegen hatások érik. Aggodalomra az adna okot, nyelvünk jövőjét, létét az veszélyeztetné, ha a magyar nyelv kiszorulna a közélet bizonyos színtereiről, például a tudományból, az egyetemi oktatásból, az internetes információáramlásból, az internetre áttevődő közigazgatásból, kereskedelemről, pénzügyi életből, vagy ha az Európai Unióban a magyar megszűnne hivatalos államnyelv lenni. Ezt mindenképpen el kell kerülnünk – hiszen egy nyelvnek a családi otthonokba való visszaszorulása lassan a nyelv elsoványodásához, majd halálához vezet. Ahhoz, hogy az egyesült Európának magyar anyanyelvűekként is teljes értékű állampolgárai lehessünk, szükség van magyarra és magyarról is fordítani képes, internetre is telepíthető számítógépes fordítói rendszerekre. Ezek létrehozásának előmozdítása kiemelkedően fontos, sürgető állami feladat.

Az európai szellem legerőteljesebb ága a tudomány. A középkorban kolostorokban művelték, majd kirajzott az egyetemekre. Magyarország első egyetemének alapítása (Pécs, 1367) a nagy európai egyetemalapítások korába esett, de rövid életű volt, akárcsak egy-két további próbálkozás. A tudományt azonban a híres protestáns és katolikus iskolák is magas színvonalon ápták. A máig folyamatosan működő legrégebb egyetemünk a nagyszombati (1635), amelynek jogutódja a mai ELTE. Tudományos Akadémiánk szintén patinás (1825). Ahhoz, hogy tudományos eredmények szülessenek, értő publikum és a tudomány vérkeringésébe való bekapcsolódás is szükséges, s ez a magyar tudósoknak csak a XIX. század eleje óta adatott meg. Azóta számtalan jelentős tudományos eredmény fűződik magyarok nevéhez.

A magyar művészetek a nemzet életébe ágyazottan, történelmi sajátosságainknak megfelelően gyakran más formákat, stílusokat érleltek ki, mint az egyidejű nyugati irányzatok, s jelentőségük a nemzet számára annál nagyobb. A művészek ugyanis rendszerint a társadalomtudomány és a politika előtt jártak, és a kor előidézte egyéni és közösségi konfliktusokat ők fedezték és tárták fel. Nálunk az irodalom – különösen a népi írók köre – társadalmi küldetést teljesített, amikor a nyugati művészetek már az individualista világfelfogás hatása alá kerültek. Így itt kevésbé lett úrrá a művészeteken a belterjesség, mint Nyugaton.

A művészet ma világszerte válságban van, mert elvesztette közönségének nagy részét. Helyét a tömegtájékoztató és a triviális műfajok foglalták el, amelyek „korszerűen” csomagolt előregyártott válaszokat adnak az embereket érdeklő kérdésekre, és némely társadalomtudományi irányzatok is hasonló babérokra törnek. A művészetek vetélytársaik elől a kimódoltság olyan magasságába menekültek, ahová a közönség nem követi őket. A baj az, hogy a népszerű válaszok felületesek, előítéletesek, hamisak, a tudomány válaszai pedig esetleg egyoldalúak és sterilek. Pedig az emberi létfeltételek nagyíramú változásai dilemmákkal árasztják el az embereket, amelyekre az igényes művészet adhatná a legjobb választ. Magyarország helyzete azért különös, mert a rendszerváltozás elemi erővel rázta meg a társadalmat, és ez művészi ábrázolásért kiált. Mellesleg a művészetnek sok az adóssága a XX. század ábrázolásában is.

A művészet hanyatlását Nyugaton a világ látszat-egyneműsödése is elősegíti. Belépésünk az Európai Unióba új színeket visz be; számukra nemcsak népi művészetünk, hanem nemzeti sorsunk is kuriózum lehet. Próbáljunk meg érdeklődést kelteni magunk iránt! Ehhez önsajnálattal nélküli, távolságtartó önreflexióra volna szükség. A művészet népszerűsége nálunk főleg a felzárkózásért gürcölő ember érdeklődésének beszűkülése folytán csökken. A luxusbóvlik után újra divatba kell hozni a nyugat-európai – s az egykori magyar – polgári szokásokat is: a művészetszeretetet és -pártolást és a magánmecenatúrát.

Elegünk volt a szellemi öncsonkításból a XX. században! A horthysta, rákossista és kádárista *numerus claususok* és *három T-k* számos magyar alkotót lehetetlenítettek el, küldtek száműzetésbe. Teret kell nyitnunk alkotó művészeink, tudósaink előtt, hogy kibontakozhassanak, mégpedig itthon.

3.2.3. Politikai hagyományaink

Liberalizmus és konzervativizmus

Az ember szabad akarata a keresztény erkölcs egyik központi fogalma. Mint láttuk, a politikai szabadság a hűbéri viszonyok által körülhatárolt formában a középkorban sejlik föl, és általános politikai elvvé a felvilágosodás teszi.

A felvilágosodott racionalizmus a társadalmat az ész kritikájának vetette alá, és áttervezésének lehetőségét vetette fel. Részben rokon, részben ellentétes vele a történelmet szükségszerű folyamatnak ábrázoló szemlélet. Ennek egyik válfaja a marxista történelmi materializmus, amely szerint a történelem mozgatóereje az osztályharc, s az emberiség az osztály nélküli társadalom felé tart, amelyet a proletariátus forradalma vív ki.

A liberalizmus elvont emberi jogokból indul ki, amelyek szempontjából a társadalmi kötöttségek béklyót jelentenek. Az egyént cselekedeteiben csak a másik egyén szabadságának tiszteletben tartása korlátozhatja. A szabad egyén a saját érdekében cselekszik, s úgy vélik, ennek következtében a gazdaság és a társadalom egészségesen fejlődik. Attól kezdve, hogy a szabályokat ésszerűen rögzítettük, a

dolgok maguktól megtalálják a legkedvezőbb medrüket, s a korrekciós beavatkozásoknak több a kárjuk, mint a hasznuk. Az ésszerű szabályok egyenlőképpen vonatkoznak mindenkire, s ez egyenlő esélyt ad a minden téren zajló versenyben. A liberalizmus a hagyományokat racionalista módon kritizálja.

A gyökerektől elszakadt szabad egyének társadalmában azonban a rend is fellazulhat, különösen, ha a társadalom valamilyen válság következtében kibillent kerékvágásából. A közösségek széthullanak, az erkölcsök fellazulnak, az emberek elanyagiasodnak, elmagányosodnak, az értékek felmorzsolódnak.

A konzervativizmus az emberi jogok helyett – a keresztény tanítás nyomán – a emberi méltóságot tartja sarkalatos fogalomnak, amiben a jogok mellett a kötelesség és a felelősség is bennefoglaltatik. A konzervativizmus a hagyományok, a rend és a rájuk épülő közösségek és intézmények védelmére kel a liberalizmussal szemben. Szerinte egy társadalom a jövőjét csak a múltjára alapozhatja. A múltban létrejött alakulatok, hagyományok alkotják a társadalom élő szövetét. Az egyén cselekvési terét jogainak és kötelességeinek egyensúlya határozza meg. A szélsőséges liberalizmussal szemben egy új konzervatív hullám erősödött meg a XX. század végén. Ezt annak felismerése táplálja, hogy a liberális elven szerveződő társadalom kezdi szem elől tévesztetni azokat az alapértékeket, amelyeket az európai civilizáció és kultúra több ezer év alatt megalkotott, igazi megújulás pedig csak azok mentén lehetséges. Nyugat-Európában a keresztény humanizmus gyökerei még erősek, és a jövő társadalmát is csak ez táplálhatja.

Hazánkban a rendszerváltozáskor elemi erővel tört fel a szabadságvágy, s ez a liberalizmus malmára hajtotta a vizet. A liberális elvek azonban torz eredményeket szültek. Az ilyen elvek alapján kialakított játékszabályok ugyanis a versenyben az erősnek kedveznek. A gazdaságban ennek eredményeként a külföldi tőke mindent lehengetelt, az egyének közül pedig a privatizációs korszak dzsungelében azok találták meg számításukat, akik 1990 körül a tűz közelében ültek: a szocialista „nómenklatúra” és technokrácia. A liberális politika – amelyet kénytelenségből vagy meggyőződésből minden kormány követett – a multinacionális cégek és a nómenklatúra-burzsoázia érdekeinek kedvez.

A konzervativizmus a volt kommunista országokban nem a szocialista „vívmányok” védelmezését jelenti, ugyanakkor a szovjet befolyást megelőző korszakok sem adhatnak mintát. A mai magyar konzervativizmusnak több forrásból kell merítenie: a modern nyugat-európai konzervativizmusból és a magyar szabadelvű-konzervatív hagyományból, valamint népi gondolatokból.

A konzervatív ember ragaszkodik nemzetéhez. A magyar konzervativizmusban a nemzet sorsa nagyobb hangsúlyt kap, mint amennyire ez ma Európában szokásos. Ez nem azért van, mert nacionalista volna, hanem azért, mert a kommunista kurzus itt különösen nemzetietlen volt, és nagyrészt emiatt a nemzet tudat egy egészséges lelkiületű nemzetéhez képest nagyon mélyre süllyedt. A magyarsághoz tartozás természetes érzelmeit itt újra fel kell melegíteni, különben az ország szétzilálódik, és megbukik az Európai Unió küszöbén. Szükség van arra, hogy a polgárok a magyar államot ne csak egy minap kötött társadalmi szer-

zódés tárgyának lássák; tízmillió újszülött vagy magányos farkas nem is tudta volna megkötni ezt a „szerződést”, azaz véghezvinni a rendszerváltást. Demokráciánk szinte minden tekintetben tagadja az előtte volt pártállam eszméit, habár számos intézményének története folytonosságot mutat. Államunkat eszmeileg a nyugat-európai mintájú ezeréves magyar állam utódjának tekintjük. Tudatosan vállalnunk kell ezt az örökséget, mert így természetes, és mert így méltányos őseinkkel, utódainkkal és a határon túlra került magyarokkal szemben. Ezt azonban nem szabad úgy értelmezni, hogy a történelmi magyar állam visszaállítására kellene törekednünk.

A demokrácia és a totális diktatúrák

Az euro-atlanti politikaeszmény középpontjában a demokrácia áll. A demokrácia nem általános csodaszer, és akik a világpolitikában annak tekintik, gyakran kell csalatkozniuk. Európa azonban a XX. században megszervezte a diktatúrákat, és megtanulta a demokráciát megbecsülni.

A modern demokráciának elvi alapja az a középkorban megjelenő, és az újkorban győzedelmeskedő eszme, hogy minden hatalom a néptől ered. A demokrácia eljárások gyűjteménye, amely mögött közmegegyezés áll. A modern demokráciában a nép a hatalmat képviselőre ruházza át. Ugyancsak középkori eredetű, de a felvilágosodás óta közkeletű a hatalmi ágak (törvényhozás, végrehajtó hatalom, igazságszolgáltatás) szétválasztásának eszméje. A különféle pénzügyi és ellenőrző szervezetek függetlensége ugyanannak az elvnek a megtestesülése. Napjainkban a sajtót is gyakran hatalmi ágnak tekintik, habár a sajtó konkrét formát öltő hatalma nem jogszerű.

A rendszerváltás Magyarországon megteremtette a demokrácia intézményeit, de ezek rossz beidegződések és a régi kapcsolati hálózat továbböröklődése miatt tökéletlenül működnek.

A demokrácia arra való, hogy minden változás szabályozott mederben mehessen végbe. A kormányzat jobbá tétele érdekében állandó versengés folyik, és a változás csomópontjai a választások. Az igazi demokráciában a kisebbségben maradók is hatást gyakorolhatnak a folyamatokra, és mind az egyén, mind a testületek önrendelkezése körül van bástyázva. A demokrácia autonóm közösségekben bővelkedő társadalmakban működik jól.

A hatalomgyakorlás jogáért való versengés pártosodáshoz vezet. A pártok képviselte véleményeket többé-kevésbé önkényesen osztják fel jobb- és baloldallira. Hagyományosan a konzervatívabb, nemzetibb és a tehetősebb rétegek felé hajló pártokat nevezik jobboldaliaknak, az egyenlőségre törekvő, a szegény osztályok érdekeit és a nemzetköziséget képviselő oldalt pedig baloldallal. A kommunista korszak azonban világszerte nagyon összekuszálta az eszméket, és ez a kategorizálás lényegében értelmét veszítette. A nemzetköziség például nemrég még a proletár internacionalizmust jelentette, ma pedig a tőke globalizmusát. Magyarországon a baloldal uralma idején nyirbálják meg a szociális juttatásokat, ve-

zetik be a tandíjat és adnak magánkézbe mindent, amit lehet.

A demokrácia intézményeinek megszilárdulásához idő kell; a külső nyomás alatt létrehozott demokráciák tökéletlenek és törékenyek. Ahhoz ugyanis, hogy ezen intézmények hivatásuknak megfeleljenek, az is kell, hogy a társadalom nagy többsége egyetértsen bizonyos alapértékekben. A demokráciához rendre van szükség, ez pedig jogintézmények folytonosságát és tekintélyét feltételezi. A tekintélyt hordozó intézmények legfontosabbika az állam, de tekintély forrása lehet minden szervezet, a tudományos akadémiától a sportkörökig.

A szabadság csak e feltételek mellett fogja jogok és kötelességek egységét jelenteni, csak így létezhet állampolgári hűség, és csak így ismerik el a polgárok, hogy létezik közjó. Ameddig pedig e fogalmak nem szilárdultak meg, addig a demokrácia is csökevényes, amint hogy a magyar demokrácia is az.

A modern demokrácia lehet az öntudatos polgárok, de lehet kiszolgáltatott tömegek társadalma is. *A polgárok társadalmában az egyén boldogsága csak a közjóért való cselekedettel teljes*, s ennek felismerésében és gyakorlásában a polgárt nemzetudata segíti. A polgárok öntudatát erősíti, ha gazdaságilag függetlenek, gazdasági függőségben pedig kevésbé bontakozhat ki öntudatuk. Azonban bármely egyén lehet polgár szegényen is, és lehet tömegember gazdagon is.

Az általános választójog bevezetése óta minden demokrácia legnagyobb gyengesége az, hogy a választók között mindig vannak, akik nem ismerik fel érdekeiket, és ösztöneikre ható praktikákkal könnyen félrevezethetők. Különösen így van ez a kommunizmus következtében gyökerüket veszítő széles rétegekkel. Ez kísértésbe viszi a politikusokat, hogy eszközzé süllyesszék a tömegeket. A demokratikus berendezkedés a demokráciára éretlen országokban, különösen a válságos időszakokban populizmushoz, tekintélyuralomhoz, sőt totális diktatúrákhoz vezethet. A magyar választói magatartás meglehetősen csapongó, de nem hajlik a szélsőségekre. Mindazonáltal a tömegek felemelése nálunk is szilárdítaná a demokratikus berendezkedést.

A demokráciák korának van egy súlyos betegsége: Bibó István megfogalmazása szerint a politika mellett a háború is demokratizálódott. Egy demokráciában egy háború az egész nép ügye, tehát élethalálharc, s ez nemcsak önfeláldozást, hanem gyűlöletet is kíván a tömegektől. A háborúk eredményeként előálló instabil helyzet gyakran forradalomba torkollik. Háborúk előidézte forradalmak okozták az európai fejlődés legnagyobb kisiklásait, a totális diktatúrákat is.

Egy diktatúrát totálisnak mondunk, ha ideológia és terror eszközével az egész társadalmat atomizálja, és egy vezértől függő állampártnak veti alá. Élie Halévy szerint a totális diktatúrák az I. világháború és a szocialista gondolat nászából születtek. Kialakulásukat segítette, hogy a vereség és veszteség okozta szenvedés és a népi igazságérzet végletesen szembekerült egymással. A háborútól örökölték az erőszak, a gyűlölet, a vak engedelmesség kultuszát, a cél érdekében hozott vérfeláldozat szükségességének elfogadását. A szocializmustól örökölték antiliberális, polgárság- és parlamentarizmusellenes, egyenlőségakaró, világmegváltó szándékat, belső viszályt kavarázó fellépésüket.

A XX. század nagy francia történésze, François Furet szerint a totalitarizmusok kialakulását nem lehet az érdekek játéka alapján megérteni, mert az érdekek ellenére jöttek létre. Hamis tehát az osztály alapon való értelmezés; a kommunista értelmezés elfedte a lényegét. A fasizmus (beleértve a nemzetiszocializmust) nem a burzsoázia diktatúrája, mert burzsoáziaellenes. Mindegyik totalitarizmus igazi forradalmat akart, nem pedig ellenforradalmat, hiszen mindegyiküknek olyan jövőfogalmuk volt, amely semmi múltbelire nem emlékeztetett. A totális diktatúrák a háború (és a gazdasági válság) okozta instabilitás egyedi, de egymásra nagy hatást gyakorló termékei. Az erőszakot mindegyik nyíltan a jog fölé helyezte, s ezzel az európai értékrendszert végletesen megtagadta. E tagadás tantétellé emelt változata a „minden jó, ami az ügynek használ” leninista erkölcstana. Mind keresztényellenes volt, és az eszmét mind vallásos hitté párolta.

Válfajaik között a fő különbség abban áll, hogy az üdvtanuk kinek az üdvét célozza meg: a kommunista üdvtan a proletariátusét, az olasz fasizmus az olasz nemzetét, a német nemzetiszocializmus pedig a germán fajét. A bal- és a jobboldali totalitárius diktatúrák egymással vetélkedtek, egymástól híveket hódítottak, módszereket tanultak, államaik egymással szövetkeztek, hogy végül élethalálharcban egymás megsemmisítésére törjenek.

A fasizmust csaknem hatvan évvel ezelőtt a kommunista Szovjetunió és a nyugati demokráciák szövetsége egyszer s mindenkorra szétzúzta. Azóta semmi esélye nincs a feltámadásának, és a belátható jövőben sincs; nem csupán azért, mert a náciizmus rémtettei napvilágra kerültek, és a világ elszörnyedt rajtuk, hanem mindenekelőtt azért, mert a fasizmus kialakulásának az egészen különleges feltételei elmúltak, remélhetőleg örökre. A Szovjetunió ugyan taktikai okokból évtizedekig úgy tett, mintha a fasizmus élne, de e szellemidézésre csak azért volt szüksége, hogy a veszély ébren tartásával saját polgárait és szövetségeseit rövid pórázon tartsa. Ugyanilyen szándékosan félrevezető taktikához folyamodott már kétszer is a magyar baloldal, s került mindkétszer vissza a hatalomba, annak híresztelésével, hogy a jobboldal rasszista, antiszemita, fasiszta, és diktatúrára tör.

Ez többszörösen is hamis. Mint láttuk, a fasizmust a konzervatív irányzatoktól mély szakadék választja el; a nyilaskeresztes párt révén itt csak a teljes megsemmisülés küszöbén és csakis német megszállás alatt, német támogatással tudott hatalomra jutni. A politikai antiszemitizmus is csak kivételesen hatott Magyarországon. Még az alkotmányos keretek között tevékenykedő szélsőségek is csak 1–6% közötti szavazatot kapnak. A mai magyar politikában ma sokkal kevesebb elem emlékeztet a fasizmusra, mint a kommunizmusra.

A kommunizmust éppúgy elvi különbség választja el a szociáldemokráciától, noha a történeti gyökereik közös volt, mint a fasizmust a konzervativizmustól. A kommunizmus szintén csak az ország megsemmisülésének a küszöbén vagy idegen megszállás alatt, idegen támogatással tudott hatalomra jutni honunkban. A megszállás alatt berendezkedett kommunista rendszer előbb felhígult, majd megbukott, és visszatérése éppoly valószínűtlen, mint a fasizmusé. Az egykori kommunisták többsége már a kommunizmus utolsó évtizedeiben sem volt kom-

munista, ma pedig többnyire az általuk egykor megsemmisítésre ítélt tőkés osztályt gyarapítja. A kommunista tanok sem jelentenek tehát veszélyt, mégis, a mai politikai törésvonalak az egykori Párt és a polgári oldal között húzódnak. Ennek a jelenségnek a megértése nélkül a közéleti indulatok nem fognak elcsitulni.

A kommunizmus haldoklása Magyarországon a 60-as évek közepén kezdődött, amikor a Párt saját terrorját megsokallva magabiztosan lazábbra engedte a gyeplőt. A társadalom fellélegzett, és egyre kevésbé kézben tartható módon önfejlődésnek indult. Ez nem hagyta érintetlenül az állítólagosan hatalmon levő munkásosztálynak és a hatalmat az ő nevében gyakorló Pártnak tagjait sem. A kétely a 60-as évek végére a felszínre tört, egyebek közt a nyugatra kinyitott ablakok, a gazdasági reform gondolata és a szégyenletes csehszlovákiai közjáték következtében. Olyan közhangulat alakult ki, amelyben a kommunista hit felmorzsolódott. Egyre kevesebb ember merete volna köznevetség tárgyává tenni magát azzal, hogy az ünnepélyes alkalmakkor még mindig rituálisan ismételt kommunista krédót komolyan vegye, vagy hogy magát kommunistának mondja. A nagy többség felfogta, hogy politikájuknak legfeljebb a Szovjetunió által teremtett merev peremfeltételek között van értelme. Az ország függőségének és az 56-os forradalomnak a politikai tabui között manővereztek, lakályos béklyóikkal és szemellenzőjükkel felszerelve. A párttagsággal járó pórázt is sokan választották anyagi vagy karrierelőnyök reményében vagy egyszerűen azért, hogy – paradox módon – mozgásterük nagyobb legyen.

Azok a „kommunisták”, akiknek nem tapadt a kezükhöz vér, nem száradt a lelkükön mások tönkretétele, és nem érezték magukat felelősnek az ország lejtőre juttatásáért sem, a béklyó lehullásakor éppúgy fellélegeztek, mint a rendszer-váltás antikommunista hívei. Közöttük három típust lehet megkülönböztetni. Az „ideológiailag képzett”, de a kommunista hatalomba bele nem kóstoló emberek többnyire rezignált vagy éppen agresszív posztmodern szkeptikusokká váltak. Politikailag ők ma elvi liberálisok, mint az egykori „demokratikus ellenzék”. A 68-ból merítő nyugati szélsőséges liberálisoktól az különbözteti meg őket, hogy mélységesen szégyellik annak a népnek az elmaradottságát, amely közé sorsuk vetette őket, és akarnoki türelmetlenséggel igyekeznének a népet a globális fogyasztói társadalom képére átformálni. A második csoportot azok alkotják, akik egykor belekóstoltak a hatalomba is. Ezek sokkal pragmatikusabbak, s így közülük sokan át tudták magukat gyúrni a sikeres kapitalista képére és hasonlóságára, vagy bürokratikus tapasztalataikat hasznosítják ma is. A harmadik csoportot azok alkotják, akiket a közösségi célok és élmények vittek annak idején a Pártba, így nem is kerülhettek soha a hatalom közelébe. Ők ma többnyire egalitárius nézeteket vallanak, és a közösségi eszmények mentén akár a mérsékelt konzervatív politikának is megnyerhetőek volnának. A „baloldal” rituális gyűlöletkampányai főképp az ő kordában tartásukat szolgálják.

A mai magyar közéletet megosztó szakadék a posztkommunizmus–antikommunizmus között húzódik. Ez az eredetileg értelmiségi csoportok közötti erkölcsi természetű ellentét egyre inkább gazdasági érdekellentétekben is testet ölt, mi-

óta kiderült, hogy a kommunizmus fő haszonélvezőinek a rendszerváltozás még nagyobb hasznot hajtott. Ide tartoznak azok a pártbürokraták és -technokraták, akik – többnyire csavaros úton – sikeres nagytőkésekké léptek elő, és a sajtó ama képviselői, akik a közvélemény kommunista manipulátoraiból ma globalista manipulátorokká vedlettek át.

A sajtó, amely a Párt hatalmának leghatásosabb eszköze volt, az 1980-as évek végén éppúgy, mint 56-ban, többségében rokonszenvezett a változásokkal, ám a rendszerváltozáskor szinte egy csapásra megbokrosodott. Ennek egyik oka az, hogy sokuk kényelmesen révbé ért: a piacvezető fővárosi lapokat és az összes vidéki pártlapot a régi gárda megőrzésével privatizálták. A másik ok az, hogy az első választáson a konzervatívok győztek, és ez a sajtó zömét undorral – vagy éppen rettegéssel? – töltötte el. Ez utóbbinak tápot adhatott, hogy a konzervatívok a kommunista sajtó felelősségét kezdték feszegetni, anélkül, hogy világosan különbséget tettek volna eset és eset között, és anélkül, hogy eszköz lett volna a kezükben a felelősségre vonásra. A Horn-kormány idején keletkezett médiatörvény azután végképp konzerválta a baloldali sajtómonopóliumot. Ugyanakkor a bulvársajtóban és a televízióban tort ül az otrombaság. A tömegeket alantas pikantériákkal markukban tartják, de ezek hatása alól még az értelmiség sem tudja kivonni magát. Így süllyed szabadságunk szabadossággá, demokráciánk pedig demagógiává.

Idegenek Európában és Magyarországon

Nyugat-Európa az utóbbi évtizedekben nyitva állt sok bevándorló számára, akik Európán kívülről jöttek, és a legfejlettebb országok – különösen nagyvárosaik – ma már kevert etnikumúak. Magyarország tehát olyan országokhoz csatlakozik, amelyek esetleg hasonló bevándorlási politikát várnak el tőle.

A nyitottság egyik fő oka Nyugat-Európában a munkaerőhiány, amely bizonyos típusú munkákat nézve még mindig fennáll. A másik ok a gyarmatosítás és a náciizmus idején más népeknek okozott szenvedések jóvátételének óhaja. Példáan túrik a lakosság összetételének megváltozását, s áldozatokra is hajlandók azért, hogy a bevándorlók beilleszkedését elősegítsék. Igaz, a bevándorlók országuk legmozgékonyabb rétegéből kerülnek ki, akik közül sokan feltalálják magukat a fejlett Európában. Vannak azonban olyan bevándorlók – főleg muzulmánok –, akik zárt közösségekben élnek, nem illeszkednek be új hazájukba, ami nem csekély ellenszenvet vált ki a „bennszülöttek” között, és az ilyenek számának gyarapodása miatt egyik-másik ország saját jövőjének stabilitását félti. Megjósolható, hogy a nyitottság Nyugaton csökkenni fog, s emiatt egyre többen akarnak majd hazánkba is bevándorolni.

Magyarország olyan nemzetállam, amely nagy területvesztését végső soron a sok évszázados bevándorlásnak is köszönheti. A megcsonkított ország népessége viszont inkább kivándorlás, semmint bevándorlás útján változott. Munkaerőhiány csak időszakos munkákra van, amelynek kialakult rendszere a környező or-

szágok magyarjait vonzza. Tény az is, hogy nincs részünk és felelősségünk a harmadik világ számára különösen hátrányos világrend kialakításában. Ilyen múlttal helyesebb, ha az ország nem igyekszik túlságosan hirtelen kinyílni, kivéve az esetleg bevándorolni akaró magyarok befogadását, hiszen ők mi vagyunk.

4. fejezet

Megmaradni

Johann Gottfried Herder német gondolkodó, a XVIII. század végén azt jövendölte, hogy a magyarság fel fog szívódni a germán és szláv tengerben. Ez a jövendölés nem teljesedett be, noha Magyarország jócskán megkisebbedett. Herder árnyéka (Illyés Gyula szavai) mégis nem egy magyar gondolkodót borzongással töltött el, és olykor még ma is kísért. Az utóbbi másfél évszázadban a külső feltételek folytán, politikusaink és a magunk hibájából túl sokszor sodródtunk nehéz helyzetbe, s ezekből többnyire nem sikerült kedvezően kibontakoznunk. Ennek hamis gyógyszereként kialakult a nemzeti önfeladás gyakorlata is. Ma megvan az okunk rá, hogy bízzunk a magyarság jövőjében, de tudatosabban kell cselekednünk megmaradásunk, boldogulásunk érdekében. Ebben a fejezetben néhány olyan szempontot foglalunk össze, amelyek sorskérdéseinket érintik.

4.1. Magyar föld, magyar vidék

4.1.1. Helyzetkép

A föld nem csupán termelés eszköze, hanem egyben természeti táj s lakható terület is. Nemcsak gazdasági, hanem kulturális és lelki erőforrás is. A föld és a földművelő, a földhöz kötődő kultúra (*agricultura*) képviseli a történelmi folytonosságot, ezért a gazdatársadalom sorsa számarányát, súlyát messze meghaladó jelentőségű minden országban. A vidék évszázadokon át hordozta az ország terheinek nagy részét: nemcsak ágyúöntelékot adott, hanem a városi fellendüléshez szükséges munkaerőt és szellemi energiát is. A nemrég még agrárországnak számító Magyarországra ez különösképpen igaz. A tudományos forradalmak jelenleg ugyan más gazdasági ágakat toltak előtérbe, de a természeti erőforrások előre látható szűkösségének és a természeti környezet túlterhelésének korában a földnek és művelőjének a jelentősége újra növekszik.

Az 1945-ös földosztás után a „kulákok” üldözésével és az erőszakos kollektívizálással a falvak legvállalkozóképesebb lakóit üldözték el, s terelték az agrártársadalmat gazdaságilag ésszerűtlen és erkölcsileg elfogadhatatlan pályára. A 60-as évek elejének csőd szélére sodort téveszvilágát a gazdasági reformok mégis „sikerágazattá” változtatták – a termelési eredmények tekintetében. A siker az állami támogatást kiharcoló politikusok, rátermett mezőgazdák mellett a reform adta viszonylagos szabadságnak (pl. a magyar találmány, a háztáji gazdaságok engedélyezésének), a túlhajszolt kemizálásnak és a szovjet tömbhöz tartozó többi ország versenyképtelenségének volt köszönhető. A magyar gazdaság általános csődje és a keleti partnerek fizetőképtelensége miatt a 80-as évekre a magyar mezőgazdaságnak is elapadt az ereje, és megmutatkoztak az iparszerű tömegtermelés okozta gazdasági, környezeti és társadalmi erózió jelei.

Agrárválság

A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar termelése a 90-es években – a világtendenciákkal szemben – visszaesett, s közben részesedése a nemzeti össztermékben 15,3%-ról 3,5%-ra csökkent. Húsz év alatt a növénytermesztés teljesítménye 30–40%-kal, az állattenyésztésé harmadára csökkent. A termékeket feldolgozó (pl. a gyapjú-) és a mezőgazdaságot kiszolgáló ipar (pl. a mezőgazdaságigépgyártás) részben megszűnt, részben csökkentett teljesítménnyel dolgozik (pl. a cukor-, a hús-, a tej-, a növényolaj- és a dohányipar). Az élelmiszeripart a nemzetközi piacot uraló külföldieknek adták el – természetesen áron alul. A termelők ki vannak szolgáltatva az áruházi láncoknak is, amelyek az élelmiszerkereskedelem 90%-át a kezükben tartva a termelés és a feldolgozóipar hasznát is lefölozik.

Az agrárrolló így egyre nyílik. A gazdagon támogatott olcsó nyugati termékek importja leszorítja a felvásárlási árakat, ezért a belföldi termelés nem kifizetődő; a kereslet csökken, az exportverseny – a szigorúbb unióbeli szabványok miatt is – egyre nehezebb. Az ágazat nem tudja érdekeit érvényesíteni, igényei rendre háttérbe szorulnak. Az agrárkormányzat többnyire részérdekek képviselőjének látszik, koncepciótlan, és alig képes valamit tenni a termelőkért. Az Európai Unióba belépő ország mezőgazdasága kivézet, kifosztott állapotban van, és versenyképtelennek tűnik.

A „modernizáció” megszállottjai e helyzetből a lecsökkent ráfordítások (mútrágya, növényvédőszer, energia, gépi munka) növelésével, újabb tömegtermelő „agrárpari modernizációval” akarnak kilábalni. Az elaprózott birtokstruktúrát állami támogatással latin-amerikai típusú tőkés nagybirtokrendszerre alakítanák. A termelés és a tőkebefektetések megtérülésének hatékonyságára hivatkozva ezt az irányt szükségszerű fejlődésnek, a falusi tömegek elszegényedését pedig csupán szociális problémának tekintik.

A helyzet a többi közép-európai országban sem sokkal jobb, de a hanyatlás mégsem tűnik szükségszerűnek. A kommunizmusból lassan kibontakozó Kína

pl. korlátozza a nyugati áruk bevitelét, és gazdasága – benne a mezőgazdaság is – virágzik. A hazai mezőgazdaság elhúzódó válságát, tőkevesztését a neoliberais sokkterápia mélyítette el.

Birtokviszonyok

A magyar föld nagy része szántó, s ennek fele igen jó minőségű. A hazai lakosság élelmiszer-szükségletének akár kétszeresét is képes volna megtermelni. A termőföld életformát és megélhetést kínál a lakosság mintegy 7–8%-ának, az erre épülő ipar és kereskedelem pedig további 7–8%-ának.

A polgárosodó paraszti osztály szétverése 1945 után a nemzet munkaerőlcésének zülléséhez nagyban hozzájárult. A hagyományos tulajdonosi tudat és közösségi érzület újratemtése az egész nemzetnek javára válna. A polgárosodott birtokos középosztály a demokratikus társadalom formálódásának lényeges eleme lehetne.

A rendszerváltás után a földtulajdon-szabályozás visszasságai nagy károkat okoztak. Az 1988-ban megindult „spontán privatizáció” új nagybirtokos osztályt teremtett, az elhibázott kárpótlás pedig 1992-ben a földtulajdon másik részének szétaprózódásához, valamint a földet művelők és a tulajdonosok személyének gyakori szétválásához vezetett. A bizonytalanság megnehezítette a gazdálkodók hitelfelvételeit, s ez súlyosbítja a tőkehiányt. A külföldiek földtulajdon-szerzését túl későn korlátozták, s 400–500 000 hektár szántó, ültetvények és állattenyésztő-telepek kerültek használatukba törvénytelenül.

A nagyszámú földtulajdonos többsége nem gazdálkodik. 2003 végén az országban mintegy 766 ezer gazdasági egység volt, közülük azonban 2004-ben csak 210 ezren regisztrálták magukat. 74%-uknak a szántóterülete nem éri el a 10 hektárt, és a teljes szántóterületnek csupán 13,5%-a tartozik hozzájuk. Az összes terület 42%-át ugyanakkor mindössze 1168 (300 ha feletti) gazdaság használja, az összes gazdaság 0,7%-a. Ráadásul a nagygazdaságoknak jutott a hitelek, a beruházásra, talajjavításra szánt pályázati pénzek és az adósságelengedés címén jutott 57 milliárd Ft döntő része, és ők használnak 400–500 000 hektárnyi állami tartalék szántót kedvezményes bérleti díjért. Az ilyen gazdaságokban kizárólag a nyereség számít, és kevés embert képesek eltartani. A tőkeként kezelt nagybirtokok könnyebben is cserélnek gazdát, s kerülnek idegen kézbe, mint a családi megélhetést szolgáló kisebbek.

Újra és újra két egészségtelen szélsőség: az életképtelen törpebirtok és a bér munkára alapozott nagygazdaság jellemzi a magyar mezőgazdaságot. 30–300 ha közötti középbirtokból – ilyenek alkotják Nyugat-Európa mezőgazdaságának törzsét – nálunk alig több mint 15 000 található, (a gazdaságok 8,6%-a), s ezek a szántóterületből csupán 32,8%-kal részesülnek. Sok település teljes külterülete egyetlen gazdaság kezébe került, mint a téveszidőkben, csakhogy a tulajdonos már formálisan sem a faluközösség. Ezek a tőkés nagybirtokok már alig néhány bér munkást foglalkoztatnak, a falu munkaképes népességének zömével pedig tö-

rődjék az önkormányzat, az állami szociálpolitika!

Az iparszerűen működő nagygazdaságban a tőke megtérülése ugyan gyorsabb lehet, a főleg családi munkaerőre alapozott középirtok azonban általában jobb minőséget termel, és azonos területen sokkal több embert tarthat el. A termelőszövetkezetekben még 1985-ben is a tagok jövedelmének 45%-a a háztáji gazdálkodásból származott, mert a nagyobb szaktudást, több kézi munkaerőt, gondoskodást követelő termelési ágak nagyrészt ide összpontosultak. A jelenlegi agrárpolitika ezekkel az ágazatokkal alig törődik. Igen veszélyes a magyar mezőgazdaságot búza-kukorica váltógazdaságra és abrakfogyasztó intenzív állattenyésztésre egyszerűsíteni, mert ebben a szerkezetben a kelet-európai versenytársak könnyen felülmúlhatnak bennünket, s a fizetőképes piacokon ezen ágazatokban túlkínálat van. Ráadásul ha errefelé haladunk, a földművelők nagy hányada földönfutóvá válhat, a városokba áramolhat, ahol a szakképzetlen munkaerő tartalékseregét gyarapítják majd, mint Latin-Amerikában.

E helyzetben igyekezett volna javítani a Nemzeti Földalap. Ez azonban megkésve, hosszas huzavona után csak 2002-ben jött létre. Fő célja a családi gazdaságok földalapjának gyarapítása, fejlődésük serkentése lett volna. Néhány hét alatt 17 000 család jelentkezett, hogy részt vesz a programban. A 2002-ben megválasztott új kormány azonban visszavonta a kedvezményeket. A családi gazdaságok elővásárlási és előbérleti jogát ismét a jelenlegi bérlőkre (többnyire termelőszövetkezetekből alakított tőkebefektető társaságokra) ruházta át, jöllehet ezzel külföldiek törvénytelen földszerzésének is kedvezett.

Hazánkban a földből származó jövedelem – s így a föld ára és bérleti díja is – az emelkedő tendencia ellenére jóval csekélyebb, mint a fejlett EU-országokban. Nagy az érdeklődés a bérelhető szántók iránt, hiszen az EU-támogatások nagy része a bérlőt is megilleti. A külföldiek földszerzését átmenetileg – valószínűleg hét évig – korlátozhatjuk. A korábban legálisan bérbe adott és az illegálisan eladott földet nehéz visszaszerezni, de az utóbbinak elvben nincs akadálya, hiszen a törvénytelen tulajdonszerzés jogilag időkorlát nélkül semmis. Ha a termőföld zöme kicsúszik a helyi lakosok kezéből, és távoli befektetők, külföldi tőkés csoportok szerzik meg, azt a magyarság újabb nemzeti tragédiaként fogja átélni.

4.1.2. Válaszúton az agrárgazdaság

Kis európai agrártörténet

Nyugat-Európában a családi munkaerőre alapozott gazdaságok támogatási rendszere a háztartások jövedelemhelyzetét, a megélhetés szempontját előtérbe helyezi. Sokhelyütt a gazdálkodó által birtokolt vagy bérelt terület felső határát megszabják, és az átlagos birtokméret mindenütt a családi gazdálkodáshoz alkalmazkodik. A kisebb egységekből építkező gazdaságszerkezet piaci versenyképességét a szakosodás, a beszerzéstől a feldolgozott termék értékesítéséig tartó szövetkezeti láncolat és a belföldi piacsabályozás révén érik el. Ez a rendszer

megteremtette a vidéki lakosság polgárosodását és jólétét is.

Az EU törvényei védik a helyi földhasználókat, a tulajdoni rendet. Van azonban bennük egy kitétel a tőke szabad áramlásának elsőbbségéről, s ez az új tagok földvagyonaára veszélyt jelent, mert a föld itt sokkal olcsóbb, mint Nyugaton.

A mezőgazdaság és az élelmiszeripar támogatásának EU-rendszere az évtizedek során zsákutcába jutott. A mennyiséghez, „kvótákhoz” kötött, direkt termelési támogatások termékfelesleghez vezettek, s ezt ismét állami támogatással (szavatolt árú felvásárlással) orvosolták. A felvásárolt terméktől azután csak a kivitel támogatásának árán lehetett megszabadulni. Ugyanakkor a termelésnövelő vegyszerezés, gépesítés környezetromláshoz, a hatékonyságnövelő birtokkoncentráció pedig a vidéki térségek munkanélküliségéhez vezetett, aminek a felszámolása további közösségi áldozatokat kíván. Ezért az EU a mezőgazdasági termelést már nem növelni akarja, hanem minőségi és biztonságos élelmiszereket előállító termelési rendszereket akar elterjeszteni, amelyek óvják a környezetet, és a lehető legtöbb vidéki ember számára nyújtanak megélhetést. Ezt a törekvést fejezi ki az 1992-ben megfogalmazott agrárpolitikai értékvtáltás és reform.

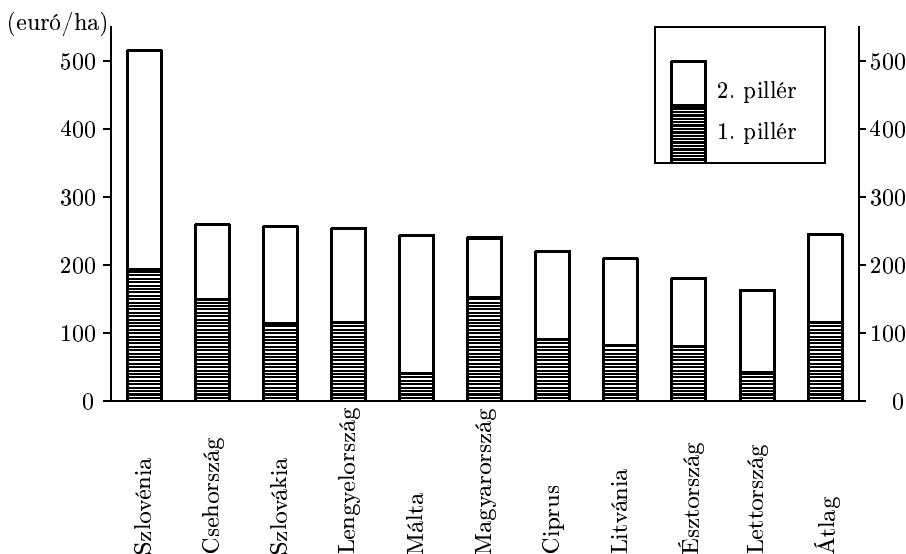
A reform a mezőgazdaság két pillérének a(z élelmiszer- és környezetbiztonság szempontjainak megfelelő) termelést és a társadalom számára nyújtott (környezeti, foglalkoztatási, szociális, regionális) szolgáltatást ismeri el. Az első pillér helyett a súlyt a másodikra helyezik. Jelenleg még az első pillér élvezi a támogatások csaknem 90%-át, de 2013-ra már a másodikra fordítják az összeg több mint 25%-át, később pedig még nagyobb részét. A termésmennyiséghez kötött támogatásokat fokozatosan leépítik, és a vidékfejlesztést szolgáló gazdálkodási rendszerekhez kötött területarányos kifizetésekkel helyettesítik. A csökkentést a nagybirtoktól a kisebbek felé haladva fokozatosan hajtják végre.

A növekvő vidékfejlesztési támogatásokat 2000–2006 között a következő célokra lehet igénybe venni: agrár-környezetgazdálkodási rendszerek és a tájgazdálkodás különböző formáinak bevezetésére, kedvezőtlen adottságú területekre, családi gazdaságok (akár közös) mezőgazdasági beruházásaira, mezőgazdasági termékek feldolgozására, e feladatok ellátását felvállaló termelői csoportok, „termékpályás” szövetkezők létrehozására, erdőtelepítésre, a vidéki térségek alkalmazkodásának és fejlődésének elősegítésére, gazdák nyugdíjazására, fiatal gazdálkodók megsegítésére, gazdaképzésre.

Alkalmazkodás az EU agrárpolitikájához

A csatlakozási tárgyalásokon választhattunk: milyen arányban akarjuk támogatni 2006-ig a termeléshez kötött első pillért és a vidékfejlesztést célzó második pillért. Az első pillér támogatására a régi tagállamokban élő gazdálkodókat megillető normatívák 25%-át kaphatjuk meg, s ezt a kormány 30%-kal kiegészítheti. A második, vidékfejlesztési pillérre viszont a nyugatiaknak járó támogatás 80%-át megadja az EU az újaknak is, s ezt az ország 100%-ra egészítheti ki. Magyarország ennek ellenére – az összes új tagállam közül legnagyobb mértékben (lásd a

4.1.2. ábrát) – az 1. pillért választotta. Ez mechanikus termelés-központú szemléletet tükröz, nyilvánvalóan a jó adottságú területeken gazdálkodó gabona-, olaj-, fehérje- és rostnövénytermelő nagybirtokosoknak kedvez, és szembe megy az EU új mezőgazdasági politikájával. Szomorú és ironikus, hogy ez a versenyhátrányt konzerváló támogatás is, amelynek összege 3 évre mindössze 250 euró/ha, sok gazdaság számára életmentőnek tűnik. Az igényelt agrártámogatás szerkezetén 2007-től lehet és kell is változtatni.

4.1. ábra. Az EU 2004–2006-ra szánt mezőgazdasági támogatásainak megoszlása

Meglehet, hogy ez a magyar politika nincs ellenére bizonyos európai gazdasági köröknek, és ezek hatnak az EU hatalmi központjaira is. A régi tagországoknak ugyanis vélhetően jól jönne, ha a nagy hozzáadott értéket termelő és nagy uniós (vidékfejlesztési) támogatással járó tevékenység az ő kiváltságuk maradna. Az Európai Bizottság 1999-ben kidolgozott egy területi szakosodási tervet. Ez a mi térségünknek az olcsó iparszerű nyersanyagtermelést szánná, ami kevés támogatást igényelne, itt kevés hasznot hozna, és nagybirtokrendszerben, akár nyugati gazdasági társaságok iparszerű befektetéseként is hatékony lehetne. Ez gyarmati helyzetbe sodorná a magyar vidéket. Az országnak nem szabad megadónan alkalmazkodnia egy ilyen agrárpolitikához, hanem ragaszkodnia kell a helyi közösségek érdekeit szolgáló minőségi agrár-szerkezetváltáshoz, és az ezt támogató európai vidékfejlesztési forrásokhoz. E törekvésben a többi új tagországgal kellene összefognunk.

A hátrányos helyzetet konzerválja a kvótarendszer is, amely sokkal veszélyesebb, mint amilyennek gondolhatnók. A kvótarendszer arra szolgál, hogy a szabad verseny feláldozása árán a termelést korlátozza, s a korlátokat arányosan megvonja. A kvóták országon belüli elosztása a korrupció melegágyává válhat, ám ennél is veszélyesebb, hogy a kvóta áruba bocsátható, és az eladósodott gazdák úgy járhatnak vele, mint a kárpótlási jegyekkel. Ha eladják őket, földbirtokosokként is földönfutókká válhatnak.

4.1.3. A jövő útja

Mezőgazdaságunk és a vidék egésze súlyosan beteg. Annak érdekében, hogy újra talpra állhasson, a kormánynak a helyi gazdaközösségek, önkormányzatok és a szakmai érdekképviseletek bevonásával összehangolt nemzeti programot kell kialakítania. Nem nyugodhatunk bele, hogy mezőgazdaságunk kapacitása a lehetségesnél jóval kevésbé legyen kihasználva, de abba sem, hogy ismét az iparszerűség, a monokultúra, a bér munkára alapuló tőkés nagybirtok irányába fejlődjék. Az így létrejövő versenyképesség ugyanis jószerivel csak a (mind inkább külföldi) tőkebefektetés megtérülési hatékonyságát növeli, a vidéki munkanélküliség és elnéptelenedés árán.

Az EU megreformált közös agrárpolitikája fontosnak tartja és támogatja a vidéki agrártérségek fejlesztését, népességeltartó-képességének javítását. Olyan mezőgazdasági rendszerek és termékek (pl. biotermékek) elterjedésével számol, melyeket eddig csak különleges igények kielégítésére szántak. Egyre fontosabb lesz az élelmiszer-biztonság, növekszik az egészségre nem ártalmas élelmiszer-alapanyagok iránti kereslet, s ezeket a kereslet helyéhez közel célszerű megtermelni.

Célok

A magyar vidékpolitika fő célja az lehet, hogy a falvakban a hagyományokra épülő polgári életvitel honosodjék meg. Ehhez gazdasági biztonságot kell teremteni, a tájat vonzó állapotban kell megőrizni vagy helyre kell állítani, az infrastruktúrát pedig városi minőségűre kell fejleszteni. Ha így alakul a helyzet, a helyi közösségek meg fognak erősödni, s ez meghozhatja a kulturális igényességet is. Csak így válhat a falu a városokkal azonos mértékben becsült lakóhellyé.

Ez a cél olyan mezőgazdálkodással valósítható meg, amely egészséges élelmiszereket termel, nem teszi tönkre a talajokat, az ivóvízbázisokat, a felszíni vizeket, az élővilág és a táj változatosságát és benne az embert: közösségeit és kultúráját. Megélhetést ad a lehető legtöbb embernek. Korszerű európai agrármodellt megvalósító környezet- és tájgazdálkodásra van tehát szükség.

A cél érdekében a kis és közepes méretű családi gazdaságoknak kell uralkodóvá válniuk. Az ilyen gazdaságban van jelen ugyanis a jó gazda tulajdonosi

szemlélete, az egymást követő generációk közötti felelős viszony, és ezek adják a foglalkoztatási optimumot is.

A kisebb gazdaságoknak a nagybirtokokkal szembeni versenyben esélyt az adhat, ha a kisebb birtokmérethez illeszkedő termékeket állítanak elő, és társulásokot, termelői, feldolgozó és/vagy értékesítési csoportosulásokat, szövetkezőseket alkotnak. Ezek ne kolhozok legyenek, de ne is egy-egy nagy céghez kötődő, neki egyoldalúan kiszolgáltatott „fürtök”!

A gazdatársadalomnak igazi polgári társadalommá kell válnia, amelyet a városi társadalommal az ökoszociális piacgazdaság elvei hozhatnak érdekközösségbe. Ezen elveket az állami támogatás- és elvonáspolitikában kell érvényesíteni. Alapelv, hogy közpénzeket csak a köz számára hasznos teljesítményekért szabad kifizetni. A gazdálkodókat azért kell közpénzekből támogatni, mert a társadalomnak szüksége van a gazdák vidékfenntartó, környezetgondozó munkájára. Ennek jegyében a közpénzekből nyújtott támogatások zömének a környezet- és tájgazdálkodási eredményekhez kell kötődnie. Az elvonások rendszerének is ezen elvhez kell simulnia. Az adópolitika a közterheket fokozatosan helyezze át az élők munkájáról a környezethasználatra, az anyag- és energiafelhasználásra. Ezzel növelhető azoknak a gazdálkodási formáknak a versenyképessége, amelyek kevesebb környezetszennyező anyagot, energiát használnak fel, és amelyek fajlagosan több embernek adnak megélhetést. Leértékelődnek ugyanakkor azok a termelési rendszerek, amelyek a társadalmi hasznosság figyelmen kívül hagyásával, kizárólag tőkeérdekeket szolgálnak.

Tennivalók

E célok érdekében a következő politikai lépésekre van szükség:

1. Haladéktalanul ki kell dolgozni azokat az intézkedéseket, amelyek lehetővé teszik a termőföldnek, a nemzeti vagy 25%-ának megőrzését *a magyar gazdatársadalom számára*. Ennek érdekében a földtörvényt – nyugat-európai mintára – úgy kell módosítani, hogy a magyar tulajdonosok ne kerüljenek hátrányba a külföldiekkel szemben. A termőföld forgalmát, bérletét és öröklését a termelés és a belőle élők biztonságával összhangban kell szabályozni. Az EU joggyakorlatával való ütközés nélkül a helyben lakó gazda érdekét *üzemszabályozással* lehet védeni. Az üzemszabályozás a mezőgazdasági üzem bizonyos jellemzőire vonatkozó előírás. Csak annak a személynek (vagy társaságnak, *mutatis mutandis*) lehet joga földet bérelni, vásárolni és gazdálkodni, aki/amely néhány feltételnek megfelel. Például helyben lakik vagy megtelepszik; fő jövedelme az ottani gazdálkodás; van a magyar képzési rendszer által elismert megfelelő szakképesítése; vállalja, hogy bizonyos termelési hagyományokhoz alkalmazkodik; stb. *A gazdaság mérete nem léphet túl egy jól meghatározott maximumot* – egy családi gazdaság optimális méretének felső határát –, az üzembentartó (tulajdonos, bérlő egyén vagy társaság) pedig csak egyetlen mezőgazdasági üzemet üzemeltethet. Egy ilyen szabályozás mellett a tőke szabadon mozoghat, hiszen egy személy akárhány társaságba be-

fekthet. A hazai középbirtokosoknak azonban így csak hasonló nagyságú gazdaságokkal kell versenyezniük. Nem az a cél, hogy a külföldi tőke ne jöhessen be, hiszen az hasznos is lehet, hanem csak az, hogy a nagytőke ne taroljon. A külföldi nagytőkét természetesen csak a belföldivel együtt lehet kordában tartani. Tehát a hazai tulajdonú nagyüzemeket igényekhez igazodva fel kell osztani, a meglévő részaránytulajdont ki kell adni. A kvótákkal való kereskedést minél szűkebb keretek közé kell szorítani.

2. Intézkedéseket kell hozni azoknak a kis- és középgazdaságoknak és társulásaiknak a támogatására és védelmére, amelyek munkalehetőséget teremtő, környezeti és vidékfejlesztési szolgáltatásokat nyújtó gazdálkodási rendszereket vállalnak fel. Sürgősen gyarapítani kell a közepméretű gazdaságok számát és területét, hogy a birtokszerkezet alkalmassá váljék értékesebb – munkaigényesebb – mezőgazdasági kultúrák művelésére. Ez a birtokszerkezet alkalmas lehet arra, hogy a globális piachoz alkalmazkodjék, és sok EU-támogatást szívjon fel.

3. Az élelmiszer-gazdaság érdekeltégi láncát helyre kell állítani, hogy a termelés és a piac összhangba kerüljön egymással. Ehhez a korábbi hazai (Hangya Szövetkezet) és a nyugati tapasztalatok alapján olyan termékpályás szövetkezeti hálózatokat kell kiépíteni, amelyek ellátják a közös beszerzés, terméktárolás, -feldolgozás, -értékesítés, -fejlesztés és piackutatás feladatát. Az EU támogatja az egymással társuló termelői közösségek intézményi fejlesztését. A termelő és értékesítő szövetkezeteket („tész”-eket) és más hasonló csoportokat az eddiginél jóval erőteljesebben kell támogatnia a hazai politikának is, hogy a termelői érdeket szervezettebben védhessék.

4. Az agrárkamarák és a terméktanácsok mostanáig azért nem tudták a termelők érdekeit érvényesíteni, mert a termelők, a feldolgozók és a forgalmazók érdekei ütköztek egymással. A tagoltság megszüntetésével a gazdatársadalom felsorakozhat a maga választotta érdekvédelmi szervezetek vezetői mögé. Érdekeiknek az állammal és a multinacionális kereskedőcégekkel szemben csak így szerezhetnek érvényt, s csak így kaphatnak termékeikért tisztességes árat.

5. Nyugat-európai mintára olyan gazdabankhálózatot kell alapítani, amely részben nemzeti tulajdonban van. Nálunk 1948-ig létezett a Földműves Hitelszövetkezet, míg tulajdonát az állam el nem kobozta, most pedig a takarékszövetkezeti hálózat megerősítésével lehetne újra létrehozni. Ez lássa el kedvezményes hitelekkel a gazdatársadalmat beruházások, korszerűsítések céljából.

6. A kedvező hatású gazdálkodási rendszerek területének megsokszorozása érdekében az EU következő tervciklusában a hangsúlyt a vidékfejlesztési támogatások megszerzésére kell áthelyezni.

7. A vidékfejlesztés elkülönült nemzeti terveit és programjait az EU gyakorlatának megfelelően átfogó vidékfejlesztési törvényben kell összekapcsolni. Gyorsan meg kell erősíteni a vidékfejlesztés szétzilált intézményi rendszerét, valamint a gazdákat kiszolgáló tanácsadó, bemutató, képző, szolgáltató hálózatokat. Akár csak Nyugat-Európában, Magyarországon is igen fontos az ingyenes szaktanácsadói hálózat, amelynek teljeskörű tanácsadásra kell berendezkednie, lefedve min-

dent a termelési módszerektől a pályázatírásban való segédkezésig.

8. Az egyre szárazabb éghajlatú ország aszályos alföldi területeit vidékfejlesztési támogatások segítségével ismét öntözhetővé kell tenni. Az öntözési rendszer működtetése is társulásban képzelhető el.

9. A gyengébb termőképességű (lejtős, vizenyős vagy homokos) területeket erdősíteni kell, a szikéseket pedig vissza kell gyepesíteni. A szántóföldi művelésre kevésbé alkalmas területek erdősítése az éghajlatot és a munkanélküliséget is kedvezően befolyásolná. A gyepgazdálkodást vidékfejlesztési források felhasználásával korszerűsíteni kell. (Ma a gyepterületeknek csupán egynegyedét kaszálják, alig nagyobb hányadán legeltetnek; a többi parlagon hever, gyomosodik.) Az „iparszerű” – kizárólag szántóföldi takarmányokra alapozott – tejtermelést is részben célszerű olyan tájakra visszatelepíteni, amelyeken legeltetés lehetséges. A nagy legelőterületek körülkerítésével, éjjel-nappali legelőn tartással, szakaszos legeltetéssel kell a hazai húsmarha- és juhtartást gazdaságossá tenni. A korszerű állattartáshoz a legelők egy részének öntözésére is szükség van.

10. Az államnak támogatnia kell azokat a társadalmi mozgalmakat, amelyek az egészséges hazai élelmiszerek fogyasztása mellett szállnak síkra. Ösztönözni kell a régi és újabb hungarikumok előállítását, és védeni, terjeszteni kell őket.

A felvázolt politika stratégiaváltással ér fel. Megvalósításához a gazdatársadalomnak sok segítőre van szüksége. A kormányzatnak fel kell készítenie a gazdákat a feladatra, a szakmai, tudományos és oktatási műhelyek, a civil társadalmi szerveződések (érdekképviseletek, környezet- és természetvédő szervezetek stb.), a média, sőt az egyházak bevonásával, és elő kell teremtenie a program pénzügyi fedezetét.

A gazdáknak tudniuk kell, hogy az EU-ban elsősorban a kis- és középméretű családi gazdaságoknak van jövőjük, tehát érdemes földtulajdonukhoz ragaszkodni. A föld ára várhatóan jelentősen emelkedni fog, és a vidékfejlesztési támogatás a földhöz, nem pedig a megtermelt mennyiséghez (kvótákhoz) fog egyre inkább kötődni. Tudniuk kell, hogy érdemes társulásra lépni, mert csak így állhatják a piaci versenyt. Érdemes a támogatott gazdálkodási rendszerekhez is csatlakozniuk. Az egész társadalomnak fel kell ismernie, hogy a mezőgazdaság méltó a közpénzekből nyújtott támogatásokra. Az agrártudomány műhelyeiben az elmúlt évtizedek tendenciáit kritikailag át kell értékelni, és saját tradícióinkból táplálkozó, tájaink adottságaihoz illeszkedő gazdálkodási rendszereket kell kidolgozni.

Az EU-ba való belépés időszakában egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a magyar vidék a most vázolt úton indul-e meg, vagy gyorsulva gördül tovább a lejtőn. Ha elmarad az irányváltás, többszázezer család kerülhet végveszélybe, s következményeit az egész társadalom fogja viselni.

A magyar nemzetnek elemi érdeke, hogy saját földterületét óva használja, hogy legyen mit utódaira örökítenie. A termőföld hazai tulajdonban tartása különös jelentőséget nyerne egy nagymértékű éghajlatváltozás esetén, és ezzel is számolnunk kell. Az éghajlatváltozás lehetséges változataira tudományos eszkö-

zökkel kell felkészülni, hogy elkerülhessük az éhínséget és a háborút.

4.2. A környezet jövője a Kárpát-medencében

A Kárpát-medence jól körülhatárolt és domborzatilag enyhén tagolt földrajzi egység, amelyen több ország osztozik. Emiatt természeti értékeinek megóvása, a természeti környezettel való gazdálkodás nemzetközi együttműködést kíván Magyarország, Románia, Ukrajna, Szlovákia, Ausztria, Szlovénia, Horvátország és Szerbia között. Az Európai Unió is nagy fontosságot tulajdonít a jól körülhatárolt tájegységek összehangolt környezetgazdálkodásának. Nyilvánvaló, hogy környezetünk jövőbeli megóvásának egyik meghatározó feltétele a nemzetközi együttműködés. Együtt kell tehát alkalmazni az Uniónak a környezet megóvására vonatkozó alapelveit a helyi viszonyokra.

A harmadik évezredbe érkezve az emberiség számos eltérő szellemű civilizációjának szinte egyetlen közös törekvése a gazdaság fejlesztése az anyagi fogyasztás növelésének céljából. Ez soha nem tapasztalt mértékben apasztja a Föld véges erőforrásait, és terheli a környezetet, természeti katasztrófával fenyegetve a világot. Jelentős a veszély, hogy megfosztjuk a jövő generációit az elfogadható emberi létezés lehetőségétől. Az emberiség számára a következő évtizedek legfontosabb feladata az, hogy úgy elégítse ki fogyasztási igényeit, hogy közben minél kevésbé veszélyeztesse a jövő nemzedékek életlehetőségeit.

A *fenntartható fejlődés* gondolatának e tömör megfogalmazása érvényes a Kárpát-medencére s benne hazánkra is. Óhajunk az, hogy az egész Kárpát-medencében ökoszociális piacgazdaság alakuljon ki, amelyben korlátok között működnek a piaci erők. E korlátok engedjenek teret a versenynek, de vessenek gátat a lemaradók eltiprásának, és akadályozzák meg a környezet kizsákmányolását. A gazdasági döntéseket ne csak a vállalatok pénzbeli haszna, hanem közösségi, esztétikai és etikai szempontok is befolyásolják. Ez egyhamar nem érhető el, hiszen számos gazdasági és politikai érdek akadályozza érvényesülését, de távolról aligha van más út.

Hogy a Föld lakható maradjon, szemléletünket meg kell változtatni, nálunk csakúgy, mint az egész világon. Ez egyelőre utópiának tűnik, de a környezet gyorsuló romlásával egyre többen fognak ráébredni megóvásának a jelentőségére, s így van remény rá, hogy előbb-utóbb társadalmi egyetértés alakuljon ki. A minél több termelésre és fogyasztásra serkentő jelenlegi társadalmi-gazdasági rendszert fel kell váltania egy újnak, amely a jó emberi és társadalmi közérzet, a szellemi és érzelmi gazdagság felé törekszik. Termelni és fogyasztani mindenképp kell, de az öncélú, pazarló fogyasztás visszaszorulhat. Alkotmányunknak előbb-utóbb rögzítenie kell a környezeti biztonsághoz való jogot, amely ugyanolyan alapvető emberi jog, mint az élethez vagy a vélemény szabad kinyilvánításához való jog.

A Kárpát-medence – és benne hazánk – tájainak általános állapota egyelőre még elfogadható. Ezt az állapotot fenn kell tartani és folyamatosan javítani

kell. Azonban az ország területének csaknem 14%-án szennyezett vagy erősen szennyezett a levegő. Itt él a lakosság fele, és szenved a nitrogén-oxidok, a kén-dioxid, a szén-monoxid és a rákkeltő szénhidrogének káros hatásaitól. Enyhíti a helyzetet, hogy a levegő minősége az elmúlt évtizedben általában javult, csökkent a kén-dioxid, a szén-monoxid és a nehézfémek kibocsátása, és csökkent az ipari por is. Ugyanakkor növekedett a nitrogén-oxidok koncentrációja a levegőben, és a nagyrészt természetes por még jócskán tartalmaz a korábbi ólmozott benzintől származó ólmot. Jó jel, hogy csökkent az üvegházhatást okozó gázok kibocsátása is.

Folyóvizeink 95%-a külföldről érkezik. A hazai vizek, különösen a felszín alatti vizek minősége nemzetközi összehasonlításban még jónak mondható, de ötven éve folyamatosan romlik. Vizeink minőségét, különösen az ivóvízellátásban 95%-os arányban részesedő felszín alatti vizekét, okvetlenül meg kell őriznünk. Évente 10 cm-rel csökken a talajvíz szintje. Ezt minden erővel lassítani kell, annál is inkább, mivel a globális felmelegedés következtében a csapadék itt akár további 20–30%-kal csökkenhet egy-két évtizeden belül.

A szennyvízcsatornázás a falvakban és a külterületeken még gyermekcipőben jár; a csatornahálózatba kötött lakások kb. 50%-os aránya jelentősen kisebb az unióbeli átlagnál (65%). Emellett a háztartási szennyvíz erősen elszennyezte a talajvizet a lakott területeken. A csatornahálózat bővítésére és a szennyvíztisztítás kialakítására a következő években legalább 1 billió Ft-ot kellene költeni, hogy fel tudjunk zárkózni az Unióhoz.

A talaj minősége jobb, mint a legtöbb európai országban, de az erózió sokat ronthat rajta, ha nem vigyázunk. A 2700 szemétkerakónak csupán egyharmada elfogadható. Különösen a veszélyes hulladékok elhelyezése megoldatlan, bár az újonnan termelődő veszélyes hulladékok mennyisége mintegy 30%-kal csökkent az elmúlt évtizedben. Rengeteg szemetet raknak le a természetben – természetesen engedély nélkül. Mintegy 100–200 korszerű, nagy kapacitású szemétkerakóra lenne szükség. Ezek földtanilag is megfelelő helyének megtalálása és megépítése fontos feladat, amihez az Uniótól jelentős segítséget kell kiharcolnunk.

Nem kielégítő, mindössze 20%-os a hulladékok hasznosítási aránya (a növényi eredetűeké 45%-os). Ezt mindenképpen növelni kell.

Gazdag növény- és állatvilágunk fontos érték Európa közepén, ezt minden erővel védenünk kell. A magyar diplomáciának mindent meg kell tennie a Szigetköz nagyobb mértékű vízpótlásának érdekében, meg kell akadályoznia, hogy a Drávát a Dunához hasonlóan eltereljék, és hogy a magyarországi folyók vízgyűjtő területén a folyóvizeinket megmérgező ipari létesítmények épüljenek.

A veszélyeztetett növény- és állatfajok védelmét a törvény szigorával, a természetvédelmi intézmények hatékonyságának növelésével kell elérni. Bővíteni kell a védett területek rendszerét, amelyek jelenleg az ország területének majdnem 10%-át teszik ki. A természeteshez hasonló állapotú erdők kiterjedésének növelése érdekében a nem őshonos fajokból álló erdők nagy részét át kell alakítani, amennyiben a jelenlegi éghajlat megengedi. Kemény intézkedéseket kell

tenni a parlafű irtása érdekében.

Követnünk kell az Európai Unió környezeti politikájának alapelveit:

- a fenntartható fejlődés elve: úgy kell kielégíteni a mai fogyasztási igényeket, hogy ezzel ne veszélyeztessük a jövő nemzedékek életlehetőségeit;
- a megelőzés és elővigyázatosság elve: nem elég felszámolni a bekövetkezett kárt, hanem jó szabályozással, ellenőrzéssel és a közvélemény bevonásával meg kell előzni a szennyezést;
- a felelősség elve: a károk bekövetkezte utáni helyreállítás költségeit a szennyező fizesse meg;
- a kárhelyszín helyreállításának elve: ott kell jóvátenni a károkat, ahol bekövetkeztek;
- a helyes magatartás elterjesztésének elve: neveléssel, ismeretterjesztéssel – a tömegtájékoztatási eszközök segítségével – rá kell ébreszteni az embereket a környezet jelentőségére, tömegeket kell bevonni a kármegelőzésbe, és rá kell szoktatni őket a fogyasztás ésszerű visszafogására;
- a fokozatosság elve: a környezet megóvása és helyreállítása tartós erőfeszítést kíván, s ehhez a társadalmat meg kell nyerni; a környezetpolitikát az általános politika megkerülhetetlen részévé kell tenni;
- a szubszidiaritás: ott kell meghozni az intézkedéseket, ahol az ügy részleteit leginkább ismerik, a legjobban érzik a következményeket, és érvényesíthető a döntési felelősség.

Részt kell vennünk az EU környezetvédelmi akcióprogramjaiban. A jelenlegi (6.) akcióprogram az alábbiakra terjed ki:

- az üvegházhatású gázok kibocsátásának szinten tartása, enyhe csökkentése;
- a természeti rendszerek megőrzése és helyreállítása, a biológiai sokféleség csökkenésének megállítása;
- az egészségi károsodással járó környezeti terhelés növekedésének megállítása;
- jobb gazdálkodás az erőforrásokkal;
- a hulladék mennyiségének és veszélyességének csökkentése;
- a fenntartható fejlődést elősegítő politika támogatása;
- világméretű, európai és regionális partneri viszony kiépítése;
- párbeszéd a társadalommal a környezet megóvása érdekében.

Megfontolandó a jövőben speciális környezetvédelmi adók bevezetése: Ilyenekre sikeres példákat ismerünk Németországban és a skandináv államokban. Így csökkenthető a veszélyes hulladékok, általában a szemét mennyisége, az ózonréteget károsító és az üvegházhatást előidéző anyagok kibocsátása.

Néhány tartósan velünk maradó konkrét feladat:

- védekezés az árvizek és a belvíz ellen; folyóink gátrendszerének környezetkímélő kialakítása;

- a Balaton vízszintjének stabilizálása;
- erdőtelepítés a szélsőséges éghajlati jelenségek megszelídítése érdekében;
- a vasúti forgalom fejlesztése az országúti forgalommal szemben;
- a veszélyeshulladék-lerakók biztonságos kialakítása;
- gyorsan bomló csomagolóanyagok elterjesztése;
- a csatornázás nyugat-európai szintre emelése;
- a szelektív hulladékgyűjtés megszervezése;
- a környezeti jog folyamatos alakítása az Unióval összhangban;
- a környezetet veszélyeztető külföldi létesítmények felderítése és figyelemmel kísérése a Kárpát-medencére kiterjedő nemzetközi együttműködésben.

4.3. A népesedési helyzet

Egy nemzet létének folyamatossága, biztonságos jövője megkívánja, hogy a születők és az elhalálozók számában emberöltőnyi korokon át egyensúlyhoz közeli állapot legyen. Az egyensúly világszerte súlyosan megbomlott. Nem szabad, hogy akár vallásérkölcsei megfontolások, akár képmutató *politikai korrektség* eltérítse a gondolkodókat és a politikusokat e kérdések végiggondolásától.

4.3.1. A születésszám

A harmadik világban hatalmas bajokat, szegénységet, éhezést és társadalmi robbanást okozhat a túlnépesedés, de majdnem akkora gond a modern világban a népesség csökkenése, elöregedése is. Nyugat-Európában a nyugdíjrendszert és az egészségügyi ellátást már ma komolyan veszélyezteti az elöregedés. Ők a harmadik világból való bevándorlásnak köszönhetik viszonylagos egyensúlyukat, de – legalábbis a távolabbi jövőben – ez is veszedelmes konfliktusokhoz vezethet. Magyarország számára a távoli bevándorlók idevonzása még kevésbé kecsegtető. Az ország lakosságának csökkenését a rendszerváltás óta a Kárpát-medence magyarságának bevándorlása lassítja. A közös múltunk és közös jövőnk iránt érzett történelmi felelősségünk azonban megtiltja, hogy népesedéspolitikánk az e területeken élő magyarok elszívására építsen.

A magyarság reprodukációs képességében Trianon óta vannak zavarok, és erre már a népi írók is felfigyeltek. A II. világháború megrázkódtatása után volt egy bő évtizednyi termékeny korszak, de a művi vetélés szabaddá tétele 1956-ban drámai születésszám-csökkenéshez vezetett. Ez az intézkedés az expanzív gazdaságnövelés korában főként arra szolgált, hogy minél több nőt tudjanak az *improduktívnak tekintett* családi körből az *igazán improduktív* „szocialista” termelésbe irányítani. A fogamzásgátló szerek elterjedése kevésbé brutálisan, kevesebb családi tragédiát okozva ezt a helyzetet stabilizálta, és a születésszám-csökkenés hamarabb következett be, mint legtöbb helyen Nyugaton. Az 1960-as években a családi és a nemzeti összetartás megrendült, az emberek elanyagiasodtak, s az

anyagi gyarapodás utáni vágy a sivár valóságban a gyermekszám csökkenése árán tört utat magának. A nagyipari társadalom nyomora – elég csak a lakáshiányt említenünk – olyan időszakban jutott csúcspontra, amikor a fejlett Nyugat már a javakat habzsolta, és ennek botránya a magyar barakkban is mérgezte a légkört. A 70-es évek óta – jórészt Fekete Gyula író vészharangkongatása nyomán – a probléma a kommunista vezérkarban is tudatosodott, és néhány – nem hatástalan – szociális intézkedést tettek is enyhítésére. A gyermekgondozási segély, majd a gyermekgondozási díj úttörő és hasznos kezdeményezés volt. Sajnos azonban nem társult lelki megújulással és a társadalmi biztonságérzet növekedésével, s ezért nem érthette el a születésszám kívánt mértékű növelését. Pedig – mint a *Hungarostudy 2002* szociológiai felmérés megmutatta – az emberek több gyermeket szeretnének, és megvan rá az esély, hogy a magánvágy és a közérdek találkozzék. Olyan politikát kell folytatni, és olyan társadalmi légkört kell teremteni, amely elősegíti, hogy a kívánt gyermekek megszülessenek.

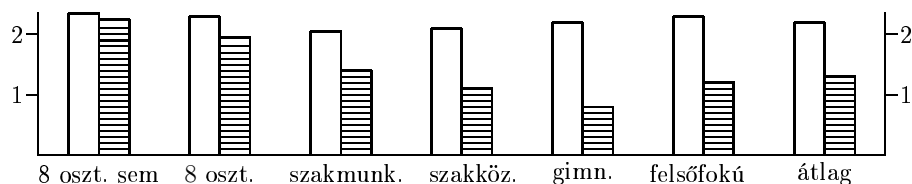
Az egy nemzedékkel korábbi termékeny évtizedek utóhatásának köszönhetően a lakosság csak 1980-ban kezdett fogyni. A rendszerváltás időszakában, 1990–91-ben egy határozott, de kismértékű emelkedés következett be, majd az amúgy is alacsony születésszám újabb meredek lejtmenetbe került. A fogyás először 1992-ben lépte át az évi 30 000-et. Érdekes azonban, hogy ezúttal a szomszéd országokban a születésszám a miénknél is mélyebbre süllyedt, s a magyarországi népességfogyás csak a Bokros-csomag idején vált a szomszédokéhoz hasonló üteművé. A lakosság csökkenése legerősebb 1999-ben volt: évi 49 000. Az Orbán-kormány idején azonban a fogyás üteme elkezdett csökkenni: 2001-ben volt a legkisebb: 35 000. Ez a csökkenés jelentős: ekkora javulás általában egy háborús helyzet elmúltá vagy hasonló rendkívüli változás után következik be; 2002-ben azonban már újra 36 000 fős csökkenést könyvelhettünk el.

Ahhoz, hogy a munkaképes korú népesség hosszabb időszakban ne csökkenjen, az kell, hogy az egy nőre eső átlagos szülések száma tartósan kettő fölött legyen. Nálunk ez a szám évtizedek óta kettő alatt van, és mivel a mai gyermekek száma meghatározza a holnapi szülők számát, az alacsony születésszám – nemzedékenként egy fordulatot téve – egyre meredekebb csavarvonalban viszi lefelé a népesség lélekszámát. S minél meredekebb ez a dugóhúzó, annál nehezebb a zuhanást elkerülni. A görbe meredek szakaszaihoz ugyanis a népesség előregedése is társul, s ez a munka- és szülőképes korosztályra kettős terhet ró: több öreget kell gondoznia, és ha életben akarja tartani a populációt, emellett kell átlagosan kettőnél jóval több gyermeket felnevelnie.

Ez a helyzet súlyos bajok tünete. A születésszabályozás eszközeinek elterjedésével és gátlástalan alkalmazásával a gyermekszám tudatos választás, „vállalás” dolga lett. Ha kevés a gyermek, az arra utal, hogy az emberek pillanatnyi bajai, érdekei, élvezetei többet nyomnak a latban, mint a jövőjük. Mert a gyermektelenség vagy az egykézés nemcsak a nemzetnek tesz rosszat, hanem a zsugorodó családoknak is. A gyermekszámcsökkenés, amelyet a családok mind gyakoribb felbomlása kísér, annak a tünete, oka s olykor következménye, hogy az egyén

nem tud magára találni.

Hogy a baj mélységét felmérjük, a 4.2. ábrán összehasonlítjuk a kívánt és a megszületett gyermekek számát. Azt látjuk, hogy ha a nők által saját bevallásuk szerint kívánt gyermekek megszületnének, nem lenne születésszám-probléma. Feltűnő, hogy a kívánt gyermekek számában alig van eltérés az iskolázottság szerint, de míg az iskolázatlan nők átlagban majdnem annyit szülnék, mint amennyit szeretnének, az iskolázottak és a közepesen iskolázottak jóval kevesebbet. A születésszám a szülési „kedv” megléte ellenére alacsony, tehát nem teljesen önkéntes, hanem külső kényszer váltja ki vagy erősíti fel. Ezt annak a tükrében kell hangsúlyozni, hogy ez nem mindenütt jellemző a hasonló sorsú országokban sem. Kelet-Németországban szintén nagyon kevés gyermek születik, de ott ez a nők kívánságával nincs olyan kiáltó ellentétben, mint nálunk.

4.2. ábra. 45 évesnél fiatalabb magyar nők kívánt (üres oszlopok) és megszületett (vonalazott oszlopok) gyermekeinek száma iskolai végzettségük függvényében és átlagban

A család iránti ragaszkodás, a család, a gyermek akarása továbbra is erős a magyar társadalomban. Ez az élettársi kötelékben élőkre éppúgy vonatkozik, mint a házásokra. Csak 2%-ot tesznek ki azok a párok, akik nem akarnak gyermeket. Azért születik a kívánnál kevesebb gyermek, mert hiányzik a biztonságérzet: hiányzik a partnerek egymás iránti bizalma és a társadalmi támasz. Itt kapcsolódik a bővebb gyermekáldás kérdése a magyarság hitének, önbizalmának és erkölcsének kérdéséhez és a nagyobb anyagi biztonság kívánalmához. A mai magyar társadalomban a gyermekes fiatal nők életminősége rosszabb, a férfiaké viszont jobb, mint a gyermekteleneké. A nők és a férfiak személyiségfejlődésére is jó hatással van, ha gyermekük születik, de a nők esetében a biztonságérzet és a társadalmi támasz megrendülése ezt több mint ellensúlyozza.

A 4.2. ábra azt is világosan mutatja, amit minden itt élő ember magától is tud: a gyermekhiány társadalmilag nem homogén, hanem éppen azokban a családokban erős, amelyekből elvárható volna, hogy tudatosabban, viszonylag jó körülmények között neveljék fel ivadékaikat. A mai gyermekeloszlás kontraszelektív voltáról tudomást nem venni struccpolitika és felelőtlenség – ma már nemcsak a nemzettel, hanem Európával szemben is.

Miért éppen az iskolázott rétegekben születik az átlagosnál és a szülők által óhajtottnál kevesebb gyermek? Kétségtelen, hogy az ő körükben volna elvárható a nemzet jövője iránti felelősségérzet, és valóban vannak a fiatal értelmiségiek

körében, akik tudatosan vállalják a több gyermeket. De ők a sérülékenyebbek is: sokuk téveszt irányt, szenved lelki sérüléseket. Köreikben egy nemzeti méreteket öltő erőtlenség, borúlátás, a jövőbe vetett bizalom hiánya figyelhető meg. Kétségtelen, hogy a gyermekáldás akarásához biztonságérzet kell, és az ő biztonságérzetük reagál érzékenyebben a külső behatásokra, amelyek kemény tárgyasult viszonyoktól származnak. Tagadhatatlan, hogy a gyermekáldás miatt az iskolázott nők ma komoly hátrányt szenvednek el, s az emberek ebbe, mint elkerülhetetlenbe, beletörődnek. A társadalom nem ismeri el a gyermeknevelést hasznos foglalkozásként. A munkahelyek számára a szülés miatt távol levő munkatárs kényelmetlen, és még ezt a csekély kényelmetlenséget is igyekeznek elhárítani. Ha a társadalomban megcsappant az önfenntartási ösztön, a nemzeti öntudat ébresztésére, gyógyítására van szükség, és az államnak is be kell avatkoznia. Az Orbán-kormány alatt éppen azokban a családokban született több gyermek, amelyekben egyébként a kívánnál kevesebb születik. Van tehát értelme a népesedéspolitikának, és az 1999 utáni évek tendenciája megmutatta, hogy ennek milyennek kell lennie. Olyannak, hogy széles rétegek számára teremtsen létbiztonságot. Bebizonyosodott tehát, hogy a jó népesedéspolitika nem azonos a legszegényebb rétegek megsegítésével, tehát nem egyszerűen szociálpolitika! A baj tehát orvosolható, de ehhez vissza kell adni az embereknek a hitüket, a jövőbe vetett bizalmukat, és akkor talán egymás iránti bizalmuk is megerősödik.

4.3.2. A halálozási arány

A születők és megholtak közötti egyensúly az átlagos életkor meghosszabbításával is javítható, nálunk különösen a 65 év alatti halálozás csökkentésével. Így még a munkaképesek számarányán is javítani lehet. E kérdés a népjólét és az egészségpolitika alapjait érinti (l. 6.2.1. fejezet), de itt főként mint társadalmi problémát vetjük fel.

A magyarok várható életkora jóval elmarad a nyugat-európai átlagtól. A férfiaké kilenc évvel kevesebb, mint a nőké, s ez a különbség messze túlmegegy azon, ami biológiailag érthető volna. Még különösebb, hogy ha egy magyar férfi megéri a 65. életévét, akkor várható élethossza olyan lesz, mint a 65 éves dánoké. A magas halandóság tehát nem csupán az elmaradottságnak egy tünete, hanem valami különös hatásról tanúskodik. Mivel ez a hatás a környező országokban is megfigyelhető, kelet-közép-európai egészségparadoxon néven ismeretes.

Ez a jelenség a 45–65 év közötti férfiak különösen magas halandóságában mutatkozik meg, amely 1970-től 1993-ig meredeken nőtt. 1993 óta van némi javulás, de sajtáságos módon csak e korosztály idősebbjeire nézve. A 45–60 év közötti férfiak között ma is gyakoribb a halálozás, mint 1930-ban volt, holott a halandóság – főként a tüdővész és a ragályos betegségek visszaszorulása, az antibiotikumok miatt – általában sokat javult azóta.

Úgy látszik, hogy ma a magyar férfiak olyan erős és tartós megterhelésnek, lélektani feszültségnek vannak kitéve, amely tevékeny koruk második felében so-

kuk halálát okozza. Ilyen feszültséget tartósan megoldatlan, zsákutcás élethelyzet, az előbbrejutás kényszere és egyúttal lehetetlensége okozhat. Ezt támasztja alá, hogy az országon belüli halálozási térkép követi a levert lelkiállapotú emberek eloszlási térképét.

A jelenség tipikus okai lehetnek a kényszeres önkizsákmányolás, a gyors siker hajszolása, a társadalmi átalakulásban megingott biztonságérzet, a lecsúszástól való félelem, az önértékelési válság, a szorongásból önpusztító életmódba menekülés. E feszültség kialakulásában az egyének a többiekhez viszonyított helyzete számít. A férfiakra nehezedő nyomást a szorítás engedése, a környezet, főként a feleség és a család segítése könnyítheti. A társadalomnak újra ki kell alakítania a kiegyensúlyozott polgári életmód kereteit. A baráti közösségekhez tartozás a férfiakban oldja a szorongást, a kudarcérzetet, és az egész társadalmi környezetet barátságosabbá teszi.

4.4. A magyar cigányság¹

4.4.1. A polgárosodás küszöbén

A magyarországi cigányság kettős teherrel lépte át a XXI. század küszöbét: a kommunista rendszer okozta torz fejlődés után a rendszerváltás megrázkódtatása különösen erősen sújtotta őket. A kommunista hatalom az ipari proletariátusba akarta betagozni őket. A Kádár-korszakban sikerült csaknem minden cigány férfit állásban foglalkoztatni, de ez az eredmény ahhoz a rendszerhez kötődött, amely bukásra volt ítélve. A „szocialista” cigánypolitika ugyanis már a rendszerváltás előtt csődbe jutott az alacsonyan képzett munkaerőt foglalkoztató állami vállalatokkal együtt. Cigány munkavállalók sokasága kényszerült vissza falusi lakóhelyére, ahol legális munkalehetőség alig van. A mezőgazdasági bér-munka lehetőségei is összeszűkültek. A kicsi és közepes vállalkozások csakúgy, mint a nagy multinacionális cégek a korszerűen képzett munkaerőt keresik, és főként az ország fejlettebb vidékein. A cigányok viszont túlnyomó részben képzetlenek, vagy szaktudásuk ma már nehezen hasznosítható, és az ország fejlettebb tájain élnek. A cigányság társadalmi felzárkózása emiatt jelentősen visszaesett. Körükben a munkanélküliség 30–40%-os; fejlettebb vidékeken ennél kisebb mértékű, de az ország legelmaradottabb vidékein 80–90%-os. A cigányság a társadalmi átlagnál jobban függött az állam jóléti intézkedéseitől, és így az államnak a rendszerváltozással együtt járó visszaszorulása helyzetüket súlyosbítja. Életstratégiájukban az államnak továbbra is gondoskodó szerepet tulajdonítanak, s ennek a mai állam nem tud megfelelni.

Az a várakozás, amely szerint a piacgazdaságban a versenyképes rétegekben növekvő jólét magától leszivárogo a szegényekig, balgaságnak bizonyult. A kö-

¹A szerzői csoport a régi magyar „cigány” szót ugyanolyan tisztelettel használja, mint sokan a „roma” szót.

zéposztály megerősítésére irányuló társadalompolitika kevés cigány családot ért el, mert a cigány középosztály gyér, jöllehet van ilyen: vállalkozók, alkalmazottak, politikusok, művészek és más értelmiségiek. Az a politika pedig, amely a társadalmi igazságosság elvét hangoztatva a szegények részére juttatott segélyeket növeli, csak a szegénység újratermelésében segít.

Az egymást követő kormányok különböző értékrendek alapján megfogalmazott felzárkóztató programjai nem nagyon különböznek egymástól. A Horn-kormány alatt a cigányság integrációja érdekében indított komplex középtávú programot az Orbán-kormány kis módosításokkal átvette, majd az ő nagy jelentőségű ösztöndíjprogramjukat folytatták a Medgyessy-kormány alatt. A cigányság integrálása érdekében tett kormányzati erőfeszítések terén nagyobb lehet a folyamatosság, mint a politika más területein.

A cigányság politikailag sikeresebben illeszkedik be a társadalomba, mint gazdaságilag. Politikai aktivitása és tagoltsága a nem cigányokéhoz hasonló. A cigány szervezetek pártokkal kötött szövetségei stabilak. A jobbközép politikai tömörülés mögötti civil szféra nem zárkózik ugyan el a cigányságtól, de nem eléggé törekszik arra, hogy a cigányság betagozódását elősegítse.

A cigányság is polgárosodik, legalábbis arra törekszik. A szegénypolitika el-tartottjainak java része is jobban szeretne saját erejére, képzettségére, tulajdonára támaszkodva boldogulni. A politikának a feltörekvő, polgárosodni akaró rétegeket is meg kell szólítania, különben a cigányság nagy részét távol fogja tartani magától.

4.4.2. Társadalmi integráció

A cigányság integrálódása jóval többet kíván, mint életszínvonaluknak az átlag szintjére emelését. A beilleszkedés akkor tekinthető sikeresnek, ha a hat évszázadnyi egymás mellett élés után a cigányság is és a nem cigány magyarság is végre úgy érzi, hogy a cigányság a nemzet részévé vált. Az integrációhoz mind a kisebbség, mind a többség tudatos közreműködésére szükség van. A beilleszkedés vágya a cigányságban erősebb, mint a befogadási készség a többségben. Noha igaztalanok azok a vádak, amelyek a magyar többséget általában, a nemzeti érzelmű polgárok közösségét pedig különösen cigányellenesnek minősítik, az azonban igaz, hogy a magyar emberek többsége nem érti a cigányokat, idegenkedik, sőt fél tőlük, és a polgári politika sem elég határozott ennek leküzdésében. Hiányoznak az olyan szakértők, önkéntes mozgalmak, körök, egyesületek, alapítványok, amelyek programszerűen a cigányságnak a magyar polgári társadalomba való beilleszkedéséért dolgoznának. A civil társadalom polgári gondolkodású részének is szerepet kell vállalnia a kisebbségvédelemben.

A cigányság társadalmi és nemzeti befogadása nem csupán emberbaráti cél, hanem alapvető nemzeti érdek: sorskérdés is. Akárcsak a nagyvilágban, hazánkban is ketyeg a demográfiai időzített bomba: a modern világhoz alkalmazkodni tudó népréteg fogyasával szemben az elesettek számaránya folyamatosan növe-

kedik, s minél később szánjuk rá magunkat az elesettek felemelésére, annál nehezebb dolgunk lesz. Másrészt nemzetünk térvesztésének ellensúlyozására a globalizálódó világban erősebb szolidaritásra, erőegyesítésre volna szükség. Nem mindegy, hogy a népesség egyre nagyobb részét kitevő cigányság erősíti-e vagy gyengíti a nemzeti összetartást. A határon túli magyar közösségek intézményeinek sorsa a velük együtt élő cigányok identitásválasztásától függhet, hiszen ezek léte a létszámarányokon fordul meg. E szempontból nézve a cigányellenesség önsorsrontás és magyarellenesség is. Ebből következik, hogy a cigányellenes előítéleteket az egész magyar közösség érdekében is le kell küzdeni. E törekvésnek át kell hatnia a társadalmi érintkezés egészét. Ártalmas manipulatív leegyszerűsítés azonban a „bűnös többség – ártatlan kisebbség” sablonja is. A harcos bűnbaképzés káros akármely oldalon. Tudatára kell ébrednünk, hogy mindnyájan személyesen is felelősek vagyunk. A többségi népesség felelőssége azért nagyobb, mert lehetőségei nagyobbak mind a kormányzás befolyásolásában, mind a személyes áldozatkészségben. Az előítéletek nyomában járó jogsértő diszkriminációval szemben a törvény eszközével kell fellépni, de legalább ilyen fontos a politikai kultúra pallérozása.

A paternalizmussal szemben a partnerség elvét kell követnünk. Az integráció akkor lesz sikeres, ha a cigányság nem elszenvedi, hanem saját erejére támaszkodva valósítja meg, a többség segítségével. Ezért a cigányokat be kell vonni az őket érintő munkába, egyenrangú felelős partnerként. Mivel azonban a cigány szervezetek belső ügyeit kivéve a cigányok ügye mindnyájunk ügye is, a nem cigány szakértők sem maradhatnak ki a döntésekből. A cigányság felemelkedését gyorsítja, ha a feltörekvő cigány fiatalok hivatásukban – mint pedagógusok, orvosok, védőnők, szociális munkások, rendőrök stb. – is segíthetik a többiek felzárkózását. Az ilyen pályákon – szemben némely divatszakkal – egy darabig szavatoltan nem lesz állásgondjuk.

A cigány kisebbségi önkormányzatok többsége a képviseleti demokrácia jó iskolájának bizonyult. A kisebbségi önkormányzatok működése jól mutatja, hogy többség és kisebbség partnerségre, együttműködésre van ítélve. Tíz év elmúltával azonban a kisebbségi önkormányzati rendszer megérett a reformra. A cigány kisebbség problémái ugyanis nagy mértékben eltérnek a többi kisebbség problémáitól, s ezt figyelembe kellene venni.

A cigányság jogegyenlősége nem ad elég esélyt a tömeges felemelkedéshez; az öröklött hátrányok gyorsított felszámolása érdekében szükség van jól adagolt pozitív diszkriminációra is. Ez áldozat a többség részéről, amely azonban a jövő nemzedékek békés együttélésében megtérül. A gyengébbnek kedvezni azonban csak addig célszerű, amíg az egyént ösztönzi, s vigyázni kell, nehogy az elkülönülést vagy az állam mindenhatóságába vetett hitet erősítse.

A nemzetbe integrálódásnak nem kell asszimilációt, beolvadást, a cigányság önfeladását is jelentenie. A cigányok többsége ma is kettős kötődésű: nemcsak cigányok, hanem a politikai és a kulturális magyar nemzetnek is tagjai. A cigány értelmiség kettős kötődése gazdagítja a magyar kultúrát, és a cigányságot és a

magyar nemzetet egyszerre szolgálja. Az integrálódás azonban több nemzedéken át tartó törekény folyamat. A magyar civil társadalom befogadókészsége gyorsíthatja, ellenséges viselkedése azonban vissza is fordíthatja.

A 2000. évi népszámlálás során a minimálisan 600 000-re becsült cigányságból mintegy 200 000 mondta magát cigánynak. Vélhetően ennél többen vannak, akik cigánynak vallják magukat, de ez a népszámlálással nem mutatható ki. Az is igaz azonban, hogy a környezetük által cigánynak tekintett honfitársaink közül is sokan kizárólag magyarnak tartják magukat. Az identitásnak mind a megőrzése, mind a megváltoztatása alapvető emberi jog, ezért a beolvasztást politikai eszközökkel nem szabad erőltetni, de *a kisebbséghez tartozó egyén asszimilációs szándékára adott válasz csak elfogadó lehet.* A kormányzat az identitásválasztást nem befolyásolhatja, de a civil társadalom szervezeten is segítheti az egyéneket és csoportokat abban, hogy önként vállalt identitásukat sikeresen élhessék meg.

A cigány–magyar vegyes identitás fokozatai mellett létezik a kulturális magyar nemzettől független cigány nemzettudat kialakításának igénye is. Ez a törekvés a nemzeti érdekek szempontjából kétarcú. Jó annyiban, hogy a cigány nyelv és kultúra megmentése, fejlesztése és az egyenjogúság felmutatása révén értéket teremt. Nem kedvező viszont, amennyiben a származásnak, a rasszbeli különözésnek tulajdonít jelentőséget. Fő gyengesége azonban az, hogy kétséges, vajon a cigányság külön úton járva fel tud-e emelkedni. A globalizálódó világban a kisebbségi identitást befogadni képes nemzeti védőernyő biztonságosabb, mint a multikulturalitást ígérő, de valójában egyneműsítő nyitott társadalmi tér. Az elkülönülés irányzata a többségi társadalom elzárkózásának visszahatásaként erősödhet, de a cigányság befogadásának erősödésével, az integrációs felemelkedés valóságossá válásával elhalhat. A beilleszkedés útja hosszú és rögös, és akkor válik visszafordíthatatlanná, amikor alapeszméjét a civil társadalom általánosan elfogadja.

Hangsúlyozni kell, hogy a társadalmiszerkezeti felzárkózás az eddigiéknél jóval sikeresebb szociálpolitika esetén is nemzedékeken át tart még. Le kell számolni azzal az ábránddal, amely szerint a cigánysággal kapcsolatos társadalmi problémákra gyors és tartós megoldás létezik. A kívánt változás azért olyan lassú, mert a cigányság ősi társadalmi bezártságának felnyitását, szokásrendek megváltoztatását kívánja meg, miközben a többségi társadalom beidegződéseit is át kell hangolnia.

E nemzedékeken átívelő társadalmi programnak a kulcsa az oktatásban van.

4.4.3. Az iskola szerepe

Cigányságtudatók, közigazgatási szakemberek és a cigányság vezetői egyetértenek abban, hogy a cigányok társadalmi felzárkóztatásának érdekében összehangoltan kell erőfeszítéseket tenni az oktatás, a foglalkoztatás, a lakhatás és az egészségügy területén. Azonban e komplex megközelítés hívei is az oktatást tartják legfontosabbnak, mert a még formálható nemzedéket veszi célba. A szegény-

ségből való kiemelkedés eredményes oktatás nélkül nem érhető el, és nélküle a többi program sem lehet sikeres. A cigányság számára a legjobb beruházás a tanulás: piacképes szaktudás birtokában a fiatalok támogatott foglalkoztatási programok nélkül is el tudnak helyezkedni, és javulnak esélyeik az otthonteremtésben is. Az oktatásügyben a kormánynak felelőssége és mozgástere is van. Az oktatás során alkalmazott pozitív diszkriminációt a közvélemény is inkább támogatja, mint az élet más területein. Az oktatásügy fontosságának nem mond ellent, hogy a tanult pályakezdő fiatalok körében is van munkanélküliség; csupán arra figyelmeztet, hogy szakmát a munkaerőpiac szükségleteire tekintettel kell a cigány fiataloknak is választaniuk.

Kutatások és mindennapi tapasztalatok egybehangzóan bizonyítják, hogy a cigány gyermekek oktatását-nevelését minél korábban, lehetőleg három éves kortól célszerű elkezdni. A cigányság többsége hátrányos helyzetű kisebb településeken vagy szegény negyedekben él, ahol az önkormányzatok nehezen vagy egyáltalán nem tudnak óvodákat fenntartani. Mivel a hátrányos helyzetű családok nem tudják gyermekeiket messzi óvodákba, iskolákba szállítani, az önkormányzatoknak kifejezetten e célra költségvetési támogatást kell kapniuk. Indokolt az is, hogy a cigány gyermekekkel foglalkozó pedagógusok nehéz és odaadást kívánó munkájukért bérpótlékot kapjanak. Biztató, hogy javul a cigány szülők viszonya az iskolához, különösen az édesanyáké, akik közül mind többen felismerik, hogy gyermekeik boldogulásához az oktatáson keresztül vezet az út. Minden segítséget megérdemelnek azok a szülői kezdeményezések, amelyek szervezett formában támogatják a cigány gyermekek oktatását és nevelését.

Szakmai körökben is vitatott kérdés, hogy a cigány gyermekek oktatása az alsóbb osztályokban nem lenne-e sikeresebb homogén cigány osztályokban vagy iskolákban, ahol kevesebb interetnikus konfliktussal találkozhatnak, és az oktatást az ő adottságaikhoz lehetne igazítani. E vélemény hívei számára is az integráció a cél, de úgy vélik, hogy néhány év speciális felzárkóztató képzés után az együttes nevelés sikeresebb lehet, mint a kezdettől fogva integrált oktatási rendszerben. A szakirodalom és a gyakorlati tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy a szegregált oktatás zsákutca. Konzerválja a cigány gyermekek lemaradását, és növeli a társadalmi távolságot cigányok és nem cigányok között. A felzárkóztató célú külön intézmények ugyanis a gyakorlatban óhatatlanul lecsúsznak: körülményeik leromlanak, képzett tanerőiket nem tudják megtartani, és az alacsonyabb színvonalú oktatás a cigány gyermekek végleges leszakadását eredményezi. A külön oktatás így az okkal vagy ok nélkül nehezen nevelhetőnek tartott cigány gyerekektől való megszabadulás eszköze lesz.

Nem tekinthetünk el azonban bizonyos kivételektől. Elvándorlás és demográfiai súlyeltolódás miatt várható, hogy a közeli jövőben települések, kistérségek sora válik cigány többségűvé, iskoláikkal együtt. A szabad iskolaválasztás korlátozása nélkül nem akadályozható meg, hogy a jobb módú (cigány és nem cigány) szülők elvigyék gyermekeiket a jobbnak tartott iskolákba, ami cigány iskolák kialakulásához vezet. Egyébként az adminisztratív eszközökkel kikényszerített in-

tegrált oktatás inkább gerjeszti, mintsem csillapítja az etnikai feszültségeket. A kisebbségi jog alkalmazásával is alapíthatnak homogén iskolákat. Finanszírozási eszközökkel, garanciális szakmai követelményekkel és szigorú ellenőrzéssel elérhető, hogy az ilyen iskolákban magas színvonalú, valóban a felzárkózást szolgáló oktatás folyjék. Fontos, hogy az ilyen iskoláknak is legyen integrációs programjuk.

A közoktatásnak alkalmazkodnia kell ahhoz a tényhez, hogy a cigány tanulók aránya egyre nagyobb. Aggodalomra ad okot azonban, hogy az elmúlt években az esélyegyenlőségre is hivatkozva színvonalcsökkentést hajtottak végre. A gyengébbeknek is káruk származik abból, ha esélyeiket a többiekéhez képest úgy javítják, hogy az iskolarendszer egészének színvonalát csökkentik. Ez az elemi oktatásra éppúgy érvényes, mint a munkaerőpiacon csekély értékű, könnyen megszereshető felsőoktatási diplomákra. Az esélyegyenlőség eszméje csak színvonalas oktatási rendszerben valósítható meg.

4.4.4. A szociálpolitika

Az oktatáspolitikát a mindenkori jövőre összpontosít, de szükség van a mindenkori jelennek, közeli jövőnek szóló távlatos programokra is. A részfeladatok (foglalkoztatáspolitikát, gyermekintézmények, egészségügyi ellátás, településfejlesztés, otthonteremtési támogatás stb.) közismertek, és fontosságukat általánosan elismerik. E feladatok szükségképpen több szakterületet fognak át, és a részterületekért felelős állami és közigazgatási szervezetek együttműködését feltételezik. Összehangolásukhoz tárcaközi koordinációs szervezetre van szükség, amelynek megvan a hatásköre és elegendő pénzzel rendelkezik az együttműködés kikényszerítéséhez.

A függőséghez vezető segélyezési politikával szemben előnyben kell részesíteni az egyének cselekvőképességét javító eszközöket. A „védett” és célzott foglalkoztatási programokat és a hátrányos helyzetű térségek fejlesztési programjait a Nemzeti Fejlesztési Tervbe építve, minden lehetséges EU-támogatást igénybe véve folytatni kell. Az általános célú programok gyakran nincsenek tekintettel a cigányokra, ezért szükség van kifejezetten cigányok számára tervezett programokra, és vigyázni kell, nehogy kimaradjanak az általános programokból. A cigány vállalkozások támogatásának bevált formái mellett amolyan „létfenntartási” programok gyanánt a szociális földprogramot is tovább kell fejleszteni. Keresni kell a közhasznú foglalkoztatásnak azokat a formáit, amelyek visszavezethetnek a jobban fizetett bér munka világába.

Segítségre szorulnak a cigány családok is. A cigányság családi kötődését, a gyermekszeretetét, az idősek tiszteletét, a róluk való gondoskodást és a rokonsági szolidaritást példaként szokták felhozni a családi köteleknek a többségi társadalomban gyakori felbomlásával szemben. Tudnunk kell azonban, hogy a cigány családok többsége is válságban van, amit a nevelőintézetekben található cigány gyermekek magas aránya is jelez. A felemelkedés, a polgárosodás során

fontos szerep vár a nőkre, a cigány édesanyákra, akikre a férfiak szerepvesztése miatt a gyermeknevelés feladata mellett sokszor a családfenntartás, a család irányításának terhe is hárul. Fontos, hogy a nagycsaládosok és a különféle polgári női mozgalmak integrálják a cigányokat, és a polgári társadalom bátorítsa a cigány nők önszerveződő törekvéseit.

A lakóhelyi szegregációt nagyon nehéz befolyásolni. Ez az elkülönülés is akadályozza az integrációt, növeli az ország etnikai szétszakítottságát. Ezért szociálpolitikai eszközökkel fékezni kell homogén cigány települések, településrészek, mikrorégiók kialakulását, városi etnikai gettók keletkezését.

A cigánypolitika célja nem lehet kevesebb, mint hogy a cigány társadalom szerkezete hasonlóná váljék a társadalom egészének szerkezetéhez.

4.5. Szomszédság, külföldre szakított nemzetrészek

4.5.1. A múlt hagyatéka

Mint a 3.1. fejezetben már érintettük, a trianoni béke folytán az ország és szomszédai csapdahelyzetbe kerültek. Az önrendelkezés és az etnikai elv megcsúfolásával végbevitt csonkítás Magyarországon természetesen elvetette a revíziós politika magvát, a szomszédoknál viszont a győztesek által jóváhagyott hatalmas területi nyereség a jogos birtoklás bizonygatásának kényszerét váltotta ki. Ennek gyakorlati eszköze az etnikai viszonyok erőltetett megváltoztatása lett, elméleti fegyvere pedig a Magyarország-központú közös történelem manipulatív átírása. A szomszédos országok állami propagandája a magyar kisebbségbe büntudatot sulykolt, a többségbe pedig annak érzetét, hogy „történelmi igazságtétel” történt, amelyet azonban a magyarság veszélyeztet. A kisantant országaihoz csatlakozó nemzetiségi közösségek nagylelkű ígéretei (pl. a gyulafehérvári nyilatkozatban) nem kerültek be az utódállamok alkotmányába, és a mesterséges „nemzetállamok” elnyomó és erőszakosan asszimiláló politikát folytattak. A korszak világ-szervezete, a Nemzetek Szövetsége ez ellen csak igen mérsékelt védelmet tudott nyújtani.

Az tengelyhatalmak által a nyugati hatalmak hallgatólagos beleegyezésével 1938-ban és 1940-ben újrarájzolt határok igazságosabbak voltak ugyan, de megbékélést nem hoztak. A II. világháború után a nagyhatalmi akarat lényegében visszaállította Trianont, ezúttal minden kisebbségvédelem nélkül. A szomszéd államok magyar lakossága súlyos helyzetbe került.

Csehszlovákiában a Beneš-dekrétumok a felvidéki magyarságot kollektív bűnösséggel bélyegezték meg. Ezek fő célja az volt, hogy a magyarokat távozásra kényszerítsék. A nagyhatalmak a magyarok teljes áttelepítését ugyan nem hagyták jóvá, de a csehszlovákok korlátozott „lakosságcsere” címén a magyarok erőszakos áttelepítését egy darabig folytathatták. Az akkor bevezetett jogfosztás át-
tétéles tulajdonjogi következményei – úgy tűnik – ma is élnek. Ennél is fontosabb

talán lélektani hatásuk mind a szlovák többségben, mind a magyar kisebbségben.

A Trianonban Csehszlovákiához csatolt Kárpátalját a II. világháború után a Szovjetunió kebelezte be. A kárpátaljai magyarság sorsára az nyomta rá a bélyegét, hogy az 1944–46-ban a Gulag munkatáborába elhurcolt több százezer magyar között rengeteg kárpátaljai volt, és a fogságot közülük kevesen éltek túl.

Románia magyarpolitikája a Maniu-gárdistáknak – a mai román közvélemény által még ma is kevéssé ismert – garázdálkodása után a Groza-kormány idején viszonylag toleráns volt, hogy a magyar terület visszacsatolását békeszerződés szentesítse. Az ekkor bevezetett területi autonómia azonban a kommunista párt irányítása mellett nem sokat ért, majd meg is szüntették. Az erdélyi magyarság kiválóságait többször is – pl. 1956-ban – üldözték, bebörtönözték, életükre törtek. A terror Ceaușescu uralmának végén tetőzött.

A magyar csendőrség és hadsereg által 1942-ben elkövetett újvidéki vérengzést a szerbek 1944-ben kamatostul torolták meg. (Kevesen tudják, hogy az újvidéki vérengzés felelőseit a magyar hadbíróóság rövidesen elítélte – igaz, az elítéltek megszöktek az ítélet elől. A jugoszlávok véres bosszújáért azonban senkit nem vontak felelősségre.)

Elmondhatjuk tehát, hogy a magyarság a II. világháború után újabb súlyos sérelmeket szenvedett el, s ezek is mérgezik a szomszéd nemzetekhez fűződő viszonyunkat: a sérelmek ténye, a hallgatás és a meg nem értés együttesen. A szomszédos országok a kommunizmus idején is nacionalista politikát folytattak a magyar kisebbséggel szemben: még az egykori moszkvai emigránsok háttérbe szorításában is voltak kisebbséggellenes felhangok. A szovjet befolyás alatt egyértelmű volt, hogy ezek az országok belügyüknek tekintik a kisebbséggel való bánásmódot, és a Kádár-rendszer szolgálai tudomásul vette ezt. Nemcsak a beavatkozástól tartózkodott, hanem ország-világ előtt azt a látszatot igyekezett táplálni, hogy ezen országokban a magyarságnak jelentősebb gondja nincsen. A Kádár-rendszer egyedül Romániával szemben engedett ellenérzéseket megtorlatlanul felszínre törni – a második nyilvánosságban –, azonban határozott külpolitikai lépést nem mert vállalni.

1990-ben nagyot fordult a világ. A mai európai jogrend nem tűri semmilyen népréteg elnyomását, és tájainkon is polgárjogot nyert az emberi jogok nyugati felfogása, a nyitottság, a kisebbségek ügyében való külső véleménynyilvánítás. Egyes szomszédaink (Románia, Szlovákia) azonban a demokratikus viszonyok között is a jakobinus nemzeteszmény megvalósítását erőltetik. Egységes nemzetállamban gondolkodnak, és a magyarság közösségi megnyilvánulásainak, kisebbségi, társnemzeti törekvéseinek próbálják útját állni.

Szomorú, hogy a magyar kisebbségek anyaországi támogatói keveset tehetnek a külhoni magyarság érdekében anélkül, hogy az irredentizmus vádját magukra ne vonnák, és még szomorúbb, hogy a nyolc évtizede szított légkörben a többségi lakosságból sokan hajlamosak hitelt adni ennek. Pedig *Magyarországon ma már nincsen komoly irredentizmus*. Minden ellenkező állítás csak belemagyarítás, és azt szolgálja, hogy a külhoni magyarság helyzetének javítását, a határmó-

dosítás nélküli nemzetegyesítés lépéseit a többségi lakosság és a külvilág szemében hiteltelenítse.

A diktatúrák idején a külhoni magyarság belső összetartása hatalmas erkölcsi erőt kölcsönzött neki. Az elnyomás felengedésével azonban az összetartás is meglazult. Miközben a magyarság egésze az idegen közegben továbbra is csak másodosztályú polgárok közösségeként él, az egyén számára kinyílt a szabadság ajtaja. Ez az ajtó azonban a magyarság sáncainak feladása felé is vezet: a kivándorlásba vagy a magyar identitás feladásával járó egyéni boldogulásba. A kisebbségben élőket két gyökér táplálja: a szülőföldé és a nemzeti hovatartozásé. Bármelyik elvágása szellemi öncsonkítás: hanyatlással, igényfeladással, kultúra-vesztéssel jár. A mai szabadság úgy csábít az ilyesfajta megalkuvásra, mint a kádári Magyarországon a diktatúra puhulása.

4.5.2. A jelen vívmányai

A trianoni békével elvesztett területeken élő magyarsággal való törődés a magyar kormányok megkerülhetetlen kötelezettsége, amelyet 1990 óta az alkotmány is előír. A rendszerváltozás óta a határokon túlra került nemzetrészekhez fűződő viszony ismét az egyik viszonyítási pontja a magyar külpolitikának.

Az 1947-es békeszerződések nem tartalmaztak kisebbségvédelmi rendelkezést (kivéve az olaszországit), és évtizedek teltek el, míg az ENSZ, az Európa Tanács, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet és a Közép-Európai Kezdeményezés nemzetközi szerződésai és számos határozata jogi keretet adott a „kisebbségi kérdés” korszerű, európai stílusú kezelésének. A rendszerváltozás utáni magyar diplomáciának komoly része van ennek az új megközelítésnek a kiharcolásában. Immár nem tekinthető pusztán belügynek, hogy mi történik a nemzeti kisebbségekkel.

A nemzetközi környezet főleg az európai egyesülési folyamat felgyorsulása és a soknemzetiségű kelet- és közép-európai államok felbomlása miatt vált érzékenyebbé a kisebbségek problémái iránt. Az európai integráció a nemzetállamiság gondolatát elméletileg meghaladottá és gyakorlatilag is meghaladhatóvá teszi. Európában az állami hatáskörök egy része nemzetek feletti szervekhez került át. Eközben az Európai Unió népei közötti kapcsolatok szorosabbra fonódtak, és ez megteremtette az európai összetartozás-tudatot. A korábbi szembenállások oldódtak, és közös védelmi rendszerek alakultak ki. Több nyugat-európai országnak sikerült saját kisebbségi problémáin enyhíteni, s ez hozzájárult ahhoz, hogy az államok ne tartsanak többé a decentralizációtól. A „multikulturális társadalom” Amerikából származó divatja nem esik ugyan egybe a nemzeti kisebbségek törekvéseivel, de lazítja a többségi nyelvnek és kultúrának a kizárólagosságát. A Szovjetunió és Jugoszlávia szétbomlásának folyamata pedig arra ösztönözte a nemzetközi közösséget, hogy érdemes a kisebbségek ügyeinek figyelmet szentelni és feszültséglevezető óvintézkedéseket tenni.

A magyar kormányok kisebbségvédelmi gyakorlatának kiindulópontja elvben mindig az Antall-doktrína. Eszerint a külpolitikának az euro-atlanti integráció, a szomszédságpolitika és a határokon túl élő magyarság iránti alkotmányos felelősség vállalásának három pillérére kell épülnie. Jóllehet a három pillér elvben egyenlően fontos, a NATO-ba és az EU-ba való felvételért folytatott versenyfutás a magyar kormányokat arra készítette, hogy elsőbbséget adjanak az integráció, ügyének. Ennek eredményeként lettek a lehetségesnél gyengébbek egyes „alapszerződések”, majd – legalábbis látszólag – ennek oltárán áldozta fel a 2002-ben hatalomra került kormány a kedvezménytörvény jelentős részét. Azt is látjuk, hogy Magyarország nem érvényesíti kellő nyomatékkel befolyását az elszakított magyarság érdekében. A baloldal – sem ellenzékben, sem kormányon – nem a nemzeti szolidaritás szellemében foglal állást a Beneš-dekrétumok ügyében.

Ahogy hazánk kompromisszumokra kényszerült az euro-atlanti integrációs szervezetekbe való felvétel érdekében, ugyanúgy nyomás nehezedik a szomszédokra is, hogy a nemzetállami gyakorlaton lazítsanak. Vannak is kedvező változások kisebbségi politikájukban. Hatással van rájuk mind az említett nemzetközi szerződésrendszer, mind az EU normáinak való megfelelés kényszere. Az anyagi gyarapodás, a szomszéd államok által is eltűrt (Horvátország és Szlovénia által természetesnek is tekintett) anyaállami segítségnyújtás és a decentralizáció előrehaladása javítja a határokon túli magyarság helyzetét. Románia, Szlovákia és Szerbia is elismer ugyan bizonyos magyar igényeket, és végrehajt bizonyos reformokat, de a legfontosabbakat elutasítja, a többire pedig határozatlan ígéretet tesz. Koalíciós partnerként vagy külső támogatóként bevonja a magyarság pártjait a kormányzásba, bár a kormányzásnak egyelőre inkább csak a hátrányaiból részelteti őket. Ennek következtében a kompromisszumkész kisebbségi magyar politikusok a többségiek szemében elfogadottabbakká válnak, és a kisebbség ügyei valamelyest tagadhatatlanul előbbre haladnak.

4.5.3. A jövőbeli lehetőségek

Autonómia

Számtalan példa mutatja, hogy egy többnyelvű, kulturálisan vegyes államban élő megbecsült népcsoport polgárai képesek kettősen kötődni: hűséget tanúsítani mind a szülőföldjüket magában foglaló állam, mind népük, nemzetük iránt. E kettős kötődést akadályozza azonban, ha a kisebbség úgy érzi, hogy a többség az ő visszaszorítására tör, őt feleslegesnek vagy éppen veszélyforrásnak tekinti. A bölcs kormányzás ennek ellenszereként a „szabadság kis köreit” tágítja, amik egy kisebbségre, népre, nemzetre alkalmazva az autonómia, az önkormányzatiság köreit jelenthetik.

Egy kisebbségi népcsoportnak szüksége van arra, hogy tagjai a többséggel egyenrangúnak érezhessék magukat. Hogy ne szenvedjenek hátrányt az oktatásban, művelődésben, munkavállalási lehetőségekben és előmenetelben, sem pedig

az állam szerveivel való kapcsolattartásban. Ha ez teljesül, a közélet zömének természetes idegnyelvűsége nem okoz problémát. Épp ellenkezőleg: kényszer nélkül fog ösztönözni a kétnyelvűsége, amely az identitásmegőrzés mellett is lehetővé teszi az integrálódást. A határon túli magyarságnak olyan intézményekre van szüksége, amelyek a magyar tudat és a magyar nyelv megőrzését is lehetővé teszik.

Az autonómia testet ölthet saját iskolák, kulturális intézmények öngazgató rendszereiben, amelyeknek a hatókörei körzetileg éppúgy átfedik a többségi intézmények hatóköreit, mint az egyházakéi vagy a hazai kisebbségi önkormányzatokéi. Az ilyen intézmények fenntartása épp annyira állami feladat, mint amennyire a hasonló többségi intézményekéi. Ezek az intézmények nem területi elven, hanem a közösséghez tartozás elvén szerveződnek, s a hozzájuk tartozás végső soron az egyén szabad választásán alapul, ezért rendszerüket *személyi elvű autonómiának* nevezhetjük.

Ahol a magyarság egy nagyobb területen többségben él, ott méltányos volna, ha nyelve a területi közigazgatás egyenrangú nyelve lenne. Ehhez kétnyelvű közigazgatási szakemberekre van szükség. A kisebbségi nyelv egyenrangúságától független kérdés, hogy milyen hatáskörökkel, hol lehet *területi autonómiát* létrehozni. A területi autonómia létrehozása sokkal kényesebb kérdés, mert e területeken az országos többségnek kellene elviselnie a kisebbségi szerepet. Saját történelmükből és a nyolc évtized alatt beléjük nevelt előítéletekből kiindulva attól tartanak, hogy a területi autonómia elszakadáshoz vezet, ez azonban téves vélekedés. A mai európai tapasztalatok bizonyítják, hogy a területi autonómia a nagyobb méretű kisebbségek helyzetének a többség szempontjából is legmegnyugtatóbb megoldása, amely az ország biztonságát, területi integritását nem veszélyezteti. De amint Dél-Tirol példája mutatja, megvalósításához állhatatos politika, a kisebbségek anyaállamának következetességére és a nemzetközi közösség figyelmére van szükség.

Az autonómiák megvalósulása a nemzetállami eszme feladását, jogintézményeinek átfogó átértelmezését jelenti, ami a belátható jövőben már a mi tájainkon sem annyira lehetetlen, mint egy-két évtizede. Az Európai Unióban az idő szeleme a regionalizmus, a partikularizmus, a multikulturalizmus és az államhatárokat átszövő magán- és közjogi kapcsolatok felé mutat.

Jugoszlávia utódállamaiban léteznek a kisebbségi autonómia bizonyos elemei. Működésüket azonban sok minden nehezíti: az autonómia alanyainak számszerű csökkenése (Szlovénia, Horvátország), a magyar szervezetek közötti ellentétek (Horvátország, Szerbia), a háborús pusztítások utóhatásai (Horvátország, Szerbia) és a többségi nemzet megtépzott öntudata (Szerbia). Szlovákiában és Romániában a kisebbségi autonómiák törvényi keretei nincsenek meg, sőt tiltakozás kíséri minden erre való utalást vagy törekvést, de a decentralizáció, a regionális területfejlesztés, az eurorégió fogalmai az EU hatására itt is teret nyernek. A magyar kisebbségi szervezetek ezek mentén szívós munkával itt is célt érhetnek. A területi alapú önkormányzatiság kulcsszavait és intézményeit kell

népszerűsíteni és jogszabályokban elfogadtatni, a személyi típusú autonómiaelemekből pedig minél többet az egyházakhoz vagy más létező intézményekhez kell kapcsolni. Az autonómiák kiépítése hosszú távú feladat, s valószínűleg csak fokozatosan lehet elérni. A hazai magyarságnak és kormányának kitartóan és illő távolságtartással kell ezt a folyamatot segítenie.

Kötődés az anyaországhoz

Mindenekelőtt: kell-e és lehet-e magyar állampolgárságot adni a határokon túli kisebbségi magyaroknak, egyéni kérésre, de magyarországi letelepedés nélkül? E kérdést a 2004. decemberi népszavazás ütötte sebek miatt nem lehet megkerülni. A határokon túli magyar szervezetek vezetői azóta is megerősítették, hogy ők és képviseltjeik ezt akarják. Az ellene kifejtett kormánypropaganda és a népszavazás felemás eredménye után a megtagadottságnak a kisebbségi magyarokban ébredő érzését a civil társadalom a maga segítőkészségének erősítésével tompíthatja, de a kérdés eldöntése a politikusokra vár.

A „kettős állampolgárság” és „nemzetegyesítés” fogalmainak érzelmi töltése messze meghaladja tartalmukat és jogkövetkezményeiket. A könnyített kettős állampolgárság intézményekre való lefordítása nem egyszerű. Ráadásul, mivel a nemzetközi zsargonon nemzeten egy ország állampolgárainak összességét érti (l. 2.2. fejezet), a nemzetegyesítő gesztusokat könnyű a magyar nacionalizmus felhangolásaként félremagyarázni. A magyar nemzeti összetartozásra utaló dagályos fordulataink pedig tálcán kínálják a lehetőséget az utódállamoknak a félremagyarázásra. A kisebbségekre vonatkozó magyar jogalkotásnak ügyelnie kell arra, hogy a magyar jogi szaknyelv angolra és franciára is lefordítható fogalmakat használjon.

A feltett kérdésre a válasz mindazonáltal igenlő. Az országgyűlés mondhat igent a népszavazáskor feltett kérdésre, vagy dönthet az „igen” szellemében kissé másképp is. Mindkét esetben csak az állampolgársági törvényt és a vele érintkező jogszabályokat kell módosítani. De az állampolgárság ügyét az anyaország kötelezettségeinek rendszerében is rögzítheti törvényileg. A kettős állampolgárságot illetően a majdani kormányoknak is figyelembe kell venniük, hogy az ország által aláírt 1997. évi európai állampolgársági egyezmény tiltja az etnikai diszkriminációt, csakúgy, mint a születéssel és a honosítással szerzett állampolgárság közötti különbségtételt. Ha tehát a második állampolgárságot pontosan a népszavazási kérdés szerint valósítjuk meg, akkor fel kell mondani ezt az egyezményt, ami megtehető, hiszen nem is minden EU-tagállam csatlakozott hozzá. De az etnikai alapú megkülönböztetés el is kerülhet, ha a kedvezményezettek körét másképp határozzuk meg. A „magát magyarnak valló” fordulat helyett a felmenők korábbi magyar állampolgárságát és a kérelmező magyar nyelvtudását kellene előírni. A „felmenők” fogalmát tágan kell értelmezni, hiszen a mai fiatalságnak esetleg már a nagyszülei sem voltak soha magyar állampolgárok.

Mindemellett lehet, hogy könnyebb lenne országspecifikusan megalkotni és

kétoldalú szerződésekkel megerősíteni a kedvezményes kettős állampolgárságot.

4.5.4. Imperatívuszok

Védőernyő

Ma már természetes, hogy bármely állam felléphet egy másik állammal szemben, ha ott megsértik az emberi jogokat. A fellépés mikéntje függ a konkrét nemzetközi jogi intézményektől. A környező államok elfogadták az állami panaszjogot (s az egyéni panaszjogot is), amikor csatlakoztak az Európa Tanácshoz s ott az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez. NATO- és EU-tagságunk óta Magyarországon felléphet ezeken a fórumokon, és szükség esetén fel is kell lépnie.

A külügyminiszternek rendszeres jelentést kellene készítenie a magyarellenes megnyilatkozásokról, akciókról, mint ahogyan az amerikai külügyminiszter készít az antiszemitizmusról. A magyar kisebbségeket zaklató megnyilatkozásoknak, velük szemben gyűlöletet szító sajtótermékeknek, politikai beszédeknek legyen nyomuk, s a nemzetközi szervezetek szerezzenek tudomást róluk. A vajdasági „magyarverések” ellen az Európai Unió Tanácsában és az Európai Parlamentben tett lépéseket folytatni kell.

Az Európai Unió alkotmányos alapszerződésében az „alapértékek” közé bevett kisebbségvédelmi hivatkozást nem szabad túlértékelni. Remélhető azonban, hogy hamar beépül a luxemburgi bíróság joggyakorlatába is, amelynek értelmezési szerepe meghatározó. E bíróságnak a tagállami bíróságok kérdéseire adott véleménye későbbi esetekben is irányadó. Így a hazai kisebbségeket érintő ügyekben itthonról fel lehet tenni olyan kérdéseket, amelyekre adott válasz a határon túli magyarság számára is mérvadó lehet. A faji megkülönböztetés tilalmáról szóló európai irányelv is hivatkozási alapot nyújt nemcsak jogsértés, hanem zaklatás esetére is, mert fellépésre kötelezi azt az államot, amelyben a kisebbségek élnek. A kisebbségi jogokkal összefügg a szabad vallásgyakorlás joga, és az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt főként azok a nemzetiségi kisebbségi panaszok nyertek, amelyek fel tudták mutatni a vallásszabadság megsértését is. Ugyanakkor a kisebbségi magyaroknak merniük kell egyéni panaszt benyújtani és kritikát gyakorolni nemzetközi fórumokon. Ki kell használniuk a kisebbségeknek nyújtható intézményépítési és -támogatási európai pénzforrásokat, csakúgy, mint a határokon átnyúló együttműködést és kistérségeket támogató kereteket.

Nyelvstratégia

A Kárpát-medencében egyre szűkül a magyar nyelvhatár, és a magyar népesség aránya gyors csökkenésnek indult. Folyik a magyar tömbök szórványosodása és a szórványok eltűnése. A határon túli magyarság 1992–2002 között mért több mint 11%-os veszteségének nagyobb része asszimilációs veszteség. A magyarság azon százaléka számára, akik a magyar nyelvet szinte csak a családban tudják hasz-

nálni, az anyanyelv megőrzése és utódaiknak való továbbadása rendkívül nehéz. Az asszimiláció legfőbb eszköze az államnyelvű iskola, amely gyakran megakadályozza, hogy az oda járók anyanyelvi készsége egészségesen kifejlődjék. A határon túli magyar gyermekek 25–30%-a ilyen iskolába jár, noha – mint kutatások bizonyítják – a gyerekek anyanyelvükön tanulva jobban ki tudják bontakoztatni képességeiket. A magyar anyanyelv elvesztése, az identitásváltás veszteség a magyarság számára, és többnyire nagy lelki teher az egyén számára is.

Az anyaországnak mindent meg kell tennie az asszimilációs folyamatok lassítására, megállítására, visszafordítására. Hogy a kisebbségi magyarok továbbadhassák anyanyelvüket utódaiknak, tudniuk kell magyar iskolába járattatni őket. Az ehhez esetleg szükséges áldozatot akkor hozzák meg, ha azt látják, hogy magyarnak nevelt gyermekeiknek a többségiekénél nem rosszabbak a kilátásaik. A legfontosabb tehát a minden szintre és ágazatra kiterjedő és minden településről elérhető magyar iskolarendszer. De az is szükséges, hogy a magyar nyelv közösségi szerepében és a munka nyelveként is használható legyen. A szomszéd államok erre nemzetközi szerződésekből vállaltak kötelezettséget, és ennek mindennapi jogvédő munkával kell érvényt szereznünk.

Az anyanyelvtudásukban már meggyengült, izolálódott magyar kisközösségeket értelmiséggel kell ellátni, és kapcsolatok sűrű hálózatával kell a tömbmagyarsághoz kötni. Stratégiát kell kidolgozni a nyelvcserén átesett, de érzelmileg még hozzánk kötődő nemzettársainkkal való kapcsolatépítésre, a nyelvéllesztésre, az államnyelven tanuló, anyanyelvükben meggyengült gyermekek magyartanítására, anyaországi táboroztatására, nyári iskolázására. Elő kell segíteni, hogy a nyelvvésztes szélére sodródott szórványok magyar fiataljai saját országuk magyar tömbjeiben találhassanak munkát, otthon és magyar közösségi életet.

Támogatáspolitikai

A határon túli magyarok támogatásának az a célja, hogy segítsünk nekik szülőföldjükön magyarnak maradni. A kedvezménytörvény jogtechnikai keretet teremtett ehhez. A törvényt övező viták nyomán 2001-ben véleményalkotásra felkért nemzetközi fórumok sem az elvét, sem központi elemeinek a jogszerűségét nem vonták kétségbe, felvetéseik, megjegyzéseik átvezethetők voltak. A 2002-es kormányváltást követően bevezetett módosítások ezek után már szükségtelenül gyöngítették a „magyarigazolvány” jelentőségét. Fontosabb azonban az, hogy a „magyarigazolványok” intézményét a szomszéd országokban tudomásul vették, a kedvezmények körét pedig szükség esetén újra bővíteni lehet.

Megérett az idő arra, hogy a támogatáspolitikát a nemzetpolitika részeként végre egységessé tegyük, és a kormányzati ciklustól függetlenítsük. A választott megoldások ne legyenek személyfüggők, esetlegesek és ötletszerűek, mint a múltban. A közös nevező megtalálását elősegítené, ha a támogatási rendszert tudományos vizsgálatok alapján alakítanák ki. A támogatáspolitikai nemcsak külügy, hanem oktatás-, kultúr-, tudomány- és gazdaságpolitika is, és egészségügyi,

bevándorlásügyi és népmozgalmi összefüggései is vannak. Mindezeket össze kell hangolni. A határokon túli magyarság támogatása nem pusztán jótékonykodás, hanem befektetés is, tehát nem szabad a maradékelv alapján hátrásorolni. A kiadási tételekkel szemben bevétel az áruinknak szerzett piac, a külföldről bevont munkaerő, a magyarság önreprodukciójához való hozzájárulásuk, gyermekeink nemzeti önismeretének erősítése, a magyar kultúrának, szellemi termékeknek a gyarapodása. A támogatáspolitikát tudományos alapaossággal kell kimunkálni, és jelentőségét a nyilvánossággal meg kell értetni.

Magyarországnak a tőkekihelyezés különböző formáival, vegyes vállalatok létesítésével hathatósabban kell támogatnia a tőkeerős magyar középosztály megerősödését az utódállamokban. A tőkekihelyezést a magyarországi ipar- és adópolitikának és kétoldalú nemzetközi szerződéseknél kell megkönnyítenie.

Van persze egy kritikus érték, amely szükséges ahhoz, hogy a befektetés gyümölcsöző legyen. Az 1998–2002-es kormányzati ciklus idején elköltött évi 10–12 milliárd Ft már megközelítette ezt a küszöböt. Figyelemmel az EU-tól szerezhető összegekre, a támogatás és a befektetés együttes évi optimális értéke 60–80 milliárd Ft lehet. Tudományosan át kell gondolni a sűrűn és a szétszórtan élő magyarok helyzetét és ennek várható alakulását. Ott érdemes jelentős oktatásügyi és egyéb beruházásokat végrehajtani, ahol az várhatóan a legeredményesebb. A támogatandó célok kiválasztásában, az összegek elosztásában az érintett közösségek közreműködése elengedhetetlen.

A kisebbségi oktatáspolitikának célja a teljes körű magyar nyelvű oktatási vonal kiépítése legyen, a szórányiskolák és kollégiumok hálózatával együtt. A határon túli magyarság összetartását az egyházak hatásosan segítik: sem az oktatásügy, sem a közösségi élet nem nélkülözheti őket. A kisebbségi anyanyelvi iskoláztatásban az egyházak közreműködésével lehet legkönnyebben előre lépni. A külhoni magyar felsőoktatási intézmények az ottani munkavállalási lehetőségekre készítse fel, és legyenek versenyképesek az államnyelvű intézményekkel. A Magyarországról érkezett beruházók szakmai gyakorlatok lehetőségével, ösztöndíjakkal, pályadíjakkal segíthetik a magyar hallgatók karrierjét. A magyarországi tudománypolitika létesítsen keretet magyarországi vendégtanárok Fulbright-ösztöndíj-szerű díjazására.

Országunknak nemcsak érzelmi, de gazdasági vonzereje is van, főleg a képzett emberek számára. A határokon túli magyar szervezetekkel együtt át kell gondolni, hogyan lehetne csökkenteni a magyarországi ösztöndíjak „agyelszívó” hatását. A hazatérést, az otthonmaradást ösztönöznék, ha magyar cégek kutató- és fejlesztőmunkát vinnének a határon túlra. A tudományos élet egybeforrása mintaszzerű. A határon túli magyar tudományt továbbra is segíteni kell, mind helyben, mind a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolásában.

Térségi együttműködés

Magyarország megcsonkításakor tájegységeket vágtak szét. E részek az európai egyesítésben újra megtalálják egymást. Az Európai Unió egyik legfőbb előnye számunkra, hogy ezeket az együttműködések kibontakoztathatja.

Az eurorégiós kapcsolatok jelentőségét itthon és a határon túl egyaránt felismerték. A kormánynak intézkedésekkel és a környezettudatos területfejlesztés tudományos tervezésével kell ezt a folyamatot segítenie. Az eurorégió intézménye lehetőségeket kínál a trianoni határok által szétszakított hagyományos gazdasági, szimbolikus és kulturális szálak összekötésére. A határvidékeken túli területek testvérvárosi, testvériskolai kapcsolatok kiépítésével vehetnek részt a határokon átnyúló együttműködésben.

4.5.5. A magyarságpolitika tízparancsolata

A magyarság megmaradása a környező országokban nemzeti érdekünk. Ezért a politikai erőknél meg kell állapodniuk a következőkben:

1. A magyar politikusok azon legyenek, hogy erősítsék a határok által széttagolt magyar nép összetartását.
2. Ügyeljenek rá, hogy a magyar kisebbséget érintő politika és jogszabályalkotás minél csendesebben, de minél következetesebben haladjon előre.
3. A magyar kormány ne vegyen vissza a már megvalósított intézményekből, elért vívmányokból.
4. A mindenkori magyar kormány mindenkori fő partnerei a választásokkal is legitimált magyar párt(ok) legyen(ek) vagy koalíciójuk.
5. A magyar kisebbség szervezeteit segíteni kell reális céljaik elérésében, így a kisebbségi önkormányzatiság valamilyen formájának – esetleg fokozatos – megvalósításában.
6. A Magyar Állandó Értekezlet üljön össze rendszeresen. Legyen egy állandó képviseleti fórum, amelynek feladata, hogy előkészítse ezeket az üléseket.
7. A határokon túli magyarságot érintő ügyeket vegyék ki a népszavazásra bocsátható kérdések közül.
8. A magyar állam használja ki a nemzetközi jog adta kereteket, és minden szükséges esetben lépjen fel a határokon túli magyarokat ért sérelmek ellen.
9. A támogatáspolitikát legyen kiszámítható és távlatos; pl. a parlament által megszavazott költségvetési támogatást a kormány utólag ne csökkentse.
10. A magyar politikai pártok csatározásaikban ne használják eszközként a határokon túli magyarokat.

4.6. Információs és dezinformációs társadalom

4.6.1. Tömegtájékoztatás és népbudítás

Tényállás

A mai világban egy ország tudati állapotát, az uralkodó közérkölcset és közízlést a tömegtájékoztatás és -szórakoztatás intézményei uralni tudják. Az örendszerben a magyar sajtó rövid pórázra volt fogva. A híreket megszűrve adagolta, ideológiailag egysíkú, de többségükben igényes művek közvetítésére és terjesztésére vállalkozott, és a közszemérem határait is csak ilyen művekben tágitgatta. Így az átlagos magyar, ha nem hallgatta a nyugati rádiókat, szálnalmasan tájékozatlan volt a múlt és jelen dolgaiban, világképe behatárolt, műveltsége egyoldalú volt, de művészeti ízlése igen jónak látszott, a szocializmusban eltompult erkölcsi érzékét pedig illemtudással ellensúlyozta.

A rendszerváltással beköszöntő sajtószabadság villanófénye sokakat nem megvilágosított, hanem elvakított. A közelmúlt – nyilván a keserű tanulságok miatt – emészthetetlennek bizonyult, és sok megsömörlött ember zárkózott el tartósan a tisztító szembenézéstől. Az elvakított ember irányérzéke is megzavarodik, s e megzavart állapotot tartósítja napjaink bulvárosodott sajtója. Az ízlés, a tapintat, a jó modor és a jó szándék nyomaitól is megszabadult „értéksemleges” sajtó súlyos pusztítást visz végbe a lelkekben. A rengeteg ránk zúduló információ között a ma embere nem tud kiigazodni, feladta az igazságkeresést, és a kultúra máza is lekopott róla. Ami mégis megmaradt sok emberben, az a családból, az iskolából, a templomból hozott erkölcsi nehezék – ha úgy tetszik, előítélet –, mert azt a kordivat sem tudja egy-kettőre elsodorni.

A sajtó mai állapota, mint mindené, a kommunista érában gyökerezik. Az egykor monolit sajtó tevőlegesen részt vett a düledező rendszer lebontásában. A sajtó munkásai megéreztek az idők szelét, és nem restellték maguk is fújni azt. Néhány körülmény azonban nemkívánatos irányba terelte a szabad és plurális sajtó kibontakozását. Az írott sajtót – pl. a megyei lapokat – jórészt maga „a Párt” adta magánkezekbe, és a jelek szerint e tranzakciókban sikerült érdekeit érvényesítenie. A nyugati sajtóbirodalmak gyakorlatilag ingyen jutottak az újságokhoz és elfizetői köreikhez, és ez az érdekházasság valódi érdekközösség alapját vetette meg. A sajtó derékhada az Antall-kormányval szemben kirívóan elfogult lejárató kampányt folytatott, s ez annak az ellenhatásaként is felfogható, hogy az MDF köreiben olykor-olykor hangosan álmództak az egykori ügynökök és hazugságiparosok felelősségre vonásáról. A magyar újságolvasó védtelennek bizonyult a burjánzásnak induló bulvársajtóval szemben. Sok tévelygés és bukás után létrejött néhány nemzeti konzervatív jellegű újság, folyóirat, sőt egy-egy elektronikus hírközlési eszköz is. Mára néhányuk megkapaszkodni látszik a piacon, befolyásuk nő, de szakmai teljesítményük elmarad a retrográd többségi sajtó legjobbjaitól. A kormányok állandó költségvetési szorításában vergődő „közszolgálati”

rádió, televízió váltakozó erőviszonyok közepett mindenkor két úrnak szolgált: kormánypárti és ellenzéki műhelyeik révén ennek is, annak is.

A Horn-kormány idején elfogadott „médiatörvény” utat nyitott a kereskedelmi televíziózás előtt is. A fő kereskedelmi csatornák az elfogulatlanság örve alatt botrányleltő és megbotrányleltő szabadosságot, az erkölcsi rendet felforgató szellemet sugároznak magukból. A gátlásokat fokozatosan oldva a közönséget a legalpáríbb ostobaságok megkívánásába rángatják bele. Az ember kíváncsiságával, szépséget és izgalmat kereső ösztönével visszaélő műsorfolyamok teljességgel rabul ejtették az egyszerű tévénézőt. A magyar nép elsöprő többsége ma mindenekelett a televízióból szerzi értesüléseit, a televízió által kínált szórakozást fogyasztja. A többség a földi sugárzású kereskedelmi adóknak hódol, egy jelentős kisebbség pedig a közszolgálati televízióknak. Aki ezeket uralja, az magához köti az emberek többségét, s ezzel diktálni tudja a divatot, és markában tartja a közvéleményt. A színvonaltalan televízió kulturális uralma ugyanakkor a jelentős művészeket, a megbízható ismeretterjesztőket és a hiteles rádiós-televíziós személyiségeket a pályára szorítja.

A társadalmi megosztottság és a sajtó megosztottsága egymást tükrözik, és egymást teremtik folyamatosan újjá. A társadalmi erőviszonyok kiegyenlíttetek, a sajtóbeli erőviszonyok azonban merőben féloldalasok. A sajtó pártosságának következtében a hiszékeny emberben az a hamis kép alakul ki, hogy pártviszonyokon túli független nemzeti kérdések nem léteznek: ha ilyesmi terítékre kerül, az vagy szakigazgatási kérdés, vagy jobboldali huncutság. Emiatt fullad számos nemzeti ügy érdektelenségbe, s a plurális magyar közéletben így vesz el az értékek pluralizmusa.

Elvek, célok, tennivalók

Egy feltörekvő Magyarország sajtója, de talán minden valamirevaló országé, a nemzetet kell, hogy szolgálja. *Hitelesen tájékoztat*: igazat mond, lényeglátóan súlyoz, és nem torzít. *Kultúrát közvetít*: műveli a nemzeti nyelvet, ápolja a nemzet emlékezetét, bemutatja a nemzeti és a világkultúra alkotásait, és ezzel *szórakoztat* is. Tudást ad, és viselkedésmintát mutat, tehát *nevel*. Összefoglalva: *közszolgálati tevékenységet* folytat.

A köz szolgálata ugyan nem a közszolgálati hírközlő eszközök kiváltsága, fontosságuk miatt ezek mégis különös figyelmet érdemelnek. Ez indokolja, hogy főként állami pénzből tartsák fenn őket, mégpedig normatív alapon, a kereskedelmi csatornákkal versenyképes állapotban. Ha elég gazdagok vagyunk ahhoz, hogy a három feladatot: a tájékoztatást, az ismeretterjesztést és a kultúraközvetítést külön csatornák lássák el, akkor ésszerű három külön műhelyet fenntartani. De amíg az ország lakosainak többsége csak földi műsört tud fogni, addig minden csatornát sugározni kell földi úton, a határon túliak kedvéért viszont mindent műholdon át is sugározni kell. A Magyar Televízió csak akkor tud eleget tenni hivatásának, ha saját műsorgyártási kapacitását feltámasztják.

A finanszírozás forrásait az évi költségvetéstől függetleníteni kell: műsorszolgáltatási díjat kell újra bevezetni, és az ebből befolyt összeget esetleg a kereskedelmi műsorszolgáltatók megadóztatásával kell kiegészíteni.

A sajtó az a terület, ahol a rendszerváltáskor megszerzett szabadsággal a legtöbbször visszaéltek. A visszaélések kiküszöbölésére ki kellene kényszeríteni az európai sajtóerkölcs érvényesülését, főleg a tisztességes verseny és a kiskorúak védelme érdekében. Ezért a média egészét szigorú erkölcsi felügyelet alá kellene helyezni. Meg kellene egyezni egy etikai minimumban, amely kötelező lenne mind az írott, mind az elektronikus sajtóban. A felügyelő testületeknek törvényi hatalmat kell adni a vétségek megtorlására.

A társadalomnak sokkal jobban kellene sáfárkodnia a médiával, hogy az erkölcsi hanyatlás időszakán túljuthasson. A tömegtájékoztatás szerkezetét a médiatörvény írja körül, amely lehetne jobb is, de a kétharmados egyetértési kényszer miatt nehezen javítható. A médiavilág jobban kordában tartható volna az e törvény szerint létesített egyensúlyteremtő és garanciális célú testületek lehetőségének jobb kihasználásával is. E szervezetekben képviselve vannak a pártok jelöltjein kívül a polgárok szervezetei is, és a társadalom önvédelmi mechanizmusai ezeken keresztül visszaszoríthatnák a szélsőséges tendenciákat. Már az is jelentős előrelépés volna, ha az intézmények kötelező közszolgálatosságát számon lehetne kérni. Ehhez az kellene, hogy a közszolgálatosság pontos definíciójában közmegegyezés szülessen, mert ez kimaradt a médiatörvényből.

A sajtópaletta mindkét szélén vannak józan és lelkiismeretes emberek. De mivel Magyarországon a bulvársajtó szemléletmódja a magát baloldalinak valló politikai szárnyat erősíti, e sajtó túlkapásait a baloldal elnézően kezeli. A nagy hagyományú és intellektuálisan igényes magyar baloldal e kompromisszumok miatt erkölcsi és szellemi hanyatlásnak indult. A finom distinkcióra nem mindig képes közvélemény a balliberális szemléletet hovatovább a bulvársajtó igénytelenségével azonosítja. A jelen áldatlan helyzetért felelősség terheli nemcsak a médiapiac részrehajló befektetőit és szereplőit, hanem az írástudókat, a televíziós, rádiós személyiségeket is. Mind a balliberális, mind a konzervatív oldalon álló mértékadó személyiségeknek többet kellene átjárniuk a frontvonalakon, hogy a sajtó lövészárokszerű helyett igényes társadalmi diskurzusra alkalmas közegként viselkedjék.

Az elektronikus hírközlési technika közelgő újabb forradalma egyébként hamarosan megbolygatja az állóvizet, átrendezi az erőviszonyokat. A digitális technika hamarosan – akár két-három éven belül – jó néhány új országos földfelszíni továbbítású tévéadó és rádióállomás létesítését teszi lehetővé.

Nehéz megmondani, hogy a befektetők mennyire lesznek képesek élni az új lehetőségekkel, és az amúgy is túltelített műsorpiac hirtelen megtöbbszöröződő kínálata iránt milyen gyorsan sikerül fizetőképes keresletet gerjeszteni. Az azonban valószínűnek látszik, hogy a változás a megszilárdult műsor- és reklámpiacot fel fogja törni. Ennek szabályozására a régi médiatörvény nem alkalmas, és a törvénymódosítás a törvényhozók józanságát és alkukészségét alaposan próbára

fogja tenni.

Mindent meg kell tenni annak érdekében, nehogy a mostani átmeneti állapotot fagyasszák be. A szélesedő kínálat mindenestre több alkalmat ad majd a rétegigények, a sokféle ízlés kielégítésének. Mint a szabadság minden újabb kiterjesztése, ez is kétélű azonban. Várható, hogy a személyre szabott részgazságok és ingyenségek találása minden eddigénél jobban lenyűgözi az embereket, és a készülék kikapcsolásának szabadsága még illuzórikusabb lesz, mint eddig. Eme új szabadságvívmány sem az emberek tetterejét növeli majd, hanem csupán befogadókészségüket teszi ki újabb ostromnak. A társadalmat nehezebb lesz manipulálni, de nehezebb lesz célok számára is megnyerni. Ha nem vigyázunk, ez a társadalom további atomizálódásához, a közélet elsatnyulásához, az egymásra nem ható belterjes szubkultúrák, mítoszok megerősödéséhez, vagyis a megosztottság mélyüléséhez vezethet. Immár megtanulhattuk, hogy a szabadság nemkívánatos mellékhatásai a szabadságtól sokáig elzárt népre erősebbek, mint a szabadság szülte rendben régóta élő nyugati népekre, de most végre felkészülhetünk arra, hogy megvédjük magunkat e mellékhatásoktól.

A digitális televíziózás segítségével végre megnövelhetnénk kultúránk jelenlétét Európában. Ehhez az kellene, hogy a közszolgálati televízió kulturális műsorait több célország nyelvén készült felirattal küldjék fel a műholdra.

A technikai fejlődés egyébként tovább tart, amíg csak fizikai határokba nem ütközik. Várható, hogy az írott internetes sajtó a nyomtatott sajtó rovására további teret nyer, majd pedig a számítógép vezérelte digitális műsorszolgáltatás jegyében egybeolvad a rádiózással, televíziózással.

4.6.2. Magyarország a behálózott világban

A világháló színe és visszája

Az informatika térhódítása, ezen belül az internet és a www elterjedése az elmúlt évtized technikai fejlődésének talán legfontosabb eleme volt. Hangzatos elnevezések születtek: információs társadalomról, információs forradalomról beszélünk, és valóban, a folyamat egy forradalom hevességével és szabályozatlanságával zajlik.

Az internet mint a tudásszerzés és az érintkezés eszköze óriási lehetőségeket nyit az élet minden területén, de előnyei mellett szinte mindenütt számolni kell korlátaival, hátrányaival, negatív hatásaival is. Hihetetlenül megkönnyíti az életet, vagy talán nélküle (lesz) nagyon nehéz élni. Minél jobban elterjed, annál nélkülözhetetlenebbé válik. Aki nem internetezik, az hamarosan azt veszi észre, hogy nem lesz képes munkahelyet még keresni sem, nemhogy találni, jegyet rendelni, szállodai szobát foglalni vagy bármit egyszerűen elintézni.

Az internet igazi áldás a művelődési, kulturális, tájékoztató honlapok sokaságának köszönhetően. Pillanatok alatt meg lehet tudni a világ bármely operaházának a műsorát, és jegyet is lehet váltani rá. A Metropolitan honlapján például ren-

geteg opera szinopszisa, librettója is megtalálható; más helyeken hanganyagok is fellelhetők. Az interneten elérhető „elosztott” filmarchívum is igen értékes. A világ nagy múzeumaiban „virtuális” látogatásokat tehetünk. Az elektronikus sajtó is nagyszerű dolog: ma a világ összes számottevő újságjának, folyóiratának van internetes „tükörképe”, ahol megtalálhatjuk nemcsak a legutóbbi számot, hanem könnyen kereshetünk bármit visszamenőleg is. Számos rádió- és tévéadó hallható, nézhető az internetről, olyan helyeken is, ahová a sugárzás nem ér el.

Az internet árnyoldalairól ugyan sok szó esik, félő azonban, hogy a káros hatások mélységét, mértékét még nem ismerjük eléggé, és alábecsüljük őket. Az internetfüggőség eleinte csak a „szoftveresek” között terjedt el, ma azonban széles tömegeket köt le naponta akár sok órára a csevegőszobák, az internetes szerepjátékok, a pornográf oldalak virtuális – azaz „szinte valódi” – valósága. Mindezt a valódi élmények, társadalmi kapcsolatok sínylik meg. A vitafórumok keresetlensége leszoktat a helyesírásról, az írott szöveg fegyelmezett megfogalmazásáról, és rászoktat az alpári stílusra.

Világos tehát, hogy informatikai stratégiánk nem lehet egyoldalúan technikai: az internet áldásainak elérhetővé tétele mint fő cél mellett a káros hatások elleni védekezésre is figyelmet kell fordítani. A következőkben az informatikai stratégia három elemével foglalkozunk röviden: az EU-programok hazai helyzetünkre való „leképezésével”, az internet elterjesztésének lehetőségeivel és az internetre, az információs társadalom vívmányainak használatára való ráneveléssel.

Európai programok magyar tükörben

Magyarországon az internethasználók száma az EU átlagának kb. a fele. Lemaadásunk nagy, de a legfontosabb teendő mégsem a számbeli felzárkózás. Világszerte nagyok a különbségek az internet használatában életkor, iskolázottság, foglalkozás, jövedelem és a lakhely civilizációs sajátosságai szerint. Vannak, akik nem tudják használni, de vannak akik tudnák, mégsem akarják. Nálunk – bár a felhasználók száma nő – különösen egyenetlen az internet elterjedtsége, azaz szélesre nyílt a „digitális olló”, s azt kellene összébb zárni. Nemcsak az Európai Unió régi tagjai, hanem az újonnan csatlakozottak között is találhatunk követendő példákat.

Az „eEurope 2005” akcióterv a hangsúlyt a nyújtandó *szolgáltatásokra*, az elérhetővé teendő *tartalomra* helyezi, másfelől megfogalmazza ennek technikai feltételét: az internet *széles sávú elérését* és a biztonságos *információs infrastruktúrát*. A széles sávú elérés – amelyen nagysebességű és állandó kapcsolatot értünk – nélkülözhetetlen, hiszen ma az internetes információ nagyrészt kép alakjában érkezik. A széles sávú elérésnek ma világszerte a legelterjedtebb módja a távközlési és a kábeltévé cég által kínált szolgáltatás. Mi az „eEurope 2005” terv megvalósításában a régi tagokhoz csak fokozatosan tudunk felzárkózni, és a felzárkózásban a polgárokat közvetlenül érintő területeket kell előtérbe helyeznünk. Ilyenek a következők:

- A közhasznú szolgáltatások közül az elektronikus kormányzat (e-kormányzat) a legfontosabb, amely segíti az állampolgárokat hivatalos ügyeik intézésében.
- Az internetes tananyag, műveltséganyag fejlesztése nem képzelhető el állami szerepvállalás nélkül. Irodalmi szövegek, művészeti reprodukciók közrebocsátása az interneten nemzeti értékeink megőrzését és határokon inneni és túli terjesztését is szolgálja.
- Az internet sajátos helyzetű csoportokat segíthet: távmunkára teremt lehetőségeket mozgáskorlátozottaknak, kisgyermeküket otthon nevelő anyáknak, munkanélkülieknek és a munkaalkalmaktól távol lakóknak. Állami eszközökkel kell ösztönözni a munkaadókat, távoktatással foglalkozókat.
- Kis- és közepes vállalkozások üzleti tevékenységét lendítheti fel az informatika alkalmazása, pl. a munkamegosztás, az elektronikus készletnyilvántartás, árurendelés bevezetése. Állami ösztönzéssel célszerű őket e lehetőségek irányába terelni.
- Egyre több turista az interneten tájékozódik a látnivalókról, és a világhálón tervezi meg útját, vált jegyet, foglal szállást. Ezért a magyarországi turizmus fejlesztésének talán a legfontosabb pontja egy egységes turisztikai információs rendszer létrehozása.

Hozzáférés a világháló áldásaihoz

Az informatika és az internet mindhárom fő területe, a távközlési szolgáltatás, a hardver és a szoftver nagy üzlet. Ezért az informatikai célok megvalósítása során építeni kell a piaci mechanizmusokra. A hardver területén valódi piaci verseny van, a másik két területen azonban monopóliumok befolyása érvényesül.

A közsféra szerepvállalása segíthet visszaszorítani a távközlési és a kábeltévé-szolgáltatók monopolhelyzetét. Az államnak és az önkormányzatoknak ösztönözniük kell a szereplőket a szolgáltatások fejlesztésére. A helyi kormányzat például részt vehet távközlési/informatikai közművek kiépítésében, amelyeket azután versenysemleges módon a versenyszféra szereplőinek a rendelkezésére bocsáthat. Ezzel segítheti új szolgáltatók piacra lépését, s egyben a közsféra távközlési/informatikai igényeinek kielégítését is. A helyi önkormányzatok szerepet vállalhatnak nyilvános elérési pontok létesítésében és fenntartásában is. Ezek otthont adhatnak a szakszerű tanácsadásnak és oktatásnak is.

Az internetszolgáltatások helyi közösségekhez való eljuttatásában a civil szerveződéseknek is lehet szerepük. Az általuk saját erőből, önszerveződő alapon létesített „közösségi” hálózatok célja az, hogy ingyenes vagy igen olcsó internet-hozzáférést nyújtsanak egy kis területen, például egy kisebb városban vagy néhány faluban, és esetleg megszervezzék a felhasználók tájékoztatását és oktatását is. A közösségi hálózatok kiépítésére elsősorban a hatóság által ilyen célra felszabadított frekvenciasávokban működő vezeték nélküli összeköttetések alkalmasak. E rendszerek nem költségesek, és nincs a létesítésükhöz szükség enge-

délyekre. Az ilyen hálózatok nem adnak kizárólagos és végleges megoldást, de kormányzati támogatást érdemelnek, mert jó igényeket ébresztenek, és a szolgáltatókat versenyre ösztönzik.

A közzszférának és a civil szerveződéseknek hasonlóan fontos szerep juthat az internet szoftver oldalán. A személyi számítógépek szoftvereinek piacát egyetlen világcég uralja, vele szemben az államnak nagyon korlátozottak a lehetőségei. E monopolhelyzetnek káros következményei vannak. Ezért kerül sokba egy sokmillió példányban eladott irodai szoftverkészlet, s ráadásul bosszantó hibákkal van tele, mivel a gyártó a mielőbbi piacra lépés érdekében kiérleletlen változatokat árul. Ilyen körülmények között nehezen lehet elvárni, hogy mindenki „jogtiszta” szoftvert használjon. Emellett a szoftverek újabb és újabb, továbbfejlesztett változatai egyre komolyabb számítógéphardvert követelnek, és a felhasználó kénytelen ezeket is megvenni, ha kompatibilis akar maradni másokkal.

E problémák kikerülhetők a szabadon hozzáférhető, tehát (bizonyos feltételek mellett) ingyenes és az ún. nyílt forráskódú, tehát lényegében szabadon továbbfejleszhető szoftverek révén. Ilyeneket szerte a világon fejlesztenek – az internet ehhez ideális közeg –, terjesztésüket pedig fejlesztőik nemcsak nem korlátozzák, hanem segítik is. A nyílt forráskódú szoftverre legismertebb példa a Linux számítógépes operációs rendszer. Eredetileg egy diák hobbijaként indult, s ma már több száz egyéni és céges változata létezik, és informatikai világcégek támogatják továbbfejlesztését. Nemcsak az oktatási-kutatási szférában diadalmaskodott, hanem üzleti vállalkozások körében is elfogadottá vált, és személyi számítógépeken is terjedőben van. A társadalomnak érdeke volna, hogy az állam és a civil közösségek segítsék a szabad szoftverek elterjedését.

Oktatás és szoktatás

Az információs társadalomba való beavatás nem szorítkozhat csupán az „informatikai írástudás” – az internet és személyi számítógép használatának – megtanítására, hanem kulturális nevelés is. E kultúrába való bevezetés során lehet felvenni a harcot az internet negatív hatásaival: a függőségnek, a társadalmi kapcsolatok lazulásának, a játékszenvedélynek a veszélyével. Ennek során kell rászoktatni a kezdő internetezőt, hogy egy elektronikus levél lehet kötetlen formájú és játékos, anélkül, hogy durva és szellemtelen lenne. Ma az informatikai oktatás gyakran túlságosan technikai jellegű. A diákok így alapjártasságra tesznek szert, nem túl hatékony módon és nem többre.

Mikor kezdjük a nevelést? A családon belüli internetezési szokások – csakúgy, mint a tévénézési szokások – már egészen kis kortól kezdve befolyásolják a gyermekeket, sajnos gyakran rossz irányban. A módszeres nevelést az iskoláskor elején, az írás-olvasás elsajátítását követően – de semmiképpen nem korábban! – célszerű elkezdeni. Az oktatás minden szintjén az életkor sajátosságait figyelembe véve, a soron levő egyéb oktatási-nevelési célokkal összhangban kell a tananyagot meghatározni.

Az internetnek mint ismeretszerzési módszernek az oktatás többi részét segítenie kell. Maga a keresés, az információ megszerzése viszonylag könnyen tanulható, tanítható, az internetes tudásszerzés korlátairól azonban gyakran elfeledkezünk. A gyorsan, könnyen szerzett, összefüggéseitől megszabadított ismeret felületes marad, és nem szervül úgy, mint a megemésztett tudás. Másrészt a mai keresési módszerek az interneten csak részleges válaszokat adnak a feltett kérdésekre. Gyakori az elavult információ is, az ellenőrizetlen tartalom, a téves vagy kifejezetten félrevezetésre szánt információ, szemben pl. az igényes folyóiratokkal, amelyek cikkeit valamilyen módon ellenőrzik. Természetesen nagy előny, hogy a tudományos folyóiratok többsége ma már az interneten is elérhető (általában nem ingyen), és egy cikket könnyebb az interneten megtalálni, mint a könyvtárban. A könyvtárfejlesztésben ma már tekintetbe kell venni az informatikai megoldásokat, és erre nézve országos összehangolásra van szükség.

Összefoglalásként azt mondhatjuk, hogy új szemléletű nemzeti informatikai stratégiára van szükség, amelynek az informatika használatának elterjesztése mellett a digitális olló összezárására is törekednie kell, és az informatika helyes használatára való oktatást és nevelést is fel kell karolnia.

5. fejezet

Erőre kapni

5.1. Az oktatás mint az egyén versenyképességének eszköze

5.1.1. Köznevelés, közoktatás

Kiindulópont

A nevelés-oktatás ügye ma újra sorskérdés számunkra, mégpedig súlyosabb, mint valaha. Negyven év kommunizmus után a *kizököknt időt* helyre kellett volna zökkeníteni az oktatásügyben is. De a gazdasági kényszer és a javakra kiéhezett türelmetlen nép nyomása alatt a kormányok képtelenek voltak a sorsunkat meghatározó oktatásügyet rendbe hozni, s némelyik talán nem is akarta.

A fogyasztói társadalom médiasegédlettel közvetített „szerezd meg, fogyaszd el, élvezd!” jelszava túlharsogja a „*hass, alkoss, gyarapíts!*” iskoláinkban közvetített eszményét. A mai oktatásirányítás behódolt ennek. *Szolgáltató intézménynek* tekinti az iskolát, ahol a „fogyasztók”-at ki kell elégíteni. Az érték közvetítést túlhaladott pedagógiai felfogásnak tekinti. A pedagógusok kiszolgáltatott helyzetben vannak, erkölcsileg és anyagilag kihasználva. Nő a fejlődésükben veszélyeztetett gyermekek száma, akiknek különleges egyéni bánásmódra volna szükségük, ám erre nincs senki felkészítve. A kormány divatötletekkel próbálja az iskolarendszert kihúzni a válságból, s ezzel gyökerestül forgatja fel.

Az 1920-as években a jó oktatáspolitikai egyszerű már a tetszhalál állapotából hozta vissza a nemzetet. Most ugyanerre van szükségünk.

Az iskoláknak értékektől vezérelt *nevelőintézményeknek* kell lenniük. Céljuk, hogy a gyermekeket harmonikus közösségben vezessék rá az igazra, a jóra és a szépre, s arra készítsék fel őket, hogy felnőttkorukban kemény versenyben is megállják a helyüket, maguk és közösségük javára. A közoktatási rendszernek és az iskolának feladata a tehetségek felkutatása és gondozása, a leszakadás meg-

akadályozása, valamint a településszerkezetből fakadó és egyéb hátrányok ki-egyenlítése is. A nevelést az iskola a *családokkal együttműködve*, de a szülők felelősségét át nem vállalva folytatja.

Pluralista társadalmunkban sem nehéz megtalálni az általánosan elfogadható értékeket a nagy ókori kultúrák és a zsidó-keresztény hagyomány etikája mentén. Ezeket alapszik jogrendünk és köznapi erkölcsünk is. Vitathatatlan *érték az élet tisztelete, a szeretet, a nemzeti önbecsülés, a szűkebb és tágabb közösségekhez tartozás*. A nevelési eszmény részleteit azonban minden egyes iskola önmaga dolgozhatja ki, világnézeti elkötelezettsége és pedagógiai kultúrája alapján. Így őrizhető meg az iskolarendszer kívánatos *sokszínűsége*.

Az iskola a gyermekért van, de olyannak kell lennie, hogy a pedagógus méltósága se szenvedhessen csorbát. A pedagógusok a szellem embereinek felelősségével, tudományukkal felvértezve, szabályozottan, autonóm módon végezhesék munkájukat. Szakmailag az iskola is legyen nagy mértékben önálló. Működésének szakszerűségét az államnak segítenie és ellenőriznie kell. A pedagógus és az iskola szakmai önállósága megkívánja, hogy az iskola és a közoktatási rendszer egésze is a *demokrácia* szabályai szerint működjék.

A tankötelezettségből következik, hogy a közoktatásnak *ingyenesnek* kell lennie.

Gyermekek, pedagógusok, szülők, iskolafenntartók

A gyermek szuverén, autonóm lény, olyan, aki *mindenki mással egyenlőnek született, akit emberi méltóságából fakadóan tisztelet illet meg, és aki egyedi és megismételhetetlen érték*. Ám jellemző rá az is, hogy jogi és pedagógiai értelemben vett nagykorúságáig – csökkenő mértékben ugyan, de – önállóan, tehát *támogatásra, irányításra szorul*. A gyermeket tehát jogok illetik meg, ám a jogokhoz arányos mértékben köteleességek is társulnak.

A közoktatási rendszer és az iskola követelményeket támaszt, és a gyermek teljesítményét a gyermek érdekében értékelnie, serkentenie kell, főként dicsérettel, de indokolt esetben büntetéssel is.

Csak akkor vihetők sikerre a még oly nemes elképzelések is, ha azokkal a nevelők maguk azonosulni tudnak. Munkájuk jelentőségének elismerése, helyzetük javítása nélkül nem várható semmiféle javulás a közoktatásban. A pedagógustársadalmat az elmúlt fél évszázadban kontraszelekció sújtotta a méltatlanul alacsony bérek és az őket bábokként kezelő oktatáspolitikai miatt. Ezért radikális béremeléssel tisztességes életviszonyok közé kell juttatni őket, még akkor is, ha a kontraszelekció következtében jelenleg erre nem mindegyikük szolgál rá, mert csak így tudunk kitörni az ördögi körből. És be kell őket vonni az oktatáspolitikai alakításába. Ezt segítené egy *hivatáskamara*, amelynek fő feladata a szakmai szempontok érvényesítése volna. A társadalom akkor fogja a pedagógusokat igazán megbecsülni, ha újra megtanulja tisztelni a műveltséget és az erkölcsöt: mindazt, amit az iskola megpróbál a gyermekekbe oltani.

A gyermekek neveléséért elsősorban a szülők felelősek, akik – ideális esetben – családban teljesítik e hivatásukat. A kisgyermekkorai nevelés később már nehezen pótolható, s a felelősség ezért a szülőké. A törvényeknek a szülői kötelességeket hangsúlyozniuk, a mulasztásokat pedig szankcionálniuk kell. A felelősséghez társulnak azok a jogok, amelyeknek megléte ma is jellemzi a közoktatási rendszerünket. Közülük kiemelkedik a szabad iskolaválasztás joga, valamint az, hogy a szülőt a pedagógusok partnernek tekintsék.

A kötelezettségeiket önhibájukon kívül teljesíteni nem tudó szülők segítése és a hátrányaik csökkentése elsősorban nem az oktatáspolitikai feladata. Ám az iskolának, ha szükséges, hozzá kell járulnia a családok felemelkedéséhez.

A közoktatás mai rendszere a sokszínűséget jótékonyan elősegíti, ám több változtatásra is szorul. A fenntartók ma nem érdekeltek abban, hogy igényesek legyenek intézményeikkel szemben. Ez a kistelepüléseken okoz gondot. Azzal lehetne őket a minőség megkövetelésére szorítani, ha a finanszírozás kritériumai között minőségi mutatók is volnának.

Minden településnek elemi érdeke, hogy megmaradjon az iskolája. Nélküle ugyanis elvándorol az értelmiség, és lassan elnéptelenedik a falu. Ezt a tendenciát megfordítani nemcsak az ott élőknek, de a nemzetnek is érdeke. Az óvodák, iskolák fenntartása ugyanakkor túl nagy pénzügyi terhet ró ezekre a községekre. Napi érdekeik tehát arra szorítják őket, hogy megszabaduljanak e súlyos kötelezettségtől. Hogy ez ne hogy bekövetkezzék, az államnak át kell vállalnia az iskolafenntartást, mégpedig nem pályázatok, hanem normatív kritériumok alapján. Hasonló eljárást lehet követni azon iskoláknál (kollégiumoknál) is, amelyeknek tanulói nem kizárólag az adott településről származnak. Mindez *az önkormányzati törvény módosítását* kívánja.

Iskolarendszer

A nevelési célokat többféle úton el lehet érni. Ezért, bár a normatív pedagógiát művelő, humanizált, tradicionális iskolát tartjuk erősítendőnek, támogatunk minden mást is, ami alapelveinkkel nem ellentétes, és amire igény van.

Jó iskolaszervezetnek az olyat tekinthetjük, amely egyaránt megfelel az *egységesség* és a *sokszínűség* követelményeinek. Amely kellőképpen nyitott, rugalmas, zsákutcamentes, átlátható és átjárható. Amely nem kényszeríti túl korai választásra a gyermekeket, de nem is tartja erőszakkal együtt őket, ha fejlődésük eltérő utakat követelne számukra. Ezek a kívánalmak nem egyeztethetők könnyen össze, ezért Európa fejlett országaiban a helyi tradíciók mentén egymástól nagyon különböző megoldások születtek, s ezt az Európai Unió tiszteletben tartja.

Az iskolarendszer akkor átjárható, ha egy gyermek megtorpanás nélkül folytathatja tanulmányait másik iskolában. A tapasztalat azt mutatja, hogy egy sokszínű iskolarendszer is lehet átjárható, ha a küldő és főleg a fogadó iskola segítőkész és türelmes.

A 8+4-es iskolaszervezet a rendszerváltás idején spontán módon lazult plurálissá. A nyolc- és a hatosztályos gimnáziumok előbbre hozzák és így elmélyítik az átlagosnál tehetségesebb gyermekek számára a magasabb szintű tanulmányokat, de meg kell felelniük jól meghatározott és ellenőrzött szakmai kritériumoknak. Ezt az iskolaszervezetet megőrzendőnek tartjuk, mert nemcsak kellően rugalmas, hanem a pedagógusképzés rendszerével is összhangban van. Az oktatási problémáknak (mint például az olvasáskészség gyengülésének) az oka inkább a tananyagban és a színvonalban, mintsem az iskolaszervezetben keresendők.

A szakképző intézmények szerkezetét felülről irányítva változtatták meg. A szakiskolákban tizenégyről tizenhat éves korra tolták ki a szakmaválasztást, a szakközépiskolákban pedig tizennyolc éves korra tették a szakmatanulás megkezdését. Ezáltal a gimnáziumok és a szakközépiskolák közötti tartalmi különbségek tovább csökkentek. Az egységes érettségi pedig mindkét iskolatípusban végzetek számára egyaránt útlevelet jelent a felsőoktatás felé. Ezen változtatásokkal szemben vissza kell állítani az erősebb gyakorlati képzést.

A nevelés tartalma

A nevelés elsődleges célja a gyorsan átalakuló világban a társadalmi-kulturális azonosságtudat kialakítása. A közös értékek, a közösségbe való beilleszkedés elsajátítása teszi lehetővé az együttműködést a közösségen belül.

Az iskola nemcsak tudást, hanem barátokat, példaképeket adhat diákjainak, ami javítja lelki egyensúlyukat, alkalmazkodó-, problémamegoldó képességüket is. A sikeresség lelkiállapota, a lelki forrásgazdagság a gyermekekbe belenevelhető, de – elsősorban a lemaradó rétegek gyermekei – gyakran a tehetetlenség és a kirekesztettség lelkiállapotát sajátítják el az iskolában.

A készségek – a kreativitás, a kommunikációs és együttműködési képesség, az önálló tájékozódás képessége – fejleszthetők. A készségfejlesztésben – egyes gyerekek leszakadásának az elkerüléséhez – elengedhetetlen a kiscsoportos foglalkozási keret, amit az utóbbi években visszafejlesztettek, pedig erre a gyermeklétszám csökkenése lehetőséget nyújtana. E nélkül az iskolák felerősítve újratementik a társadalmi különbségeket, hiszen valószínű, hogy a hátrányos helyzetből érkező gyermek az, aki segítség híján nem tud lépést tartani a többiekkel, ezért vagy feladja, vagy önértékelésének megőrzése céljából olyan – deviáns – közösségekbe sodródik, ahol elismerést kap.

A jó iskola a diákjainak nemcsak a tudástőkét és egyéniségét fejleszti, hanem az iskolai közösségek révén társadalmi tőkét (l. 6.3. fejezet) is ad. A mai iskolában a közösségek mégsem erősödnek meg. Fel kell éleszteni a hagyományos diákélet kultuszát, és meg kell adni a lehetőséget a diákok számára, hogy áldozatot hozzanak közösségeikért.

Mindezekre a feladatokra a tanítókat, tanárokat fel kell készíteni. A pedagógus legfontosabb munkaeszköze a személyisége, s ennek az elfásulástól, kiégéstől való óvása és fejlesztése mindannyiunk érdeke.

A közoktatás tartalma

A „mit tanítsunk?” kérdését hazánkban tantervek útján és az érettségi vizsga szabványosításával szabályozzák. A tanterv határozza meg, hogy mi a közös nemzeti műveltség. A rendszerváltozás utáni években a központi tantervi rendszer fellazult. A *Nemzeti alaptanterv*ben nincsenek tantárgyak, sem kötelező óraszámok, hanem csak műveltségi területek, ajánlások és százalékok. Az iskoláknak e mutatók figyelembevételével maguknak kellett eldönteniük, hogy miből mennyit tanítanak. A nemzeti műveltség egységének visszaállítása érdekében később az alaptanternél részletesebb ún. kerettanterveket alkottak, de ezek kötelező voltát 2002-ben eltörölték, *követelményeit* azonban meghagyták.

A tartalmi szabályozás e hármasszintje betöltheti hivatását, ha a helyi tantervekre bőséges a mintaválaszték, hogy csak a kísérletező kedvű iskoláknak kelljen tantervírással foglalkozniuk. A minőség kedvéért elengedhetetlen azonban az önállóan készített helyi tantervek szakmai jóváhagyatása.

A szabályozás mikéntjénél fontosabb, hogy mit tartalmazzanak a tantervek. Mekkora legyen a közoktatásban megtanulandó *ismeretek* köre, és milyen *készségek és jártasságok* fejlesztését kell előnyben részesíteni? E téren az alábbiakat tartjuk fontosnak.

A közoktatásnak az életben általánosan szükséges ismereteket, műveltséget kell adnia, biztos igazodási pontokkal. Ezen ismereteket főként az anyanyelv, az irodalom, a történelem, a művészetek, a mennyiségtan és a természetismeret hordozza. A tanulói túlterhelés azzal akadályozható meg, ha időről időre meghatározzuk az alapműveltség körét. Ez nem a közoktatási szakemberek dolga, hanem a jövőformáló értelmiségé. A tantervalkotók azután az így kialakult kánont fogalmazzák tantervvé.

Mind az ismeretátadás, mind a készségfejlesztés fontos. Nem kétséges, hogy a hagyományos tanterveinkben a készségfejlesztés súlya a kellenél kisebb, és növelni csak az ismeretek körének rovasára lehet. Van mit elhagyni a hagyományosan fontosnak hitt ismeretekből. A nyelvoktatás eredményességét főként a módszerek javításával kell fokozni. Az informatika csupán technikai közvetítőeszköz – bár egyre fontosabb –, s nem helyettesítheti a beszéd, az írás, az olvasás és a művészetek útján való gondolatközvetítést. Az informatika technikai oldala a szakműveltség tartományába esik, de az eszközismeret és -otthonosság nélkül a XXI. század embere már nehezen boldogul. Tehát itt sem az óraszám emelése a feladat, hanem az, hogy az alapok megtanítása után a gyerekek minden iskolában hozzájuthassanak az eszközökhöz, és gyakorolhassák használatukat.

Nem elég, hogy társadalmunk „tudásalapú”-vá válik, mert attól még embertelen is lehet. Hogy ne az legyen, erkölcsösnek is kell lennie, s azért az iskolának is meg kell tennie a magáét. A nemzeti közelmúlt megrázó történéseit katartikus erővel kell bemutatni. Hatása azonban ennek is csak erkölcsileg érzékeny ifjakra lehet. Az *erkölcsi nevelést* középpontba kell állítanunk.

Az iskola fenntartása és ellenőrzése

A közoktatásnak nem adható vissza a tekintélye anélkül, hogy több kormányzati cikluson át koncepciózusan és látványosan ne növelnék a rá fordított összegeket. Több lépcsőben a finanszírozás módját is meg kellene változtatni.

Mindenekelőtt és minden körülmények között emelni kell a pedagógusbéreket több éven keresztül, az inflációt jelentősen meghaladó mértékben. Másodsor, a fenntartásra fordítható normatív támogatások valóságos értékben növekedjenek. A következő nagy lépés annak elérése, hogy az állami költségvetés az *intézmények működését 100%-ban fedezze*, a fenntartótól függetlenül, egységes normák szerint, de a sajátos feladatokra is tekintettel. Ezután a fenntartásra fordított összeget minőségelvűvé, ösztönzővé kell tenni, s végül a szükséges fejlesztéseket is az állam fedezze. A rendszer radikális korszerűsítéséhez további lépésekre is szükség van. Pl. az óvodai ellátást ingyenessé kell tenni, hogy a hátrányos helyzetű kisgyermek felemelése időben megkezdődhessen.

Mindez egy gazdaságilag emelkedő országban nem lehetetlen: csupán kormányzati elhatározás kérdése. Viszonylag kevés beruházásra van szükség, jórészt a csökkenő gyermeklétszám miatt. A meglévő iskolákat nem szabad felszámolni, az embereket pedig meg kell nyerni a fejlesztésnek.

Az intézmények demokratikus vonásai örvedetesen erősödnek, de a szakfelügyelet 1985-ben történt megszüntetésével a közoktatási rendszer külső szakmai ellenőrzés nélkül maradt. Az ellenőrzés nemléte az oktatásügy egyik érintettjének sem kedvez: csupán bizonytalanságokat szül. A közoktatás szereplői ma már nem kérdőjelezik meg a külső ellenőrzés szükségességét; még kevésbé azóta, hogy hazai és nemzetközi vizsgálatok rámutattak a magyar iskolák romló teljesítményére. Az oktatásirányítás egyelőre mégsem tett semmilyen léptést egy szakmai ellenőrzési rendszer felállítására érdekében. Olyan külső szakmai ellenőrzésre van szükség, amely figyelemmel tud lenni a pluralista iskolarendszerünkre és az intézmények szakmai önállóságára.

A közoktatás fejlesztésének vázolt programja sok kormányzati intézkedést és nagyobb állami felelősségvállalást kíván. Így látszólag ellentétes a decentralizálásnak a rendszerváltáskor kifejezésre jutó óhajával és a „helyi dolgokban helyi felelősségvállalás” liberális elvével. A központi gyámkodásra azért van mégis szükség, mert az önkormányzatok, egyházak és legtöbb más iskolaalapító szervezet, közösség – az államhoz és az adófizetőkhez képest is – nagyon egyenetlenül és mértéktelenül szegény, és viszonylagos szegénysége egyre növekszik. Az egyenlenség részben abból származik, hogy a kommunizmus idején a kisebb településeket évtizedekig kizsigerelték, hogy a városokat úgy-ahogy fejleszteni tudják. A viszonylagos szegénység részben amiatt nő, mert az állam minden egyéb öröklött aránytalanság ellen is küzd, s hogy legyen erre eszköze, állandóan kurtítja az önkormányzatok jussát. Az is a kommunizmus öröksége, hogy a polgárok mindent az államtól várnak, és nehezen viselik el, ha saját önkormányzatuk, egyházuk stb. külön kemény terhet ró rájuk. Ezért a közoktatást ma csak az

állam tudja fenntartani Magyarországon. Az állam szerepének újabb növekedése azonban nem kell, hogy az iskolarendszer rugalmasságát, plurális szerkezetét, demokráciáját megbolygassa. Az iskolarendszer tartalma tehát nem uniformizálódik, nem lesz központi akaratnak alárendelve.

5.1.2. A felsőoktatás

Kiindulópont

A fejlett gazdaság és társadalom az egyetemet, főiskolát végzettek, a szakmai tudásukat megújítani képes emberek vállán nyugszik. A kiművelt emberfők sokaságát a felsőoktatás adja az országnak. A felsőfokú tanulmányok nemcsak szakmai tudást adnak, hanem műveltséget, kulturális, történelmi és természettudományos ismereteken nyugvó ítéletképeséget, kommunikációs képességet, és megalapozzák a közéleti érdeklődést. A egyetem nemcsak iskola, hanem tudományos műhely, az új gondolatok, új eszmék táptalaja is.

A felsőoktatást a kommunizmusban mesterségesen szűk keresztmetszetűre szabták, és ideológiai béklyóba verték. A rendszerváltáskor természetesen robbanásszerű terjeszkedésnek indult, és nemcsak béklyóját rázta le, hanem a tervszerűséget is. Az elemi erejű szabadságvágy kikényszerítette az autonómia azonnali elismertetését, és az autonóm intézmények burjánzani kezdtek: új karok alakultak, tömérdek új szakot indítottak a korszerűségnek és a divatnak hódolva, és új intézmények is jöttek létre, miközben a főiskolák egyetemmé próbáltak alakulni. A felsőoktatás bővítésének helyes politikája a hallgatói létszámot alig több mint egy évtized alatt több mint háromszorosára duzzasztotta, miközben az oktatói létszámot előbb csökkentették, majd engedték mintegy 20%-kal nőni. Ez a változás erősen csökkentette az átlagos színvonalat, és „tömegképzés” lépett a korábban jellemző „elitképzés” helyére. A „kreditrendszer” (az egy-egy szakon előírt különböző megtanulni, elvégezni való „tanegységek” alternatívákat is tartalmazó rendszere), ami a tanszabadság eszköze volna, a legkönnyebb út megtalálásának eszközévé vált. Párhuzamosan az oktatói előmenetel is meglódult. Az új intézményeket, karokat szellemi értelemben szinte a semmiből hozták létre, a patinás egyetemeken viszont tovább nőtt a szellemi koncentráció. Az új egyetemeknek csak másod-, harmadállású professzorok jutnak, akik megtartják ugyan óráikat, de ott nem tudnak tudományos pezsgést kelteni. Így kiáltó minőségi különbségek alakultak ki az új karok, egyetemek rovására. A döntések nem a kellő szinten születnek, és dühöng a belső látszatdemokrácia: a döntéshozó testületekben a szabályok miatt sok a manipulálható, mert szakmailag nem illetékes résztvevő, és ez gyakran a színvonal további eséséhez vezet. A magyar egyetemi oktatás eddig kétségbevonhatatlan nemzetközi tekintélye súlyos veszélybe került.

Az állami ellenőrzés a Magyar Akkreditációs Bizottság létrehozásával próbált úrrá lenni a helyzeten, majd a Bokros-csomag költségvetési eszközökkel fojtogatta az intézményeket. Az egyetemek tudományos iskola jellegének kidombo-

rítására létrehozták a doktori iskolákat. Végül az oktatási kormányzat a felsőoktatási integrációval igyekezett a burjánzást szakavatott helyi döntéshozók ellenőrzése alá vonni. A doktori iskolák nagy szellemi fellendülést hoztak, és az integráció is megalapozott valamit, amire a jövőben lehetne építeni, habár az egyetemegyesítés nem mindenütt vált be, és a további dezintegrációnak sem sikerült teljesen gátat vetnie.

Az intézményeket ma is hiányok fojtogatják. Az öröklött szegénység és a finanszírozás állandó viszonylagos szűkössége mellett ennek az az oka, hogy a felbolydult felsőoktatási rendszerben, a kiélezett versenyben minden intézmény számára létkérdésnek látszott az expanzió, minden részlegnek és oktatási ágának (szaknak) a további részekre bomlás, és minél több hallgató felvétele. A diplomák ilyen körülmények között leértékelődnek, s ez a rendszer gerjeszti az igényt a második, harmadik diploma megszerzése iránt. Ugyanakkor az állam a terjeszkedést – legkézenfekvőbb módon – a költségvetés szükséges növelésének visszafogásával tudja korlátozni. A kutatásra szánt pénz nem elég, és gyakran az egyéb rések betömésére fordítják.

Az Európai Unió *bolognai folyamat* néven ismert egységesítő elveinek kötelező átvétele miatt a magyar felsőoktatás újabb reform előtt áll. A bolognai folyamat célja jó minőségű, egymással összehasonlítható képzési és képesítési rendszerek kiépítése volna a hallgatók és oktatók intézményközi átjárásának és a végzettek Európán belüli elhelyezkedésének megkönnyítése céljából. Az egységesítés eszközként a tanulmányok két szakaszra bontását és a kreditrendszert képzelik el.

A 2002-ben hivatalba lépett kormány a bolognai folyamat jelszavával a magyar felsőoktatás teljes átalakításába, új felsőoktatási törvény kidolgozásába kezdett. Az átalakítási tervek erős szakmai ellenállásba ütköztek, de az új törvényt – mintegy harminc változat közrebocsátása után – 2005 tavaszán sikerült keresztülerőltetni. Az új törvény a kétszintű képzést – az összes többi európai országtól eltérően – kizárólagossá teszi, de a második szintet nem szabályozza. A felsőoktatási intézmények alkotmányban garantált autonómiáját a választott tisztségviselők fölé ültetett bürokraták, „*menedzserek*” révén korlátozza, és a képzést ésszerűtlen mértékben *piacosítja*. Az új törvény – a felsőoktatás nemzetépítő feladatát elhanyagolva – az egyetemek, főiskolák működését amolyan „*adok-veszek*” mintára alakítja át. Kutatási, kulturális és regionális szellemi központ szerepük pénzügyi fedezetéről viszont nem rendelkezik.

Pedig a bolognai folyamat alkalmat adhatott volna egy olyan reform bevezetésére is, amely bizonyos anomáliákat anélkül küszöböl ki, hogy az intézményi autonómiát letörné, a tudományos és művészeti alkotóműhelyeket szétzilálná.

A fejlesztés helyes iránya

A felsőoktatás rendszere nagy tehetetlenséggel bíró élő rendszer, amelyet nem szabad megrázkódtatást keltve, hirtelen más irányba lökni. Működési szabályainak bármely megváltoztatását csak az intézményi autonómia tiszteletben tartá-

sával szabad végrehajtani.

A bolognai folyamat megkívánja, hogy a felsőoktatási oklevelek, „fokozatok” egymással összemérhetőek legyenek. Az előírt képzési formák a következők¹:

- *iskolarendszerű felsőfokú (szakmai) tanulmányok* (felsőfokú szakképzés, post-secondary studies): kétéves tanulmányok azok számára, akik valamely szakmára (főiskolán vagy egyetemen) felsőfokú tanulmányokkal akarnak felkészülni; azonban szakképesítést csak bizonyos szakokon adnak;
- a *bakkalaureátus* (bachelor's degree, latin-angol rövidítéssel: BSc) nevű *fokozatért* (főiskolán vagy egyetemen) három évig folytatott tanulmányok; ezt a fokozatot megkapják a hagyományos (ötéves) egyetemi tanulmányokat folytatók az első három év után; azonban szakképesítést e tanulmányok önmagukban csak bizonyos szakokon adnak;
- a hagyományos, szakképesítést adó egyetemi oklevélnek megfelelő *magiszteri fokozatért* (master's degree, latin-angol rövidítéssel: MSc) egyetemen folytatott (tipikusan ötéves) tanulmányok; e tanulmányok általában hároméves bakkalaureusi és kétéves magiszteri szakaszokra bonthatók;
- a *doktori tudományos fokozat* (latin rövidítéssel: PhD) megszerzéséért a magiszteri fokozat után egyetemen végzett hároméves tanulmányok, amelyek nagyrészt tudományos kutatásból állnak.

A tudományokra kevésbé fogékony hallgatói tömegeket az iskolarendszerű felsőfokú szakmai tanulmányokra kell irányítani. Ez bizonyos szakokon szakképesítést adhat (pl. technikusit), más szakterületeken azonban esetleg csak végzettséget igazoló bizonyítványt.

Az egymásra épülő fokozatok között felvételi vizsgának kell a hallgatóságot megszüntenie. A különböző bakkalaureusi fokozatok – a már ezen a szinten bevezetett szakirányok következtében – általában nem lesznek egyenértékűek. A magiszteri tanulmányokra való előkészítést célzottan szolgáló – főként egyetemi – szakirányok mélyebb elméleti alapokon nyugvó tudást nyújtanak majd, mint a gyakorlatiasabb – főként főiskolákon folyó – képzések. Természetesen úgy helyes, hogy a főiskolai bakkalaureátustól is vezessen út a magiszteri tanulmányokhoz, de csak további vizsgák letételén át. A bakkalaureátus csak olyan tanulmányok esetén számíthat szakképesítésnek, amelyekkel már az első három év után elegendő közvetlenül hasznosítható tudás szerezhető. Nem így van ez a nehéz alapot megkívánó szakmákban, mert ezekben az alapokat az első években kell lerakni, ám az alapok messze nem elegendők semmilyen gyakorlati célra. Ilyen pl. az orvosi, a jogi, a művészeti, a kétszakos tanári és a legtöbb természettudományos szakma. E szakmákban a képzést a bolognai elvek túlhajszolásával nem

¹Ezekre nézve a szaknyelv még nem egységes, s ezért engedjük meg magunknak, hogy egy szokatlan terminológiát előnyben részesítsünk. Szempontjaink: az elnevezés értelmes legyen ne csak a „képzés”, hanem a „tanulmányok” szóval való összetételben is; ne nevezzük „szakképzés”-nek, ami nem ad szakképesítést; a fokozatok neve legyen latinos magyar, ne pedig angol; a „mester” fordítás éppolyan groteszk, mint a „legény”.

szabad feldúlni, ahogyan Európában másutt sem fogják. Ahol a tanulmányok át-szervezhetőek 3+2 éves üteműre, ott az első három év álljon általános tanulmányokból, az utolsó két év pedig tartalmazzon az általánosra épülő szakosodást. Ez tenné lehetővé, hogy a manapság létesített nagyszámú új egyetemi szak egy-egy csoportja számára a bakkalaureusi három év közös legyen, és csak a magiszteri két évben váljanak külön. A bakkalaureátussal nem járna (főiskolai) tanári, tanítói oklevél, de egy évnyi további tanulmányokkal megtoldva az is megszerzhető volna.

Az állami költségen tanulók létszámát, szakterületek, szintek és esetleg intézmények szerinti elosztását a magyar társadalom és gazdaság előrejelzésekkel alátámasztott érdekei szerint kell meghatározni, az ifjúság körében pedig a távlatokat tudatosítani kell. Jelenleg bizonyos divatszakokra (pl. a jogi, közgazdasági, pszichológusi, politológusi, menedzseri, „kommunikációs” tanulmányokra) messze túl sokan jelentkeznek, viszont a műszaki és a természettudományi területek iránti érdeklődés sok szakmában mélyponton van. Az EU régi 15 tagállamában egy korosztály 11,3%-a választ ilyen pályát, az új tagokra ez az átlag 7% fölé van, Magyarországon viszont ez az érték – a bővülő felsőfokú oktatás ellenére – 3,7%, és egyre csökken! A mérnöki és természettudományos pályák ilyen fokú népszerűtlensége a hazai értékviszály egy tünete, amely gátolja az ország felemelkedését.

A felsőoktatás válságának enyhítése

Ha sikerül a bolognai elveket ésszerűen adaptálni, a feszültségek egy része oldódik. Kevesebb hallgató lesz erejét meghaladóan nehéz tanulmányokra kényszerítve, és így a bakkalaureusi és a magiszteri képzés színvonala megemelkedhet. A széttagoltság csökken, miközben a speciális ismeretek oktatása tovább folyhat. A minőség javítását szolgálná az országosan egységes felvételi eljárás visszaállítás. Az iskolarendszerű felsőfokú tanulmányok belépése miatt bakkalaureusi tanulmányokra kevesebb hallgatót kell engedni, magiszteri tanulmányokra pedig még kevesebbet szabad. A felsőoktatásban a tanári túlterhelés oka az, hogy túl sok diák van, és akik vannak, nem elég jók, meg túl sok a szak is. (Máshol nézve pedig az az oka, hogy a normatív finanszírozás nem reális alapokon nyugszik.) Ha a túlterhelést sikerülne csökkenteni, a tanár–diák viszony is gyökeresen megjavulna, és újra normális egyetemi közösségek alakulhatnának ki.

Az egyetemi, főiskolai egységek, szakok azért aprózódnak, mert az egységek így találják meg számításaikat. Erre terelhetik őket konfliktusaik és annak vágya, hogy a testületekben képviselőik súlyát meg a vezető állások számát megnöveljék. A legfőbb ok azonban az lehet, hogy a hallgatók számával arányos finanszírozás miatt mindig vannak az átlagosnál gazdagabb részlegek, s ezek – ha nem akarnak a többiekkel osztozni – kiválnak a nagyobb egységekből. Ezeket a tendenciákat az együttmaradást ösztönző forráselosztással és a szétvált egységek szigorúbb ellenőrzésével kell visszaszorítani. Nyilvánvalóvá kell tenni to-

vább, hogy a bakkalaureusi és a magiszteri tanulmányokat folytatók aránya a szak természetétől függ; lehetnek szakok, amelyekben lényegében minden bakkalaureus tovább tanul a magiszteri fokozatért. Magiszteri képzést csak megfelelő tudományos háttérű intézmények folytathatnak. Az ilyen értelemben is eredményes tudományos és művészeti műhelyeket a hallgatói létszám mellett tudományos, illetve művészeti teljesítményük alapján kell finanszírozni.

A kicsi és új egyetemekre három okból nem jut kellően kvalifikált tanár: egyrészt a meglevő tanári kar gyakran nem nézne jó szemmel, ha kívülről jött fiatalok megelőznék őket a ranglétrán, másrészt a hazai nagy egyetemek – maguk is a terjeszkedés bűvöletében – felszívják az utánpótlást, harmadrészt az egyetemeknek nincs pénzük arra, hogy letelepedési támogatással vonzzanak magukhoz tanárokat. (Emellett a legjobb fiatalok közül sokan külföldön telepednek meg.) A kis egyetemek belterjességének a tanári karokkal szembeni minőségi követelmények szigorításával és az egynél több teljes állás elfoglalásának tiltásával kellene gátat vetni. A nagyok önmagukat hizlaló szenvedélyét pedig a tanári kar létszámának „rangonkénti” rögzítésével kell megakadályozni. Változtatni ezen csak intézményfejlesztési terv alapján lehessen. A tanári kar létszáma egyébként minden fejlett ország egyetemén magától értetődően rögzítve van. Ezen intézkedések nélkül a hazai felsőoktatási rendszer ugyanúgy két részre szakad, mint az egész ország: egy fejlett és egész elmaradott részre.

Ügyelni kell azonban a felsőoktatás szereplőinek jólétére is.

Az oktatónak létfenntartási okokból ne kelljen külföldre menniük, állást változtatniuk. Kielégítő alapfinanszírozás híján ma sok helyütt a tanároknak kell előteremteniük a felsőoktatás költségeinek egy részét. Jobb alapfinanszírozással kell őket ettől mentesíteni.

A diákhitel minden tehetséges fiatalnak módot ad a továbbtanulásra, de féltő, hogy sokan erejükön felül eladósodnak. Az egyetemi élet vonzerejét és a közösségek összekovacsolódását a jó minőségű kollégiumi férőhelyek növelésével, elitkollégiumok („szakkollégiumok”²) szervezésével, a sport- és kulturális lehetőségek kínálatának szélesítésével lehet növelni. A hallgatóknak legyen beleszólásuk az őket közvetlenül érintő döntésekbe, de ne kelljen állást foglalniuk egyéb intézménypolitikai kérdésekben.

Támogatni kell a legtehetségesebb diákok külön tanulmányait: a kiválósági kurzusokat, a tudományos diákköröket, a kiváló diákok közösségeit összekovacsoló elitkollégiumokat. A humanista sokoldalúság szellemében bizonyos általános ismereteknek is be kell kerülniük a képesítési követelményekbe. Ilyenek például a környezettudatos gondolkodás, a szociálisan hátrányos helyzetű rétegekkel kapcsolatos ismeretek a tanárképzésben, más európai kultúrák ismerete, nyelvek, főként a szaknyelv ismerete stb.

A tanárképzés különösen nehéz helyzetben van. A kétszakos képzést a bolo-

²Bár az elitkollégiumokat ma leginkább szakkollégiumoknak hívják, lényegükhöz tartoznának, hogy bennük a különböző szakmákat tanuló diákok keveredjenek.

gnai skémába be kell illeszteni. A csekély megbecsültség és a demográfiai apály okozta létbizonytalanság a tehetséges ifjakat amúgy is elrettenti a tanári pályától. Ugyanakkor – mint az 5.1.1. pontban rámutattunk – nemzeti felemelkedésünk füstbe mehet, ha a tanártársadalom nem áll hivatása magaslatán. A tanárképzés ezért megérdemli a társadalom különös figyelmét. Csak a rátermett és a tanári pálya iránt elkötelezett hallgatók kaphassanak tanári képesítést. A tanárképző intézmények kínáljanak nem tanári oklevelet azoknak, akik a szaktárgyakban megütik a mértéket, de pedagógiai vagy személyiségi szempontból nem.

A felsőoktatási intézmények mint szellemi központok

A tudományos kutatáshoz szükséges hazai szellemi kapacitásnak több a mint fele az egyetemeken van. Az egyetem csak akkor igazán egyetem, ha berkeiben színvonalas kutatás is folyik. Az egyetemi kutatás főként a doktori iskolákban kapcsolódik az oktatáshoz. Támogatandó, hogy az egyetemek fogjanak össze hazai és külföldi kutatóintézetekkel mind a kutatásban, mind az oktatásban. A kutatóintézetek munkatársai segítsenek az oktatásban, az egyetemi oktatók és a doktorandusok pedig kapjanak módot arra, hogy a kutatóintézetekben folyó kutatásokba bekapcsolódhassanak. A szellemi alkotómunka – nemcsak a kutatás és a fejlesztés, hanem a művészeti alkotás is – a felsőoktatási intézmények lényegi feladatainak, azaz alaptevékenységének része, tehát az intézményi költségvetésnek fedezetet kell számára tartalmaznia. Új alkotóműhelyek, új programok létrehozására nyílt pályázati rendszerben kell megteremtteni a lehetőséget. A versenypályázati rendszerek forrásait növelni kell.

A felsőoktatási intézményeknek társadalomépítő és térségi fejlesztési feladataik is vannak. Szellemi és infrastrukturális adottságaik regionális gazdaságtársadalmi fejlesztések motorjaivá, központjaivá tehetik őket. A felsőoktatási intézményeknek ennek érdekében ki kell nyújtaniuk kezüket a gazdaság és a társadalom felé. A felsőoktatási intézményeknek kell az élethosszig tartó tanulás lehetőségeit szolgáló rendszert is kezükbe venniük.

Regionális szerepüket erősíteni kell az Európai Unióba való beilleszkedés időszakában, ugyanis az EU a fejlesztési programokat elsősorban térségekre igyekszik vonatkoztatni. A felsőoktatási intézményeknek segíteniük kell az országot és részeit abban, hogy képesek legyenek az Unió pénzalapjaiból pályázatokat elnyerni és a pénzeket értelmesen és hatékonyan felhasználni. Szellemi kapacitásuk fejlesztési programok tervezése és megvalósítása révén hasznosulhat.

Minden felsőoktatási intézmény alaptevékenységének költségeit az államnak kell fedeznie, és az állami egyetemeknek és főiskoláknak az infrastruktúráját fenntartani és fejleszteni is az állam dolga. Az állami pénz elköltését szigorúan ellenőrizni kell, egyéb bevételeiket viszont az intézmények szabadon használhassák fel. A finanszírozási rendszernek színvonalemelésre kell ösztönöznie. Csak átgondolt tervek alapján kaphassanak az intézmények külön fejlesztési forrásokat.

A felsőoktatás csak akkor tud hivatásának megfelelni, ha a szükséges anyagi eszközöket megkapja. A szellemi kapacitás azonban hirtelen nem bővíthető, és egy megszorító időszakban bekövetkező leépítés sem fordítható meg rövid idő alatt. A felsőoktatás nehezen viseli el, ha támogatásának mértéke évről-évre erősen változik. Ezért finanszírozásának részleteit – nemzetközi tapasztalatok alapján – kiszámítható jogszabálynak kell rögzítenie.

Az intézmények vezetési rendszerén csak az autonómia keretein belül szabad változtatni. Ezen belül is hatékonyabbá lehet tenni a működést, és alkalmazkodni lehet az oktatási szerkezet megváltozásának kívánalmaihoz. Nincs ok új vezetői testületek létrehozására. Az intézményeket továbbra is a közösségük által választott rektor vezesse, a gazdasági vezető pedig a gazdálkodás hatékonyságáért és jogszerűségéért feleljen.

5.1.3. Kutatás, fejlesztés, gazdasági verseny

Mire kell a tudomány?

Az az eszköz, amellyel a mocsárba süllyedt országot a rendszerváltás óta sikerült valamennyire kiemelni, a külföldi tőke volt. Ismerjük hatását: segített életben maradnunk, viharos gyorsasággal elhozta hozzánk a piacgazdaságot, de mind egyenileg, mind nemzetként függővé váltunk egy befolyásolhatatlannak látszó és sorsunkat, további felemelkedésünket behatároló személytelen hatalomnak. Akkor tudunk csak tovább emelkedni, ha magunk is megtesszük, ami tőlünk telik. *„Az értelmi fejletlenség előbb-utóbb minden bizonytalanságba hoz... a szellemi súly az egyedi valódi felsőbbesség a világon.”* Széchenyi István látnoki szavainak érvényessége ma nyilvánvalóbb, mint a maga idejében. Olyan instrumentum, amellyel az ország saját magát is képes kiemelni, egy van: a tudományon alapuló technikai fejlesztés. A tudás jelentősége egyre nő, és az országok életképességét egyre inkább a tudás megteremtése (a kutatás), átadása (az oktatás) és felhasználása (a technikai fejlesztés) határozza meg. Politikusaink közül Klebelsberg Kunó volt az, aki a tudományt a legkövetkezetesebben és legeredményesebben istápolta.

Közgazdasági elemzések mutatják, hogy a termelékenység növekedésének 30–50%-a a kutatástól és fejlesztéstől (K&F-től) származik, de azt is, hogy a befektetés zöme nem a befektető vállalatnál, hanem egyebütt térül meg. Emiatt a K&F-t nem szabad a piacra bízni. Mivel az egész társadalom számára hoz gyümölcsöt, az államnak kötelessége, hogy maga is befektessen a K&F-be. Az állam feladata elsősorban a K&F kutatási táptalajának táplálása, amely közvetlen hasznot nem hoz, de nélküle nincs eredményes fejlesztés sem. Mivel közvetlen fejlesztési céljai elsősorban a vállalatoknak lehetnek, az állam a fejlesztést közvetett eszközökkel (adópolitikával, infrastruktúrafejlesztéssel és célpályázatok kiírásával) szolgálhatja.

A nemzeti tudományos közösségek ma már európai tudományos közösséggé forrtak össze, és megteremtették ennek szervezeteit. Közös európai tudománypo-

litika ugyan nincs, de találkozó elképzelések, közös törekvések vannak. Ezekben a közvetlen gyakorlati célok sokkalta erősebb súlyt képviselnek, mint a nemzeti tudományirányításban. A Európai Unió nem is a tudományt vagy annak egyes ágait támogatja, hanem az európai és a globális fejlődés felvetette konkrét problémák megoldását. Ilyen például az, hogy hogyan éljünk az információs technológia áldásaival és átkaival. Vagy az, hogy miként lehet az európai gazdaság hatékonyságát az amerikai színvonalára emelni. Európa ugyanakkor kutatja, hogyan lehet a Föld lakályosságát megőrizni. Polgárai életének meghosszabbodása és utódainak gyér száma miatt egész Nyugat-Európa ugyanazokkal a társadalmi gondokkal küzd. Munkaerőhiányát évtizedeken át bevándorlókkel elégítette ki, s ezért most a civilizációk egymás mellett élésének gondjaival is meg kell küzdenie. Az európai politika ilyen problémáknak a tudományos megoldásával van elfoglalva, és kizárólag azokat a tudományos vállalkozásokat serkenti, amelyek nemzeti kereteken belül nem tudnának ugyanolyan hatékonyan kibontakozni.³ Ezeket is legfeljebb csak részlegesen támogatja. Az Európai Unió a tagországokban tudományra szánt összegeknek mindössze egytizede fölött rendelkezik. *Tudománypolitikája a nemzeti tudománypolitikák létét feltételezi, és minden tagállam elemi érdeke, hogy saját céljainak megfelelő határozott tudománypolitikája legyen.*

Magyarország spontán betagozódása az egyesült Európába éppen a tudományos kutatásban volt a legteljesebb. Annál inkább szüksége van saját K&F-re.

A magyar tudomány helyzete

Magyarországon a rendszerváltozás után a kutatásra és fejlesztésre fordított összegek sokáig évről évre csökkenetek – 1997-re a bruttó nemzeti termék (GDP) 0,67%-ára –, s az öröklött fejletlen kutatási infrastruktúra is tovább romlott. Ennek kétharmada állami kiadás, holott a fejlett országokban a vállalati K&F nagyobb súlyú, mint az állami ráfordítás. A korábban magas presztízsű tudományos pálya iránti érdeklődés is megcsappant. Az egymást váltó kormányok programjukban még igen, tényleges döntéseikben azonban már kevésbé foglalkoztak a tudománnyal.

Eközben a magyar természettudomány teljesítőképessége látszólag nem romlott, mert a magyar kutatók egyre több nemzetközi együttműködésbe kapcsolódtak be, s eredményeik javarészt külföldi laboratóriumokban születtek. Az együttműködés a kutatás természetes formája, de annak az aszimmetriának, amelybe a magyar kutatók így kényszerültek, van két súlyos következménye: a külföldön

³Sokan Nyugat-Európában elhibáztottnak tartják ezt a politikát. Úgy vélik, az európai pénzből támogatott K&F valójában főként ipari jellegű, s ennek fedezetére épp elég ösztönző erő volna a megvalósításától várható haszon. Azt hangoztatják, hogy az Egyesült Államok technológiai előnye azért nem csökken, mert ott sem az állam, sem a magántőke nem sajnálja a pénzt a közvetlen megtérülést nem ígérő alap kutatásoktól sem. Ezért a közös Európának inkább az alap kutatásokat kellene felkarolnia. Ebből a gondolatból született az Európai Kutatási Tanács ötlete, s ezt valószínűleg hamarosan meg is valósítják. Ez tisztán tudományos ismervek alapján ígéretes alap kutatásokra adna kutatási támogatásokat.

született eredmény külföldön kamatozik, és a majdnem mindent külföldről kapó ifjú kutató könnyen végleg külföldön ragad.

A kormány 2000-ben kidolgozott *Tudomány- és technológiapolitika 2000* c. átfogó tudománypolitikai programja a belátható jövő számára is utat mutat. Ennek három fő pontja a következő volt⁴:

- a meglévő tudományos műhelyek megerősítése, pályázati esélyeik javítása,
- a meglévő versenypályázati rendszerek megerősítése,
- a tudományos kutatás lehetőségeinek és a gazdasági-társadalmi igényeknek az összehangolása a Széchenyi-terv keretében: a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok meghirdetése.

A tudományos műhelyek megerősítésének egyik fő eszköze egy életpályamodell kidolgozása volt, amelynek első lépéseként 2001-től egységes oktatói és kutatói bérrendszer lett bevezetve, a legkiválóbb ifjak számára ösztöndíjszerű kiegészítésekkel. Eközben az intézmények alapellátása 2001-ben és 2002-ben jelentősen nőtt.

E számottevő növekedés mellett minden tudományos műhely számára új lehetőséget nyitottak a 2001-ben megkészserezett, 2002-ben pedig további másfél-szeresére növelt versenypályázati keretek.⁵

A kutatástól a kész termékekig (vagy egyéb gyakorlati alkalmazásokig) mindent átfogó Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programokat öt területen hirdették meg: az életminőség javítása, az információs és kommunikációs technológiák, a környezetvédelmi és anyagtudományi kutatások, az agrárgazdasági és biotechnológiai kutatások, valamint a nemzeti örökség és a jelenkori társadalmi kihívások kutatása területén.⁶ A magyar K&F egyik kritikus pontja az, hogy a tudásvágy vezérelte élvonalbeli kutatás mellett nem áll olyan ipar, amely képes volna az eredmények gyakorlati vonatkozásait hasznosítani. A kutatás eredményei ezért nem hasznosulnak, a kutatók pedig leszoktak róla, hogy a hasznosításnak akár csak a lehetőségét is kipuhatólnák. A Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok egyik fő célja éppen az az volt, hogy a kutatási és a termelő ágazatot közös erőfeszítésre készítse. A vállalatokat ezenkívül a Műszaki Fejlesztési Alaprogram célzott pályázataival és nagy adókedvezménnyel is serkentették ilyen tevékenységre.

2002 után ezt a politikát sajnos nem folytatták, és most mindent újra kell kezdeni. 2003 végén viszont törvényileg megvalósították a *Tudomány- és technológiapolitika 2000* kidolgozásakor felvetett elképzelést egy technológiai Innovációs

⁴A célok megvalósítására a költségvetés 2001-ben 17,5 milliárd Ft többletet juttatott, 2002-ben pedig további 19 milliárddal többet. Ha a vállalatok is ilyen mértékben növelték volna K&F-re szánt kiadásait, akkor a GDP-nek az 1,4%-át is elérte volna a teljes ráfordítás.

⁵Az alapkutatásokat támogató Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA) kerete a 2000. évi 3,3 milliárd Ft-ról 2001-ben 5,2 milliárd Ft-ra, 2002-ben 7 milliárd Ft-ra nőtt. A közcélú műszaki fejlesztéseket serkentő Központi Műszaki Fejlesztési Alaprogram (KMÚFA) a költségvetéstől 2000-ben 6 milliárd Ft-ot, 2001-ben 8,7 milliárdot, 2002-ben 11 milliárdot kapott.

⁶Ezek 2001. évi költségvetési fedezete 5,75 milliárd Ft volt, 2002-ben pedig 10 milliárd Ft.

Alapról. Ez a törvény a vállalatokat fejlesztésre vagy fejlesztési hozzájárulás befizetésére kötelezi, az államot pedig az így befolyt pénz hasonló összegű kiegészítésére. Ezt az alapot a K&F-re kell fordítani. 2004 végén megszületett egy innovációs törvény is, amely szintén lendületet adhat a K&F-nek. A magyar K&F 2004–2005-ben már érzi, hogy ezek a pénzforrások megnyíltak, de tartós jótékony hatás csak tartós működés után és jó elosztási politika esetén várható. Az államnak tisztában kell lennie azzal, hogy eredmény csak ott bontakozhat ki, ahol a K&F-nek van hagyománya, gyökere. Az egyik fő kérdés az ösztönzés: legyen egyensúly kockázatvállalás és haszon között. A K&F ugyanis sokszor jelentős anyagi kockázattal jár, siker esetén viszont tekintélyes haszonnal. Ebben a tekintetben a nagy (általában multinacionális) és a kis- és közepes (általában hazai) vállalatok számára külön szabályokat kell alkotni.

A vállalati alkalmazott kutatások és a fejlesztések sorsa külön áttekintést érdemel. A 90-es évek elején ezek is leépültek, majd a 2000 körüli növekedés után 2002-ben ismét megtorpantak. 2002–2005-ben nagyon kevés új multinacionális vállalat helyezte K&F tevékenységét Magyarországra, s a már itt lévők nem vagy csak kis mértékben bővítették tevékenységüket, azok pedig, amelyeknek gyárak van itt, másutt hajtottak végre K&F beruházást. A hazai tulajdonú közepes méretű vállalatok nem valósítottak meg jelentősebb K&F beruházást, sőt, sok helyütt leépítést hajtottak végre. A főként beszállításra berendezkedett kis- és közepes vállalatok technológiai fejlődése nem váltotta be a 2000–2002-ben táplált reményeket. Nem alakult ki saját K&F kapacitásuk, és így még mindig nem alkalmasak az önálló termékfejlesztésre és komoly K&F partneri szerep betöltésére. A kutatási és fejlesztési terméket előállító kis- és mikrovállalkozások nem váltak jelentős szereplőkké a K&F piacon, s az itt tevékenykedő vegyes vállalatok továbbra is elsősorban külföldi partnerekkel működnek együtt.

Magyarországon egy lakosra kevés kutató-fejlesztő jut, s különösen igaz ez a kis- és közepes vállalatoknál dolgozókra. Egy 2002-es felmérés szerint a megkérdezett kisvállalkozások 80%-ában nincs főállású fejlesztő. Ezt a hiányt átmenetileg az egyetemek, kutatóintézetek is kitölthetnék, ők azonban eddig nem voltak képesek erős ipari kapcsolatokat kiépíteni és mint „tudásközpontok” tudásukat áruként értékesíteni.

E jelenség magyarázataként egyebek között a magyar K&F alacsony költség-hatékonyágát szokták említeni. Ennek élesen ellentmond az a tény, hogy elsősz-tályú tudományos eredményeket talán Magyarországon termelnek világszerte a legolcsóbban. Mondják azt is, hogy az egyetemi oktatás nem jut el az innovációban hasznosítható ismeretekig. Külföldön híressé vált ipari szakembereink léte ellentmondani látszik ennek is; nem egy közülük az itthon szerzett jó elméleti alapismereteinek köszönheti sikereit. Az viszont igaz, hogy a tömegképzés következtében a szakmai színvonal az innováció szempontjából legfontosabb szakmákban (a természettudományban, a gépészetben, a villamosmérnöki szakmában) csökken, és sok tehetséges fiatal – a könnyebb utat választva – műszakilag nem hasznosítható szakmát tanul. A felsőoktatási rendszer az intézménybe je-

lentkező és szakot választó hallgatót kezeli a piaci igény megjelenítőjeként, s nem a tényleges munkaerőpiacot. A képzés szerkezetét rosszul tervezik, s így – bár egyre több hallgatót vesznek fel – több kulcsfontosságú szakmában munkaerőhiány van. Az is igaz, hogy a tudományos és műszaki szakokon kevés üzleti ismeretet oktatnak, és ez nem serkenti a szakemberek vállalkozókészségét. A cégeknél pedig gyakran összerosódik a technológia üzemeltetésére és a fejlesztésére vonatkozó igény, s e kettőre egyszerre nem tud felkészíteni a felsőoktatás. Az, hogy a kis- és közepes vállalkozások nem szívesen vágnak bele K&F-be, természetesen a tőkehiánnyal és a gyenge kockázatvállalási képességgel magyarázható. A K&F kapacitás nagy külföldi cégek számára való értékesítését hátráltatja, hogy marketingje nálunk kezdetleges, s a magyar fél – részben nyelvi okokból, részben az üzleti életre való neveltetés hiánya folytán – a külföldi befektetők igényei iránt nem eléggé érzékeny. Ehhez járul hozzá, hogy a K&F hazai államigazgatási rendszere jelenleg nem működik gördülékenyen. Mindezek miatt a magyar K&F kapacitás nemzetközi megítélése nem jó.

Az elmúlt néhány évben ugyanakkor a globális gazdasági helyzet is jelentősen átalakult. A technológiai fejlesztéseknek a fejlett országokból a 90-es évek elején megkezdődött kihelyezése számottevően lelassult. A fejlett országokban ugyanis felismerték, hogy a technológiai fejlesztés kihelyezése folytán ők maguk kezdenek kevésbé érteni saját technológiájukhoz, mint külföldi partnereik, akik így előbb-utóbb vetélytársaikká válnak.

Cselekvési program

A *Tudomány- és technológiapolitika 2000* című alapvetés célkitűzéseit ma is érvényesnek tartjuk. Természetesen a körülmények némileg változtak. Közben éveket vesztegettünk el, és Magyarország belépett az Európai Unióba. Az Innovációs Alap létrehozásával viszont újra több pénz fordítható K&F-re.

Az alkalmazott kutatásnak és a fejlesztésnek a tudománypolitika és a gazdasági stratégia fókuszába kell kerülnie. A K&F-t olyan fontos kormányzati területnek kell tekinteni, mint az oktatásügyet. Az ország szempontjából a K&F képesség „termék”, amelynek a helyzetét a nemzetközi piacon az államnak stratégiai intézkedésekkel, koordinációval és marketingtevékenységgel befolyásolnia kell.

Be kell vinni a köztudatba, hogy a K&F alapvető fontosságú az ország jövője szempontjából. Az állam rendeljen olyan műsorokat a médiában, amelyek példaként mutatják fel a terület sikeres személyiségeit, vállalkozásait, intézeteit és egyetemeit. A külföld számára azt kell bemutatni, hogy az ide kerülő és itt fejlesztett szellemi termék biztonságban van, hogy kialakult egy olyan szakmai környezet, amely a K&F-re fogékony, a nemzetközi tudományba és üzleti életbe beágyazódott, és költséghatékonyan dolgozik. Nem vagyunk tehát számottevő kulturális hátrányban az európai és az észak-amerikai rendszerhez képest.

Ennek tükrében legfontosabb konkrét feladataink a következők:

- Vissza kell adni a 2002 óta eltelt években az intézményektől és az OTKA-tól elvett támogatást. Finanszírozási reformot kell végrehajtani a felsőoktatási intézményekben, s ezzel az egyetemeken és a főiskolákon folyó kutatásokat fel kell lendíteni. Helyre kell állítani a kutatási ágazat megtépzott biztonságérzetét és a magyar tudományos intézményrendszer megbízhatóságába vetett hitet itthon és külföldön. Hogy a kutatóhelyek az európai versenyben megállhassák helyüket, a béreket növelni és az infrastrukturális feltételeket jobbítani kell.
- A magyar K&F eredményességét az *európai kutatási térségben* fokozni kell. Ehhez arra van szükség, a tudománypolitika a magyar tudomány azon erős ágait karolja fel különösen, amelyek az európai programokban is szereplő problémák megoldásához fontosak.
- Ösztönözni kell a magyar tudósok itthonmaradását, az eltávozottak hazatérését.
- A magyar tudomány itthon akkor hasznosulhat, ha a magyar tudósok munkájuk nagyobb részét végzik itthon. Pályázati elbírálásokkal – a közelmúlt gyakorlatával szemben – legyenek előnyben a magyarok kezdeményezte, vezette (rész)programok. A nemzetközi munkamegosztásban folyó kutatásokban is azt kell ösztönözni, hogy a magyar kutatócsoportok olyan kerekded feladatokat vállaljanak fel, amelyek a hazai háttérnek munkát adnak.
- Kívánatos volna, hogy legalább egy nagy európai kutatóközpontot hazánkba vonzzunk a következő évtizedben, s ezért akár komoly anyagi áldozatot is vállaljon az ország. A *nagy tudományt* ugyanis többnyire óriási méretű berendezések mellett művelik, s egy-egy ilyen eszközt ma már legfeljebb az Egyesült Államok és Japán képes egyedül felépíteni és kihasználni. Az EU most pártolja, hogy az új tagok területén ilyen tudományos létesítmények épüljenek, és az a rendkívüli szellemi és anyagi koncentráció, amelyet egy ilyenbe Európa belefektet, az ország tudományának és magának az országnak is javára válik, még akkor is, ha az országnak is áldozatot kell vállalnia.
- Európa sokat áldoz a fejletlen vidékek fejlesztésére. Ezt ki kell használni arra, hogy a vidéki tudomány is előbbre léphessen, s így a magyar tudomány rendkívüli főváros-központúsága csökkenjen. El kell érni, hogy az EU a K&F infrastruktúrába való beruházást mint infrastrukturális beruházást támogassa.
- Az Innovációs Alapnak át kell vennie a Központi Műszaki Fejlesztési Alap és a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program első négy alprogramjának támogatását. Ennek a programnak a feladata, hogy tovább erősítse a kutatásnak alkalmazások irányába való fordulását, és áthidalja a hazánkban kétségtelenül erős modern természettudományi kutatás és a hazai ipar innovációs felvevőképessége közti szakadékot.
- Ösztönözni kell a tőke kockázatvállalásait az országban folyó K&F érdekében, hogy az innovációs ötletekkel ne kelljen külföldre menni.

- Új alapot kell létrehozni a nemzeti szempontból (pl. magyar nyelv) fontos bölcsészeti és társadalomtudományi kutatások számára.
- Erősíteni kell a hazai és az ide települő külföldi nagyvállalatok innovációs szándékát. Ehhez kereteket kell teremteni arra, hogy a beszállítói háttérrel és a intézmények K&F tevékenységét befolyásolhassák, és a K&F-re hatást gyakorló területekre (a felsőoktatásra, a szakképzési rendszerre, az adórendszerre stb.) vonatkozó véleményüket, elképzeléseiket megfogalmazzassák.
- A magyar gazdaság szerkezetéből adódóan nemzetgazdasági siker attól várható, ha az alkalmazott kutatásra épülő fejlesztés a kis- és közepes vállalatok jellemzőjévé válik. Ennek az a legfőbb akadálya, hogy nincs meg a szükséges tudás. Emiatt nem képesek versenyezni a nagyvállalatokkal, és beszállítói szerepük is inkább csak egyszerű, kis szellemi értékű gyártásra szorítkozik.
 - Ösztönözni kell tehát a kis- és közepes vállalatokat – közvetlenül vagy vevőiken, a nagyvállalatokon keresztül – K&F-kapacitás kiépítésére. Ki kell alakítani az innovatív kis- és középvállalkozások támogatási rendszerét – pályázati alapon. Ösztönözni kell a K&F munkahelyek létrehozását.
 - Számonkérhető feltételekhez kötve tovább kell csökkenteni a fejlesztők bérére rakódó terheket.
 - Pénzalapot kell létesíteni a kis- és közepes vállalatok, valamint a regionális fejlesztési programok számára, amely azt segítené, hogy az egyetemek és a kutatóintézetek K&F szolgáltatásait igénybe vehessék.

5.2. Gazdaságpolitikai szempontok

5.2.1. Ember és gazdaság

Hogy ez az írás nem „terv” a szó megszokott értelmében, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy nem a gazdaság az alfája és ómegája, hanem az ember. A gazdaság nem cél, hanem eszköz, és a gazdasági válaszutakat is emberi nézőpontból, vagyis a célnak, a nemzet üdvének, a közjónak alárendelve vizsgáljuk. A gazdaság ráadásul ezen írás szempontjából nagyrészt technikai kérdés, amelyet gazdaságpolitikusoknak a konkrét helyzet alapos ismerete alapján kell kialakítaniuk.

Ahhoz, hogy a célok megvalósulhassanak, a gazdaságnak magához kell térnie; ha ez nem következik be, bármily nagyratörő tervek is füstbe mehetnek. E mű megszületésének idején a magyar gazdaság már jó ideje súlyos egyensúlyhiányban szenved, és kétség sem fér hozzá, hogy távlatos társadalmi elképzelések megvalósításához először rendbe kell hozni. Az emberekkel meg kell értetni, hogy a gazdaság ugyan nem zérőösszegű játszma, de a semmiből mégsem tud valamit teremteni. Fel kell végre hagyni a pillanatnyi népszerűségekre törő, rövidlátó

gazdaságpolitikával, mert az újra és újra válságba sodorja az országot, és akkor a politikának állandóan válságkezeléssel kell foglalkoznia, az értékszempontokat félretéve. A gazdaság iránymeghatározó döntései egyébként nem négyéves választási ciklusokra szólnak. Kierlelt szakszerűséggel kell őket meghozni, de a gazdaság horizontján túlérő tudással, a lehető legteljesebb közmegegyezésre törekedve.

A gazdasági fejlődés végső célja nem egyszerűen többet termelni, hanem a társadalom által legfontosabbnak elfogadott célokat megvalósítani. Az emberek természetesen egyénenként és közösségükben is gyarapodni akarnak. Ehhez szükségük van kielégítő táplálkozásra, ruházkodásra, közlekedésre, egyre jobb lakásokra, infrastruktúrára. Honfitársaink többsége elvárja az államtól, hogy meghatározó szerepet vállaljon a szociális ellátórendszerek – az egészség- és nyugdíjbiztosítás, az oktatás és a szociális védőháló – fenntartásában, tökéletesítésében. Az emberek tudatára ébredtek, hogy szükségük van a tiszta, egészséges és barátságos környezetre, s ezért az elmúlt évtizedekben felhalmozódott környezet-szennyezést fel kell számolni, az újabbak veszélyét pedig el kell hárítani. Összefoglalva: *ökoszociális piacgazdaság* kiépítésére van szükség, azaz egyensúlyt kell teremteni a piaci, a szociális és a környezeti szempontok között.

A szempontok sorrendjének és a célhoz vezető utaknak a megválasztásában súrlódás támadhat a társadalom csoportjai között. Ma előremutató gazdaságpolitika csak a gazdaság fejlesztéséért legtöbbet tenni képes és dinamizálásában legközvetlenebbül érdekelt középosztályra támaszkodva valósítható meg. A gazdasági célok megvalósítása ugyanakkor a középosztály létszámát, erejét növeli. Minél erősebb, minél öntudatosabb ez a réteg, annál többet tud tenni a leszakadók biztonságának megteremtéséért is. Az ökoszociális gondolat is leginkább a középosztály soraiban népszerű, s a távlati érdekek fontosságának elfogadása is a középosztálytól várható el leginkább.

Lehetőségeinket az ország belső és külső adottságai együtt határolják be, s ezek változásai valamennyire előre láthatók. A mai döntések következményeit belső adottságként látjuk viszont; például a köztulajdon mai értékesítése holnapi mozgásterünket szűkítheti. A most megnövelt adósságállomány gúzsba kötheti a holnapi gazdaságpolitikát. A köz- és a magánszektor partnerségének („ppp”) hangzatos jelszavával megvalósított közberuházások például lényegükben nem különböznek a kölcsönből megvalósított beruházásoktól. A folyó év költségvetését nem terhelik ugyan, de a jövő nemzedékeket adósíthatják el. A népesség számának változása jól kiszámítható, és következményeivel évtizedekig számolni kell. Tekintetbe kell venni, hogy a munkaképes nemzedék csökkenő létszámáránya miatt jóval kevesebb közpénz áll majd rendelkezésre, s a szociális ellátórendszer nem lesz képes feladatát a mai módon betölteni. Ezért ezek reformjait mihamarabb, a gazdaság fellendüléseinek időszakaiban kell megvalósítani. A természeti környezet nagyrészt külső tényező: jelentősége folyamatosan nőni fog, s már ma is készülni kell a földi éghajlat megváltozására, a nyersanyagárak emelkedésére stb. A külső tényezők között meghatározó az Európai Unió léte és gaz-

daságpolitikája, a tagságunkkal vállalt kötelezettségeink és az Uniótól várható segítség.

5.2.2. Nemzetgazdaság a világgazdaságban

A világ és Európa gazdaságában egyre gyorsuló átalakulás megy végbe. A magyar gazdaság az 1980-as évek csődhelyzete után a rendszerváltáskor megrázó kódtatásokat szenvedett el, s ezekre rávetültek a világgazdasági átalakulás rohanó képei. Csatlakozásunk az Európai Unióhoz ismét újrarajzolta a peremfeltételeket.

A globalizáció – a határok nélküli gazdaság – kiteljesedik. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok egyre inkább összefonódnak. Nő a gazdag és az szegény országok közötti különbség. Az országok, térségek helyzetét erőteljesen befolyásolja a távolságuk a nemzetközi döntési központoktól. Az országok közötti kereskedelmi, tőke- és munkaerőpiaci korlátok lebomlásával a *versenyképesség növelése létkérdéssé válik*. A tudományos eredmények gyorsuló hasznosulása folytán gyorsul a technológiai váltás. Kibontakozik az „információs társadalom” (4.6. fejezet). Az országok, térségek, vállalatok sorsát mind inkább a korszerű ismeretek, készségek megszerzésének, hasznosításának a sebessége és minősége határozza meg. Felgyorsul a fejlettebb országokban kevésbé versenyképes termelés és szolgáltatás kitelepítése a versenyelőnyöket kínáló országokba, s ez a folyamat kihat a társadalmakra is.

A tőkepiaci globalizáció egyik jellemzője, hogy a tőke a számára legkedvezőbb régiókba vándorol. Az olcsó munkaerő, az alacsony adók, szociális és egyéb közkiadások vonzzák a tőkét. Ugyanakkor a mérleg másik serpenyőjében levő szociális biztonság, fejlett környezetgazdálkodás, egészség- és oktatásügy, a képzett munkaerő ugyancsak kedvez a terjeszkedő tőkének: a versenyképesség egyik összetevője a „társadalmi versenyképesség”.

A világléptékű szerkezeti átalakulás, iparkitelepülés egyre inkább Ázsiába irányul, s a gazdasági dinamizmus súlypontja oda tevődik. A minőségileg, technológiailag kevésbé igényes, de munkaerőigényes termékek piacát már ők uralják, s komoly tényezőkké váltak a nemzetközi verseny feltételeinek alakításában is. A kínai mammutállamban megindult, az indiaiban pedig indulóban van a gazdaság gyors fellendülése, és ők azok, akik átrajzolják a világ gazdasági térképét. Megerősödőben vannak a közepesen fejlett technológiai és közepes minőségű termékek piacán is, amely jelenleg Magyarország megélhetését is adja.

Az Európai Unió a globalizációs folyamatokba belesimulva célul tűzte ki, hogy a tudomány és a technika élvonalába kerüljön, mégpedig fenntartható módon. A gazdaságot a kívánt irányba az informatika eszközeivel adminisztrált gigantikus pályázati rendszereivel terelgeti. Történelmi hagyományaihoz híven, a társadalmi versenyképesség javításával igyekszik boldogulni a világgazdaságban. A soknemzetiségű közösségekben a régiók, a „tartományok”, a helyi kezdeményezések valamelyest ellensúlyozzák a globalizáció uniformizáló hatását.

5.2.3. Stratégiai szempontok

Egy külgazdaságilag sebezhető kis országnak alkalmazkodnia kell a világgazdasági folyamatokhoz. Magyarország gazdasági célja az, hogy felzárkózzék a fejlett európai országokhoz. A gazdaság azonban súlyos *egyensúlyhiánnyal* küszködik. Az egyensúly három évtizede bomlott meg. Az 1974-es olajválság után a szemellenzős gazdaságirányítók a megemelt olajár miatti többletkiadást sok éven át kölcsönből fedezték. A hiány miatti *államadósság* az 1980-as évek közepéig egyenesen nőtt, majd egy kétségbeesett gazdasággyorsítási kísérlet nyomán hirtelen közel duplájára emelkedett. A gazdasági csődhelyzet volt a kommunizmus bukásának legközvetlenebb előidézője, s ebben az egyensúlyhiány és ennek következménye, az eladósodás lényeges szerepet játszott. A nagyvállalatok eladása csökkentette az államadósságot, majd az ezredforduló takarékos gazdaságpolitikája következtében az egyensúlyhiányt is sikerült lényegesen lefaragni, s az államadósság növekedésének üteme a gazdasági növekedés üteme alá csökkent. 2002 óta azonban az államháztartás hiánya újra viharosan nő, s ennek következtében az államadósság is. E tendenciát a közzsféra béreinek 2002-ben bevezetett hirtelen megemelése csak növelte, de nem okozta. Az alapbaj az, hogy *a magyar gazdaság* – a multinacionális cégektől eltekintve – *nem eléggé versenyképes*. Emiatt nem tudunk annyi árut kivinni, amennyi egyensúlyt tudna tartani a behozatali igényvel. Így az egyensúly egyre jobban felbillen, és a kormányzat nem tesz elene lényegében semmit.

Bármely nemzeti fejlesztési program végrehajtásának alapfeltétele *a törvény és a rend uralma*, a közintézmények működésének szilárdsága. Az ország, a vezetése, sőt maga a magyar társadalom is hitelét veszítette az elmúlt néhány év alatt. Hiába van demokrácia és piacgazdaság, a politikai szféra, az államigazgatás, sőt az igazságszolgáltatás sem tud feladatához felnőni, a tömegtájékoztatás pedig képtelen bármiféle társadalmi diskurzust felelősen lefolytatni. *A társadalmi értékrend fellazulása ma már gazdasági hátrányt is jelent*. Még Európa keleti felében is kirívó az a szakadék, amely – a gulyáskommunizmus örökségeként – a magyar gazdaság jövedelemtermelő képessége és a magyar lakosság fogyasztási igénye között húzódik. Ez az eredménye annak, hogy a politikusok sem az örendszerben, sem most nem merték az igazságot kellő nyomatékkal hangoztatni: azt, hogy milyen súlyos helyzetben volt – van – az ország, s amikor éppen talpra állt, akkor is milyen sebezhető volt. Ezért lehet nálunk hihetetlenül könnyen szavazatot vásárolni államadósság-növelő ígéretéssel.

Az államháztartási hiánynak a hazai össztermékhez (GDP) viszonyított aránya 1990–2001 között átlagban 5% volt, a 2002–2006-os ciklus alatt több mint 6%. El vagyunk tehát adósodva, s ez beszűkíti mozgásterünket. Szociális piacgazdasággal nehezen egyeztethető össze bárminő sokkterápia, de minden távlatos program csak az egyensúlyhiány csökkentésével együtt indítható el. Nemzetközi szinten akkor válunk újra hitelessé, ha a kormány megmutatja: képes az egyensúlyhiányt alaposan lefaragni, és ehhez meg tudja nyerni a társadalom meghatá-

rozó többségének támogatását.

A stratégiai célok megvalósításához pénzforrásokra van szükség. Az Európai Unió ebben segítségünkre van, de könnyen meglehet, hogy a vártnál kisebb mértékben. A külföldi tőke bejöveteleinek feltételeit a mindenkori gazdaságpolitika és országteljesítmény szabja meg. Emiatt a jövő érdekében jobban kell mozgósítanunk belső forrásainkat. Hatékonyabb fejlesztéspolitikát kell megvalósítanunk. A jövedelemelosztást és -felhasználást racionalizálni kell: kezdetben visszafogással, majd a növekedés ütemétől függő, de attól elmaradó mértékű növeléssel. Az igazságszolgáltatásnak is tennie kell annak érdekében, hogy a gazdaság európai módon konszolidálódjon. Az elmúlt másfél évtizedben törvénytelenül szerzett nagy vagyonoknak az államháztartást illető jövedelmeit be kell hajtani. Jelzészerű felelősségre vonási eljárásokkal kell megmutatni, hogy a törvényes rend megszilárdult. Ugyanakkor – akár egyedi adóalkukkal – gondoskodni kell arról, hogy az államháztartás a lehető legtöbbet megkapja abból, ami megilleti. A közsféra kiadásai ma az unióbeli átlagot 25%-kal meghaladják. Ezt a szintet kétségkívül csökkenteni kell. Azonban a rövid távú racionalitás szelleme helyett, a mechanikus kiadáscsökkenés helyett az országnak átfogó és összehangolt *közintézmény-korszerűsítési programra* vagy – ami lényegében ugyanaz – államháztartási reformra van szüksége.

Arra kell természetesen törekedni, hogy *a gazdaság az egyensúlyhiányt kinője*. Ha főként a költségvetési hiányon lamentálunk, azt hihetjük, hogy a kiadási oldal lefaragásával egyensúlyba tudunk jutni. A kiadás csökkentése azonban közvetett úton a termelést és a szolgáltatásokat is csökkenti, tehát az egész gazdaságot visszafogja. A visszafogott gazdasági tevékenység csökkenti az adóbevételeket, az pedig növeli a hiányt. Ez további megszorításokra csábít, s így lehet a gazdaságot lefelé haladó csavarvonalpályára juttatni. De a növekedésre serkentett gazdaság is hízhat a hiányt, ha nem párosul ésszerűsítő és a lakossági megtakarításokat ösztönző intézkedésekkel. Ha az EU régi tagországai továbbra is mérsékelt ütemben növekszenek, a magyar gazdaságban tartósan legfeljebb 4%-os éves növekedésre lehet számítani.

A gazdasági stratégia lényeges része a felzárkóztatás minden olyan ágazatban és területen, amelyben való lemaradásunk az ország fejlődését hátráltatja. Módszeresen fel kell mérni és ki kell aknázni az unióbeli tagsággal járó előnyöket, és olyan gazdasági irányítórendszert kell kialakítani, amely az idegesen változó világgazdasághoz mindenkor alkalmazkodni képes. A magyarságpolitikai célokkal összhangban gyorsítani kell a Kárpát-medence bekapcsolódását Európa vérkeringésébe. A határmenti nagyvárosokban regionális irányítási, képzési és elosztóközpontokat, üzleti alközpontokat kell létrehozni, hogy a balkáni országoknak és Ukrajnának az Unióval való kapcsolatai Magyarország részvételével bővüljenek.

A stratégia az ágazati súlypontozás mellett és helyett *a gazdaságot* – kapcsolataival együtt – *egyetlen rendszerként* kezelje. Teret kell engedni az egymást kölcsönösen erősítő hatások kibontakozásának. Például a sikeresen teljesítő gépipart

sem szabad magára hagyni. Az utóbbi években a gépipar az ország gazdaságának legjobban teljesítő ágazata volt, azonban az ázsiai országok egyre erősebb versenytársakká válnak. Ha a magyar vállalatok árletörés nélkül meg akarják tartani piacukat, innovációra, továbbfejlődésre van szükségük. Érdemes tehát a K&F szektort támogatásokkal ezen ágazatok felé terelni.

Hasonló összehangolt fejlesztésre van szükségük a gyógyászati és üdültetési „ipar” eddig elszigetelten fejlődő ágainak. A magyar hévízkincs és gyógyszergyártás alapjain számos különböző tevékenységet kell rendszerbe szervezni. A gyógy-idegenforgalom – az általános gyógykezelési, sportorvosi, sportoktatói, közérzetjavító („wellness”), szórakoztató, sőt konyhaművészeti, borászati és egyéb kulturális ágazatokkal együtt – tartós jövedelmet szerezhet az országnak. Magyar befektetésekkel ez az „ipar” pl. Erdélybe is kiterjeszthető.

5.2.4. Ember és tőke

A szocialista állami tulajdon zömét kénytelen volt elkótyavetyélni az ország. Ma a külföldi nagytőke tulajdonában vannak a legnagyobb cégek, s ezek – főként saját beruházásaik következtében – egyben a legtermelékenyebbek is. E cégeket adókedvezményekkel lehetett becsalogatni, s így ma ők igen kevés adót fizetnek. Az ilyesfajta adókedvezmény az EU-ban már nem tartható sokáig, s ha a kedvezményeket meg kell vonni tőlük, az az államkassza számára üdvösnek mutatkozik. Az azonban, hogy a multinacionális cégek továbbra is itt maradnak-e, attól függ, jónak találják-e az itteni feltételeket a kedvezmény megszünte után is. Attól függ tehát, hogy a helyi munkaerővel, a beszállítókkal, a helyi infrastruktúrával, gazdasági környezettel, törvényi feltételekkel, hatósági előírásokkal és kapcsolatokkal stb. elégedettek-e. E cégek hozzájárultak a magyar gazdaság fellendüléséhez, és távozásuk lavinászerűen vonná magával a velük partnerségben levő magyar cégek bukását. Erőfeszítéseket kell tenni ezért e nagyvállalatok itt-tartására és a közép- és kisvállalkozói szektor velük való együttműködésének serkentésére, a beszállítói hálózat erősítésére.

Az országba folyamatosan beáramló működő tőkére nemcsak a tőkehiány el-
lensúlyozása, a gazdaság dinamizálása, hanem az egyensúlyhiány enyhítése érde-
kében is nagy szükség van. A tőkehiány azt is jelenti, hogy a magyar gazdaság
növekedése csak a tőkevonzó-képesség folyamatos fenntartásával képzelhető el.
A külföldi tőke beáramlása a gazdaság életben maradásának és fejlődésének elő-
feltétele, s így ehhez a pénzügyi politikának igazodnia kell. Gazdaságunk függése
a külföldi tőkétől behatárolja a lehetséges növekedési ütemet is. Fontos és minél
hamarabbi célunk, hogy csatlakozzunk az euróövezethez. Ez kiküszöböli a forint
árfolyamának ingadozásaiból eredő bizonytalanságot, és kiszámíthatóbbá teszi a
befektetéseket. A csatlakozáshoz és a bennmaradáshoz szigorúan be kell tartani
a nemzetgazdasági egyensúlyra vonatkozó „maastrichti kritériumokat”.

A nemzetgazdaság és a szociális gazdaság (6.3.4. fejezet) érdeke egy ponton
ellentétben van egymással. A szociális gazdaság fontos tényezői az önkéntes köl-

csönös biztosító pénztárak, s ezek közül is az önkéntes nyugdíjpénztárak (6.3.4. fejezet). Ezek – csakúgy, mint a befektetési alapok – az emberek megtakarított pénzét hosszú ideig forgatják, hogy később – például a befizető nyugdíjba menetelekor – életjáradékot adjanak az így felhalmozott tőkéből. Az ilyen koncentrált alapok azonban a jobb hozamok reményében lényegileg az egész világra kiterjesztik működési területüket, és a megtakarított tőkét nagyrészt exportálják. Egy tőkehiánytól szenvedő ország számára ez nem kedvező.

Tudnunk kell azt is, hogy a nemzetközi cégek inkább csak a magyarországi gazdaságnak s nem a magyar gazdaságnak részei. A magyar gazdaság tartópillérei a zömmel hazai bázisú vállalatok. Ezek többnyire hazai tulajdonban vannak, és a közepes vagy a kisvállalati csoportba tartoznak. Ők fizetik be az államkassza adóbevételének nagy részét, és ők foglalkoztatják a munkavállalók igen nagy hányadát (a vállalkozói szférában dolgozók kétharmadát). A kis- és középvállalkozások főleg a belföldi piacra dolgoznak, s az exporthoz csak csekély arányban járulnak hozzá. Termelékenységük általában lényegesen elmarad a nagyvállalatokétól, profitjuk alacsony, és nehezen jutnak hitelekhez. Mintegy 25%-uk azonban innovatív tevékenységet folytat, 2–3%-uk pedig csúcstechnológiai fejlesztésen vagy alkalmazásán dolgozik. A kis- és középvállalatok méretüknél fogva rugalmasabbak és dinamikusabbak lehetnének a nagyvállalatoknál; ezt az adottságot azonban elsősorban tőkehiányuk, másrészt a tulajdonosaik vállalkozói és vezetési ismereteinek hiányossága miatt csak kevesen tudják kihasználni. Az EU adatainak ismeretében várható, hogy a foglalkoztatásban és az új munkahelyek teremtésében a jövőben is megtartják vezető szerepüket. A nagy multinacionális vállalatokhoz elsősorban mint beszállítók tudnak kapcsolódni.

A kis- és középvállalatokat hozzá kell segíteni ahhoz, hogy megerősödjenek, stabilizálódjanak, és növeljék értéktermelő tevékenységüket. Pályázati juttatásokkal, tanácsadással, oktatással, az adóadminisztráció csökkentésével, a hitelezők bátorításával kell az államnak beavatkoznia. Ez erősítheti vállalkozói képességüket és hajlandóságukat. Meg kell találnunk érdekükben a hazai piac védelmének az unióbeli szabályozással összhangban álló módszereit.

A kis- és középvállalatok nehezen tudják a szigorodó környezetvédelmi feladatok költségeit előteremteni, úgyhogy az állami támogatás ebben különösen indokolt. A helyi környezet védelmének fejlesztéséhez különleges eljárásokra, berendezésekre van szükség. Ezek kidolgozása, elkészítése és üzembe helyezése számos kis és közepes cégnek ad munkát, amit viszont az önkormányzatok környezetvédelmi célú állami támogatása segíthet elő.

A gazdaságpolitika és a társadalompolitika céljai itt találkoznak. A kis- és közepes vállalatok erősítése ugyanis erősíti a középosztályt. A középosztályt nemcsak az igen sikeres kevesek, hanem a jól teljesítő sokak oldaláról is gyarapítani kell, s ezért csökkenteni kell a jövedelmek differenciálódását. Tőkevonzó képességünk sem alapulhat az alacsony béreken, mert ezzel egy gyarmati helyzetet stabilizálnánk csupán.

Gazdaságunk tartós, dinamikus növekedéséhez jelentős *szervezetváltásra* van

szükség. A sok munkát, anyagot és energiát igénylő tevékenységek részaránya még mindig nagy. A kis- és középvállalkozások zöme még mindig az olcsó munkaerő miatt versenyképes. Ezen csak a K&F javíthat. A jó tudomány- és innovációs politika segíti a nagyobb tudástartalmú termékek gyártására való áttérést. Az EU elhatározta, hogy a tagállamokban a K&F ráfordítások részaránya a GDP-ben 2010-ig érje el a fejlett országokra jellemző 3%-ot, s ennek nagyobb részét a vállalati K&F-nek kellene kitennie. Sokat kellene tenni azért, hogy ez nálunk is valóra váljék (vö. 5.1.3. fejezet).

A társadalmi célok és a költségvetés egyensúlya érdekében növelni kell a gazdaság közteherviselő-képességét. Ennek érdekében *ki kell fehéríteni a „szürke gazdaságot”*. Ez azonban csak fokozatosan lehetséges, mert különben tönkremennének a tulajdonosnak önfoglalkoztatást nyújtó kis cégek, s ez csak a szociális kiadásokat növelné. Nem lehet emelni az adókat és a járulékokat sem – inkább *csökkenteni kellene az adókat* –, mert az emelés rontaná a magyar cégek versenyképességét.

Egyensúlyt kell teremteni az exportlehetőségekre és a belső piacra alapozott fejlődés között. Ha ez nem sikerül, az export által vezérelt növekedés nem annyira az ország társadalmának, mint inkább a befektetőknek lesz a hasznára.

A hazai tőkehiánnyal kapcsolatban meg kell említenünk, hogy a környező országok némelyike a miénknél is súlyosabb tőkehiányban szenved, és ezt a magyar vállalkozóknak ki kellene használniuk. A külföldi vállalatalapítás nyelvi okokból különösen könnyű a magyarok lakta területeken. Az eddigieknél sokkal nagyobb kedvezményekkel kellene ezt ösztönözni.

5.2.5. Ember vagy munkaerő

Hazánkban a munkanélküliségi arány viszonylag kedvező: sok év óta 6% körül van (2005-ben éppen 7%). Ez azonban csalóka mutató, mert csak azokat tartalmazza, akik még munkanélküli-ellátásban részesülnek, tehát azokat, akik nemrég még állásban vagy közmunkán dolgoztak. A többieket az inaktív csoportjába sorolják, együtt a fiatalkorúakkal, nyugdíjasokkal, az anyai hivatásuknak élőkkel és a rokkantakkal. Az inaktív aránya a többi európai országhoz képest igen nagy, nem utolsó sorban a munkaképes, ám állás nélküli emberek miatt, akik már nem részesülhetnek a munkanélküliek ellátásából.

Az inaktív emberek sorsa kihat nemcsak az átlagos életszínvonalra és életminőségre, hanem komolyan lassítja a gazdasági fejlődést is. A gazdaság szempontjából nemcsak a munkaerő kihasználatlansága a baj. Nagyobb baj az, hogy *az adó- és járulékfizetők kis száma miatt túl magasak az adók* és a társadalombiztosítási járulék, s ez az, ami a fejlődést fékezi. A demográfiai adatok azt mutatják, hogy *az aktív korosztály létszáma hamarosan drámai mértékben csökken*, úgyhogy a jövő semmi jót nem ígér.

A születések számának tartós apálya miatt (4.3. fejezet) azzal kell számolnunk, hogy legalábbis több évtizedig folyamatosan és számottevően romlani fog az el-

tartók és eltartottak aránya, s ezen még határozott kormányzati politikával is csak enyhíteni lehet. Ez pedig óriási terhet ró majd az ellátórendszerekre. Ha erre az adók vagy járulékok növelésével válaszolna a kormány, az lejtőre vinné a gazdaságot. Ezért nem lesz érvényesíthető egyidejűleg az a két elv, hogy az aktívak a hozzájárulásukkal arányosan részesedjenek a létrehozott bruttó hazai termékből, másrészt a nem aktívak az általános gazdasági növekedési ütemnek megfelelően kapjanak ellátást (nyugdíjat, egészségügyi ellátást, oktatást és egyebeket). Ugyanakkor – még ha a gazdaság növekszik is – a mindenkit érintő közfeladatokra (pl. honvédelemre, környezetvédelemre) szánt kiadások sem tarthatnak lépést a gazdasági növekedéssel. A járulékfizetők arányának csökkenése miatt az egészségügyi és szociális kiadások mérséklésére lesz szükség, és nagy a kísértés, hogy ahhoz is hozzányúljanak, amihez a jövő érdekében nem szabad: az oktatáshoz és a kutatáshoz. Teljes bizonyossággal megjósolható, hogy megszorításokra (államháztartási reformra) fognak a jövőbeli kormányok rákényszerülni. Az alkalmazkodásra felkészülési időt kell adni a társadalomnak, s ez távlati tervezést kíván.

A kibontakozást több irányban egyszerre kell keresni.

Rendkívül fontos volna a munkahelyteremtés. A külföldi tőke a foglalkoztatáshoz csak kis mértékben járul hozzá, mert az általuk meghonosított korszerű technológia kevés embert kíván. Az aktívak arányát például olyan munkahelyek létrehozásával lehetne javítani, amelyek a válságövezetekben élő cigány lakosságot is foglalkoztatni képesek. Az iparszerű mezőgazdaság irányában való fejlődés rontja a helyzetet (vö. 4.1. fejezet), mert a mezőgazdasági vidékeken olyan munkaerőt szabadít föl, amely más célra nehezen használható. Ezért kell a birtokkoncentráció helyett a családi művelést támogatni, s ezzel a mezőgazdaságot a belterjesség irányába mozdítani. Ebben a szektorban így is valószínűleg nő a munkaerő-fölösleg, és fontos lenne lassítani az elvándorlást.

A munkahelyek száma mellett a rugalmas igazodásra képes munkaerő kínálatát is növelni kell. Ennek érdekében a cigány és egyéb hátrányos helyzetű fiatalok tömegeit kellene szakképzésben részesíteni (4.4.3. fejezet). Egy gyökeres és gyors eredmény e téren elengedhetetlen ahhoz, hogy az aktívak számarányának az elöregedés okozta romlását ellensúlyozza. Egyébként is jelentősen növelni kell az oktatásra fordított összegeket, elsősorban állami forrásokból. E céloknak alá kell rendelni minden más szempontot, mert jelentős mértékben meghatározzák hazánk tőkevonzó-képességét. Fontos látni, hogy a tőkevonzó-képesség nem alapulhat az alacsony béreken, mert ebben nem vagyunk versenyképesek a globális piacon.

A munkanélküliség leginkább a gazdaságilag elmaradott vidékeket sújtja. A kiegyenlítődéssel legfőbb akadálya az alacsony mobilitás. A magyarok nemcsak természetük miatt ragaszkodnak lakóhelyükhöz, hanem azért is, mert a lakhatás nehézségei odaláncolják őket. Lakást bérelni, venni a jövedelmükhöz képest igen drága, s a munkaerőt vonzó településeken sokkal drágább, mint az elmaradott vidékeken. Emiatt főként az elmaradott vidékeken kell a munkahelyteremtést tá-

mogatni.

A „tudásalapú társadalom” jelszava mögé tartalmat kell vinni. A K&F-t minden módon erősíteni kell, mégpedig úgy, hogy eredményei hasznosuljanak a magyar gazdaságban (5.1.3. fejezet). Ha lassabban is, mint a fejlett országokban, nálunk is érdemes jelentősen növelni az összes nemzeti termék K&F-re fordított hányadát, évente átlagosan 0,1%-kal, amíg el nem érjük az Európai Unió által célul kitűzött 3%-ot. Nem elég azonban a pénzráfordítás; a K&F-ben meg kell teremteni a tisztességes verseny feltételeit is, hogy a lehető legtöbbet hozzassuk ki magunkból. Magyarországon az innováció eredményei nehezen találhatnak utat a piacra. Az utat kormányzati ráségítő lépésekkel (jogszabályokkal, célzott támogatással) lehet egyengetni (5.1.3. fejezet). Az egyik legcélszerűbb módszer olyan kis cégek leválásának („spin-off”) támogatása lehet, amelyek az egyetemek, kutatóintézetek K&F eredményeit hivatottak hasznosítani.

Meg kell találni a módját annak, hogy az Európai Unió közösen indított K&F programjai ne csak adminisztratív elfoglaltságot és egy kevés pénzt adjanak a magyar kutatóhelyeknek és vállalatoknak, hanem gazdasági hasznot is hajtsanak.

A „tudásalapú társadalom” nem valószínű, hogy megvalósítható a felső fokon képzett szakemberek nélkül, de Magyarországon eddig ezt a feltételt is kissé mechanikusan értelmezték. Nem elég pusztán a felsőfokú képzésben részt vevők számarányának növelése. Miközben a végzettség tudásszintje drámaian csökken, növekszik az értelmiségiek munkanélkülisége, és egyre inkább hiány van szakmunkásokból, de műszakilag magas szinten képzett mérnökökből is. A szakmunkásképzés régi rendszere felbomlott, és csak a vállalatok és az állami oktatási rendszer együttműködése révén teremthető újjá, ez pedig állami támogatást érdemel. A műszakilag képzett emberek kis száma nem csupán munkaerőpiaci gond, hanem a fejlett technológiát hozó külföldi beruházókat is elriasztja, s a tudásalapú társadalom megvalósítását ellehetetleníti. Ugyanakkor hallatlan mértékű túltermelés van bizonyos divatszakmákból (l. 5.1.2. fejezet), és ez sok fiatalat sodor létbizonytalanságba, s veszi el a kedvét a családalapítástól és a gyermekáldástól is.

Igen, több gyermek vállalásának az az egyik legnagyobb akadálya, hogy bizonytalanok a munkaerőpiaci kilátások, és nagy az ifjúsági munkanélküliség is. Ez tehát negatív visszacsatolást ad az aktívák számarányához. Ennek megtörésére meg kell teremteni a gyermekes családoknak, mindenekelőtt azoknak a rendezett körülményekhez szokott fiatal szülőknek és szülőjelölteknek a létbiztonságát, akik konszolidált életmódjuk elvesztésétől féltre halasztgatják a gyermekszülést. A kisdetek nevelése egyébként pótlólagosan munkalehetőségeket hoz létre, tehát pozitív visszacsatolással javítja a társadalom kilátásait.

A kibontakozás érdekében tehát fontos a családok termékenységi rátájának növelése, minél több gyermek felnevelésének ösztönzése, bár a negatív szaporulat pozitívra fordításához évtizedekre és a társadalmi tőke (6.3. fejezet) hatalmas arányú növelésére volna szükség. Közgazdasági szempontból *a gyermekszülés tömeges halogatása nem más, mint a jövőtől felvett kölcsön; elmulasztása viszont a jövő felélése.*

A népességfogyás ma már egész Európa súlyos problémája. Az innen eredő gazdasági nehézségek alól az egyik lehetséges kibúvót a nyugdíjkorhatár kitolása adhatja. Németországban például a nyugdíjkorhatár emelését húsz évre előre meghirdették. Magyarországon a nyugdíj előtt álló férfiak halálozási rátája rendkívül nagy (4.3.2. fejezet), s a nyugdíjkorhatár emelésétől további növekedése várható. Van hátránya a nyugdíjak vegyes finanszírozásának is. A magántakarékosággal gyűjtött magántőke és a magánfinanszírozás pótolhatja ugyan az lecsökkenő állami juttatásokat, de az egyenlőtlenséget fokozza.

Legyen világos, hogy ha a mai tendencia nem változik, a jövő társadalmának egyszerre két súlyos gonddal kell szembenéznie: a munkanélküliség növekedésével és a nagyszámú nem aktív népeiséget eltartó munkás kezek hiányával, vagyis munkaerőhiánnyal. Ezek egyszerre volnának orvosolhatók az elesett rétegek nevelésének és oktatásának minőségi javításával: ugyanis a korszerű gazdaságba beilleszkedni képes munkaerő gyarapodása egyszerre csökkenti a munkanélküliséget és növeli az aktív dolgozók arányát. Ráadásul a gazdasági fellendülést is serkenti, s az minden társadalmi gondon enyhít.

Ha az aktív lakosság számarányán nem leszünk képesek változtatni, a közkiadások drámai feszültségével kell számolnunk. Ha az elesett rétegeket nem sikerül az oktatással kellő arányban felemelni, a népességfogyás miatti hanyatlás csak a bevándorlás növelésének árán kerülhető el. Ha ennek kell történnie, akkor a tőlünk nem túlságosan távol álló kultúrájú emberek bevándorlását kell elősegíteni. Ha ugyanis a harmadik világból jövő tömegek beeresztése mellett döntenénk, akkor fejletlenebb állapotban lennénk kitéve a nyugati országokban fenyegető időzített „etnikai bombának”, amit nem kívánhatunk utódainknak. Nyilvánvaló, hogy bevándorlók mindenképp lesznek, s különösen fontos a hozzánk érkezők beilleszkedésének jó szándékú, türelmes és hozzáértő segítése. A nyugat-európai példák azt mutatják azonban, hogy vannak olyan gyökeresen eltérő kultúrájú csoportok, amelyek nem akarnak beilleszkedni, ezért azon kell lennünk, hogy az innen eredő feszültségeket elkerüljük.

5.2.6. Ember és környezete

Az emberi céloknak alárendelt gazdaságfejlesztésnek számolnia kell az összes mellékhatással: a helyi életfeltételek módosulásával, a településszerkezeti hatásokkal, a helyi és a földi környezet megterhelésével. A munkaerő-gazdálkodás szempontjait az előző fejezetben már áttekintettük.

A gazdaság fejlődése gyakran területi aránytalanságokat szül, s hazánkra ez különösen jellemző. Budapest és a Nyugat-Dunántúl ugrásszerű meggazdagodásával szemben az ország észak-keleti sarka és a Dél-Dunántúl az öröklött hátrányokon túl is lemaradt. Pedig Budapest fejlődése elmaradt a várakozásoktól. Nem vált Kelet-Közép-Európa pénzügyi szolgáltató központjává, mert a technikai fejlődés miatt a pénzügyi műveletek egyre kevésbé igénylik a szokásos bankfióki kapcsolatot. Az sem vált eddig valóra, hogy az orosz-ukrán-balkáni tér-

ségbe irányuló nyugati érdeklődés Budapestre hozná a nyugati nagyvállalatokat. Ugyanakkor jelenleg mégiscsak Budapest az utolsó „európai” főváros délkeleti irányban, így odatelepülhetnek a vállalati elosztó központok, regionális alközpontok.

Budapest gazdasági kisugárzása egyre inkább beszippantja a környezetét is. Egy Tatabányától Gyöngyösig terjedő agglomerációs háló fejlődik ki körülötte. Ehhez utakra, tömegközlekedésre van szükség, a lakosság ellátásához gázhálózatra, oktatási intézményekre, üzleti szolgáltatásokra stb. Az infrastruktúra kiépítéséhez feltétlenül szükségesnek látszik a magántőke bevonása.

Miközben a főváros mint gazdasági egység tagadhatatlanul virágzik, és vonzáskörzete nő, megdőbentően hanyatlak mint polgárainak lakóhelye és mint nagy múltú civilizációs központ. Ez az utóbbi hatvan esztendő várospolitikájának az eredménye, amely a fejlesztés emberi, környezeti oldalát elhanyagolta. Nem fordítottak gondot az épületek és az utak karbantartására, nem teremtették meg a motorizáció megkívánta infrastruktúrát, miközben a tomboló központosítás minden feladatkört ráaggatott, ami csak a város központi jelentőségét hangsúlyozhatja. A főváros nem azért vízfej az országon, mert túl nagy egy ekkora országhoz képest, hanem azért, mert gazdagsága ellenére állandó támogatásra szorul. Hiába szivattyúztak el számára rengeteg erőforrást a vidék elől, aminek eredményeképpen itt termelődik a nemzeti jövedelem igen nagy hányada⁷, ma is a „központi” erőforrásokra van utalva, és képtelen egy európai városhoz méltó arculatot ölteni.

Budapestnek óriási versenyelőnyt ad az oda összpontosuló szellemi kapacitás, oktatási és kutatási intézményei. A szellemi javak és a gazdasági potenciál egyenletesebb terítése érdekében támogatni kell néhány sokkal kevésbé gazdag nagyobb város – pl. Debrecen, Miskolc, Pécs, Szeged – fejlesztését. Elsősorban infrastrukturális feltételeiket és a gazdaság és a K&F ágazat ottani kapcsolatát kellene erősíteni.

Ugyanakkor az európai integrációs folyamatok sikeres kibontakozásával számíthatunk hazánk egyéb térségeinek felemelkedésére is, új gazdasági tevékenységek megjelenésére. Az Európai Uniónak a térségfejlesztő politikája révén most komolyabb hátszelet kaphatnak az elmaradott vidékek is, de erőfeszítést kell tenniük annak érdekében, hogy az alkalommal élni tudjanak. Az elmaradott vidékeknek az átlagosnál nagyobb támogatást kell kapniuk gazdaságfejlesztési céljaik megvalósításához. Természetesen nemcsak iparfejlesztésről lehet szó, hanem például kulturális és turisztikai vonzerejük növeléséről is. Komoly lehetőségek rejlenek a trianoni határok által elszakított országrészek között kibontakozó együttműködésben az Unión belüli vám- és pénzügyi határok megszűnésével. Érdeünk az EU további bővítése.

Az ország tájegységei közötti gazdasági különbségek egyik oka a közlekedési

⁷Budapesten a nyugdíjas lakosság nagy aránya ellenére az egy főre eső értéktermelés olyan nagy, mint az EU-átlag.

infrastruktúrában rejlik. Nógrádba, Dél-Baranyába és sok más félreeső térségbe nem vezetnek az áruszállításhoz szükséges nagy teherbírású utak. E vidékeket mihamarabb be kell kapcsolni a korszerű úthálózatba. Horvátország példája mutatja, hogy az úthálózat fejlesztése felgyorsítható. A környezetre tekintettel arra is törekedni kell, hogy a vasúti és vízi áruszállítás aránya növekedjék. A vasúti pályák és szállítóeszközök átalakítása a nagy tömegű és gyorsabb szállítás követelményéhez az elkövetkezendő évek egyik fontos feladata.

Az Unióhoz való csatlakozás a közeljövőben nem jelent további piaci lehetőségeket a magyarországi termelés és szolgáltatás számára, mert kötődésünk már eddig is szoros volt, és kihasználtuk minden kínálkozó előnyét. Hosszabb időtávon azonban számíthatunk arra, hogy országhozzá tartozásunk a tagságunk folytán javuló megítélése és a csökkenő üzleti (szállítási, adminisztratív) költségek reményében az egységes európai gazdasági térből további nagyszámú befektető érkezik – valószínűleg az eddigieknél kisebb méretű cégek. A külföldi tőke feltehetőleg növekvő arányban a szolgáltatásokat fogja keresni. Ilyenek lehetnek a logisztikai szolgáltatások (raktározás, áruelosztás, szállítás megrendelő és gyártó között), kísérleti gyártás és K&F, valamint bizonyos egészségügyi szolgáltatások. Mindent meg kell tennünk tehát, hogy ezeket fejleszthessük, működési feltételeiket javítsuk.

Maga a turizmus is a szolgáltató iparhoz tartozik. Át kell azonban értékelnünk turisztikai esélyeinket. Le kell számolnunk azzal a hittel, hogy a turisztikai üzletág elégedéssel beruházások és hatásos reklám nélkül. Tudomásul kell vennünk, hogy a „legvidámabb barakk” egzotikuma lekopott rólunk. Műemlékeinket zivataros történelmünk megtizedelte, a kommunista rendszer elhanyagolta, néprajzi hagyományaink kommercializálódtak, szép tájaink pedig nélkülözik a hatásos reklámhoz szükséges szélsőségeket. A szocializmusban egysíkúvá hanyatlott konyhánkat ma a jellegtelen kozmopolita sokszínűség jellemzi, de vonzerejét visszanyerheti, ha magyar vendéglősöknek végre Nyugaton is újra sikerül megvetniük a lábukat. Boraink kezdenek visszatérni az őket megillető helyre, és borturizmusunk fényes jövőre számíthat. Konferenciákat régóta szeretnek Magyarországon tartani, és konferenciaturizmusunknak van jövője is. Ennél is fontosabb a főleg gyógyvizeinkre alapozott gyógyturizmus, amelynek szempontjából Európában páratlan adottságaink vannak, és az ehhez járuló szakértelem igazi „szellemi hozzáadott érték”. A falusi turizmus sikere nemcsak a tájak természeti és történelmi vonzerejétől függ, hanem a falusi civilizáció fokától is.

Hiába azonban minden erőfeszítés, ha nem sikerül a szó szoros értelmében tisztára mosni az országot. Ma nemcsak az épületek elhanyagoltak, a városok piszkosak, a falusi porták hátsó részei rendetlenek, a városi levegő, a falusi és külvárosi talajvíz szennyezettsége visszariasztó, hanem erdeinket is személtlerakónak használják, legfőbb hungarikumunkká pedig a parlagfű lép elő. A rövid turistaszezonra berendezkedett településeken pedig a kültelki kínálathoz méltó szerény árak helyett vendégkopsztó árakkal riasztják el a látogatókat. A rendtelenséget a prostitúció nyílt kínálata, a kétes közbiztonság, a vendégekkel fog-

lalkozó tisztviselők és kiszolgáló személyzet hozzá nem értése és alpári modora fűszerezi. Ne várjunk csodát, amíg mindezt nem sikerül elfogadható módon helyrehozni.

Mezőgazdaságunk a turizmus mellett az egyetlen nettó exportot termelő ágazatunk. A 4.1. fejezetben részleteztük, hogy a mezőgazdaság jövőjét miként képzelhetjük el a környezet-, település- és munkaerő-gazdálkodási megfontolások alapján.

Az EU-szabályok meglehetősen szigorúan óvnak bennünket attól, hogy a gazdasági érdeket a környezet megóvásának érdeke elé tegyük. Ahogyan az energiaigényes termékekről tudásigényes termékek előállítására térünk át, az ipar energiafogyasztása csökken, de közben a gépesítés általános növekedtével az energiaigény előbb-utóbb nőni fog. Legtöbbfajta energiatermelés szén-dioxid kibocsátásával jár. Világos, hogy az élővilág által a földtörténet során felhalmozott éghető anyag elégetésének termékei tönkreteszik a Föld légkörét, és éghajlatváltozást okoznak – a legártatlanabbnak látszó földgáz⁸ talán leginkább. A földgáz Magyarország – és Európa – számára ráadásul az Oroszországtól való függést is jelenti. A kibányászott fűtőanyag égetése tehát káros, nemzetközi egyezmény is a leépítésére kényszerít, de a készletek megfogyatkozása miatt nem is lehet már sokáig tovább folytatni.

Törekedni kell tehát a megújuló energiák – a szél-, a napenergia és a mezőgazdaságban folyamatosan termelődő éghető anyagok⁹ – felhasználására. Az ezt célzó beruházások állami támogatást érdemelnek, a termelt áram, üzemanyag használata pedig adókedvezményt.

Ne reméljük azonban, hogy a megújuló energiaforrások belátható időn belül képesek lennének fedezni szükségleteinket. Igen valószínű, hogy szükség lesz koncentrált erőművi áramtermelésre is. Ennek legkevésbé káros formájára nézve nincs tudományosan megfellebbezhetetlen álláspont vagy akár csak általánosan elfogadott közvélekedés. Ez talán a gazdaság és a környezet viszonyának legkritikusabb pontja.

A gazdasági érdek – és emiatt a rövid távú társadalmi érdek is – biztonságos energiaellátást kíván. Sajnos azonban minden ismert módszer, amely koncentrált áramtermelést tesz lehetővé, veszélyesen szennyezi a környezetet, és károsítja az élővilágot, kivéve a nukleáris energiát, amelynek azonban egyéb kockázatai vannak. A tudomány a kimeríthetetlen és tiszta atommagfúziós energiára vonatkozó ígéretét előreláthatólag még több évtizedig nem tudja beváltani. Ezért az ország már nem halogathatja sokáig annak eldöntését, hogy az energiaiparát addig is melyik irányba fordítja. A döntésnek támaszkodnia kell tudományosan jól megalapozott kockázatbecslésekre, és el kell kerülni, hogy a nyers üzleti érdek vagy

⁸A földgáz nemcsak az égéstermékével, hanem a bányászata és szállítása során elillant kis hányadával is számottevően fokozza az üvegházhatást.

⁹Ezek végső soron növényi asszimilációval keletkeznek, amelynek során a légkör szén-dioxidjából a Nap energiája oxigént termel. Elégetésük során csak annyi szén-dioxid keletkezik, amennyi az asszimilációban előzőleg eltűnt.

a politikai szintig felcsapó hisztériák és divathóbortok befolyásolják; végső soron értékelvű döntésnek kell lennie.

5.2.7. Ember és felsőbbrendű ember

A vállalkozó ember (és jogi személy) társadalmi környezetének része a *Hivatal*. A gazdaság tartós fellendítéséhez *jó kormányzásra* van szükség. A vállalkozókat és a hatóságokat már pusztán az adók és egyéb közterhek nagysága is szembeállítja egymással. Ehhez járul a törvény alkotóinak és szolgálóinak az a naiv hite, hogy a dolgok akkor mennek jól, ha a legapróbb részletekig minden szabályozva van, és a szabályok betartását ellenőrizni is tudják. De ők sem felsőbbrendű emberek, s ezért az eredmény a bürokrácia burjánzása, a túlszabályozás, a bizalmatlanság, a felelősségáthárító magatartás, a lassú ügyintézés. A kommunizmus ezen öröksége kitűnően összeillik az eurokrácia szokásrendjével. A pályázati űrlapok és döntési mechanizmusok szinte átláthatatlanok, s ez sok vállalkozó szellemű egyént elriaszt a vállalkozástól.

Ahhoz, hogy a gazdaságpolitikai célok megvalósulhassanak, ezen érdemben változtatni kell. A jó kormányzás segítőkész, a jó tisztviselő pedig bizalmatlanságot jó modorral leplezi. A jó hatóság az internetet arra használja, hogy az eljárásokat, például a pályázást egyszerűsítse, nem pedig arra, hogy olyan mennyiségű adatot és „szöveget” gyűjtsön be, hogy áttekinteni, végigolvasni se legyen képes.

A közeljövőben gazdaságunk fellendítésének legfontosabb hajtóművei lehetnek az Európai Uniótól kapható fejlesztési pénzek. A korábban csatlakozó egyik-másik kis ország (pl. Írország) a felvirágzását nagyrészt ilyen fejlesztési pénzeknek köszönheti. Két feltételnek kell teljesülnie ahhoz, hogy bekapcsolhassuk ezeket a hajtóműveket: meggyőző infrastruktúra- és gazdaságfejlesztési programokat kell föltáalnunk az Európai Uniónak, és a megpályázott összeghez hasonló mennyiségű hazai pénzt is rá kell fordítanunk. A hazai hozzájárulást részben a növekedéssel megtermelt többletbevételből teremthetjük elő – ha lesz ilyen –, részben más kiadásokról való lemondással. Az agrártámogatások eddigi siralmas története figyelmeztesse a kormányzatot arra, hogy most már össze kell szednie magát. Mindenekelőtt egy jó Nemzeti Fejlesztési Tervet kell összeállítania (l. 7.3. fejezet).

6. fejezet

Emberibb életet élni

6.1. Művelődés, kultúra

6.1.1. Mi a kultúra?

A köztudatban elterjedt fogalomhasználat szerint kultúrán a műveltség területeinek összességét értjük. Rendszerint beleértjük a bölcséletet, a művészeteket – Magyarországon főként az irodalmat –, a humán tudományokat és kiegészítő szakterületeiket, valamint a kulturális ismereteket a közönséghez eljuttató közművelődést. A kultúra fogalmaköre azonban magába foglalja a vallást, a nevelés és a közérkölc normarendszerét, a természettudományokat, s így az oktatás és az ismeretterjesztés általános rendjét is. Sőt, ide kell sorolnunk a környezeti kultúrát, amibe mind a természeti, mind a társadalmi környezet kultúrája beletartozik: a környezettudatosság és a hagyományok, szokások ápolása, de a társas érintkezés szabályai is. Része a turizmus, a sport és a közegészségügy, az írott és az elektronikus sajtó, az internetes információátadás, s ezeken belül a politikai véleményformálás és véleményalkotás mikéntje is.

A kultúra tehát egy nemzet teljes életét átfonja a mindennapi tevékenységtől az öntudat legszublimáltabb megnyilatkozásáig, s ezáltal a nemzeti azonosság letéteményese. Jelenleg, az országok integrálódása idején a politikában a nemzeti lét és a nemzettudat háttérbe szorul. A kultúrára hárul az a történelmi feladat, hogy az európai paletta magyar színeit megőrizze, a nemzeti értékek tudatát fenntartsa. A kultúra úgyszólván az egyetlen olyan területe marad az országok életének, amelyben az önállóság teljes marad.

6.1.2. Helyzetértékelés

Magyarországon számot kell vetnünk azzal, hogy kultúránk komoly veszteségeket szenvedett el az elmúlt fél évszázadban.

A népi kultúra „élőhelyei”, a falvak gyökeresen megváltoztak: sokhelyütt el-sivárosodtak, elszegényedtek, elöregedtek. A népi kultúra tárgyai, dalai, táncai, szöveges emlékei hagyományápoló értelmiségiek mozgalmi, gyűjtései révén őrződtek meg, mintegy a művészettörténeti kincs részeként. Ugyanakkor a falvak lakosságának életvitelében, tárgyi környezetében nem alakult ki új, kultúrának nevezhető szokásrendszer, igény, és – akár szegény, akár jómódú – a magyar vidék mai lakója elbizonytalanodott, ízlése kommercializálódott.

A polgárság is megtizedelődött ugyanezen évtizedek alatt. Az az igényes életvitel, amelyben helye volt a nemes műtárgyaknak, a rendszeres műélvezetnek, szinte teljesen eltűnt, s a mai társadalmi „elit”-ben (az újjgazdagokban) még nem fejlődött ki az erre való igény. A szocializmusban felduzzasztott városi tömeg a kommercializálódás hálás alanya volt eddig is, s a tömegmédiá egyre silányabb színvonalon szolgálja ki. Az alsó középosztályhoz sorolható értelmiségi réteg a kádári korban a magyar kultúra és művelődés megbízható bázisa volt. Sokan épp a kultúrához való kötődésükkel nyilvánították ki szellemi függetlenségüket, esetleg nemzeti érzületüket, de az utóbbi évtizedben e kultúrafogyasztónak számító körben is megcsappant az érdeklődés. A mai diplomás munkavállaló számára a művelődés önképzésben merül ki, amire az egzisztenciális kényszer szorítja rá, s így sem idő, sem pénz nem marad az igazi értelmiségi életvitel kialakítására.

A régi kultúrahordozó rétegek átalakulása veszteségeket és válságtüneteket hozott a kultúrára. Iránytűjét veszítette a közízlés, akadálytalanul eluralkodik a silányság, s megzavarodott az emberek viselkedésmódja, a társadalmi kommunikáció. Az új magyar művészet sokat tehet a válság ellen, a közízlés és a társadalmi kommunikáció javításáért, értékes tradíciók felélesztésével, új értékek képzeteknek, jelképeknek, vagyis új tradícióknak a megalkotásával.

A szovjet ideológiai diktatúra maradványából, a tudati és erkölcsi zavarból való kilábalást lassítja, hogy a kultúra válságtünetekkel küzd világszerte. A művészetben új szemléleti formákat, műfajokat, stílusokat, kifejezésmódokat hívott életre ez a folyamat. A magyar művészet viszonylagos elzártságunk időszakában is kifejezte a modern világ létélményét, és élt az alkotás újféle lehetőségeivel. Az egyre nagyobb számban megismerhető nyugati szellemi és művészeti alkotások erős hatást váltottak ki. Az így kialakuló új szemléleti formák a pártállam eszmei és esztétikai normáival való fokozatos szembeforduláshoz szolgáltak fogódzóként, mára azonban ezt a többletjelentésüket elvesztették. A korábbi történelmi korszakokban a magyar művészetnek, elsősorban az irodalomnak nemzetszervező, programadó, társadalmi kritikát gyakorló feladata is volt. E hagyományt a „szocreál” kurzus hazug módon kihasználta és lejáratta, s ez megkönnyítette a divatos individualista eszmei hullám dolgát abban, hogy a magyar művészeti hagyomány hitelét megingassa. Természetesen a művészek és a gondolkodók jelentős hányada azóta is – a divat ellenében is – átérzi és viseli a közösség, a nemzet gondjaiban rá háruló felelősséget, azonban az igényes közönség és az elitkultúra viszonya mégis megrendült. Az olvasó emberek szellemi eligazodásukhoz gyakran nem az irodalomtól remélnék segítséget, mert abban bizalmukat veszí-

tették, hanem rábízák magukat a publicisztikára, amely pedig többnyire silány elfogultságokkal traktálja és politikailag manipulálja őket. A művészek feladata, hogy e romlás ellenében a magyar és az európai szellem szintézisére törekvő, érvényes, korszerű kultúrát teremtsenek.

A mai „paradigmaváltás” paradigmaticus változtatást követel a kultúraközvetítés felelős intézményeitől és munkásaitól is. A ránk zúduló hatásokat kordában kell tartaniuk, mert veszélyes ostobaság volna kultúránk spontán önvédelmére hagyatkoznunk.

6.1.3. A magyar kultúra versenyben

A magyar művészet már másfél évtizede olyan versenynek van kitéve – mind a tömegkultúrában, mind az elitkultúrában –, mint a gazdaságunk, amelynek nagy része a versenyben tönkrement. A gazdaság újjáéledt a külföldi tőke védőernyője alatt, kultúránkat azonban senki idegen nem fogja „feltőkésíteni”; csak magunkra számíthatunk. A kultúra kormányzati gazdái azonban csupán néhány területen kezdtek előrelátó munkába. Ezek olyan területek, amelyek versenyképességünket megalapozhatják, és közvetlen gyakorlati hatásuk nyilvánvaló.

Minden kormány szorgalmazta az idegen nyelvek és az informatikai ismeretek elsajátítását. Pénzt fordítanak arra, hogy a magyar tudomány kapcsolatot tarthasson a világ tudományos életével. Figyelmet fordítanak – ha nem is eleget – művészetünk reprezentációira. A művészetben belül a „legpiacképesebb” műfaj, a zene eddig kiemelt támogatásban részesült.

Ki tagadhatná, hogy mind e kultúrpolitikai tett nagyon fontos volt. Csakhogy előtérbe helyezésük inkább a haszonelvű világszellemből vezethető le, semmint a kultúra belső igényéből. A hasznosságnak hódoló közvélekedés szerint az elitkultúra – főleg a művészet – pillanatnyilag luxus, nem bennünket éltető, érdekünket szolgáló tevékenység, tehát várjon a sorára, amíg jut rá pénz. A nemzetnek rá kellene jönnie, hogy *a magyar művészet nemcsak konvertibilitása miatt értékes, nem csupán európai szalonképességet kölcsönző pedigre, hanem érte van.* S csak akkor van értéke, ha élő kultúra: élnek vele.

A műveltséget persze nem lehet nemzeti keretek közé szorítani, de ez épp a magyar esetében fel sem merülhet: integráló kultúra volt történelme minden meghatározó szakaszában. Most sem mutatkozik benne semmiféle kizárólagosságigény vagy önelégült bezárkózási hajlam. Ellenkezőleg: inkább a hatásvesztés tudata jellemzi. Kétfelől észlel szorongatottságot: bent a marketingmanipuláció által befolyásolt közönség lesajnáló közönye, kint a nagy nyelvek kultúráinak súlyfövénye nyomasztja. Voltak ugyan az elmúlt időszakban magyar sikerek a nagyvilágban, elsősorban a nyelvtől független műfajokban: a zenében, az építészetben, s néhány magyar író neve is ismert lett nyugati kiadóik hathatós munkája nyomán. Ez öröm, és talán megkönnyíti a magyar kultúra további terjesztését, amelyre a mindenkori kultúrpolitikának az eddiginél sokkal nagyobb gondot kell majd fordítania. De a művészet akkor tölti be hivatását, ha természetes közös-

ségével él szimbiózisban. Ez az egymásrahatás maga a kultúra, s alapja a kölcsönös megbecsülés az alkotók és a befogadók között. A tisztelet, amely az alkotóban azok iránt él, akikhez szól, másfelől pedig amelyet a közember évszázadokon át mindenkor érzett a tudás, a műveltség, a művészi teremtés iránt. Ahhoz, hogy e megbecsülés hazánkban újraképződjön, először is az kell, hogy a politikai, a gazdasági és a szellemi hatalom kultúránk ügye mellé álljon, és magától értetődővé tegye a kultúra fontosságát.

A világban is sikeres magyar vállalkozónak tudnia kell: a magyar kultúra léte az egyetlen biztosítéka annak, hogy birtokon belül lehessen a világ egy országában: a hazájában. Amíg van magyarság, ő magyar vállalkozó – egyébként jelentéktelen, morzsányi szereplője a világgazdaságnak. Ahogy a politikus is csak addig megbecsült államférfi, amíg e nemzetet a kultúrája fenntartja, különben egy félreeső terület névtelen tisztviselője lesz. A mindenkori magyar államnak és a gazdasági erő birtokosainak ezért önértékük is azt diktálja, ami felelőségük és kötelességük is voltaképpen: hogy minden tőlük telhető támogatást megadjanak a kultúra bármely érdemes kifejeződésének.

Az iskola, az egészség, az ép környezet és egyáltalában az életminőségünk fontossága mindenki számára belátható. Ám vannak olyan sarkalatos pontjai a nemzeti kultúrának, amelyek kívül esnek a közfigyelmen. Gondoljunk a tudományos intézmények jelentőségére, ami messze túlmegegy azon, hogy ezek olykor pénzt is hoznak a házhoz. A tudomány azonban egyre nehezebben illeszkedik be a nemzeti kultúrába. Manapság az állandóan idegen nyelveken folyó szakmai érintkezés a tudósokat leszoktatja a magyar tudományos nyelvről, és nem csekély elkötelezettségre van szükség részükről ahhoz, hogy az egyetemeken és a szakmai fórumokon nyelvünk ne kopjon ki a használatból, és alkalmas maradjon a tudományos érintkezésre is.

A humán kultúra helyzete a legbizonytalanabb, mert csakis mecénatúra révén létezhet. Ezen belül a filmgyártás talpra állítása megindult, de semmilyen intézkedés nem történt az irodalom kielégítő támogatását szolgáló rendszer létrehozására. A színházak fenntartására eddig jutott pénz, de a magyar dráma számára ez nem hozott megnyugtató megoldást. létfontosságú, hogy a színházak műsoron tartsák drámatörténetünk jeles darabjait, s az új művek is színpadot kapjanak – ezt pedig szintén csak megfelelő ösztönzéssel lehet előmozdítani. Az EU-hoz való csatlakozás talán valamelyest segíti e művészeti ágak érdekeinek érvényesítését. Nemcsak az ott meglévő jogok és technikák meghonosítására lehet számítanunk, hanem a műveltség, az elitkultúra tekintélyének megerősödésére is. Az Európai Unió ezekre a nemzeti célokra jelentős támogatást nyújt. Fontos, hogy legyenek támogatásra méltó művek, és fontos, hogy az alkotók és a hazai intézmények megismerjék a játékszabályokat, a támogatások elnyerésének lehetőségeit és feltételeit.

6.1.4. A magyar kultúra és Európa

A magyar művészek, gondolkodók, tudósok a tizennyolcadik század óta törekedtek a nyugati kultúra fogalomvilágához, alapelveihez, célképzeteihez igazodva formálni a maguk művét és a hazai közszellemet. Európa ideálképe született meg életműveikben s általuk a magyar közgondolkodásban is. Csak a huszadik század közepe felé ébredt kétség a magyar értelmiség egy részében a nyugati kultúra és civilizáció üdvözítő volta iránt. Akkoriban vált nyilvánvalóvá a nyugati ember szellemi-erkölcsi válsága, továbbá az is, hogy a politikai zsákutcákban vergődő országok szükségszerűen sodródnak a háború felé. De a német és a szovjet totalitárius diktatúrák ellenében újra csak megerősödött a nosztalgia az európai mintájú demokrácia és a humanista, szabadelvű eszmék iránt, s ez az idealizált Európa fél évszázadon át a magyar kultúra önmegtartó harcának legfontosabb hivatkozási alapja volt.

Ennek köszönhetően Európa a mi kultúránkban önnön értékeinek „génbankját” találhatja meg most, amikor az általános kulturális és morális értékvesztéssel küszködik maga is. Ez az általános válság joggal vált ki aggodalmat azokban, akik tudatában vannak nemzetünk leromlott állapotának, de épp annyi reménnyel is kecsegtet, hogy a kultúra trónfosztása ellen Európa nemzeti „kulturmohikánjai” együtt mégis csak erősebbek, mint elszigetelten.

Kultúránkat nem azok az alkotások fogják megerősíteni, amelyek másodrangú kópiái divatokat diktáló nyugati szellemi termékeknek. A magyar kultúrának nem valamiféle elvont európaiság követelményét kell „vonatosan” teljesítenie, hanem épp ellenkezőleg, saját színeiben kell fellépnie. Ahogyan minket más nemzetek kultúrájából a rájuk jellemző vonások érdekelnek elsősorban, ezek ismerős idegensége ragadja meg figyelmünket, mi is bízhatunk abban, hogy magyarként érdekeljük a világot. Éppen a nemzeti vonások révén vagyunk európaiak, hiszen ennek a kontinensnek lételeme a hagyományba ágyazottság, a történelmi kötődés, az egymás mellett kibomló változatok sokasága csakúgy, mint a közös, kétezer éves szellemi örökség. Az emberi létnek ezt a formagazdagságát kell megvédenie az európai szellemnek a világ egyneműsítő, betagoló nyomásával szemben, amely a gigantikus üzleti világ elszabadult praktikizmusának a kulturális következménye.

Azt azonban, hogy befogadjanak, nem várhatjuk tétlenül. Az eddiginél sokkal nagyobb hozzáértéssel és gondossággal kell kiválasztani kulturális diplomatáinkat, a meglévő és remélhetőleg bővülő intézményhálózat munkásait. Lehetőleg olyanokat, akik a célba vett ország kultúrájában is otthon vannak, s meg tudják találni a kapcsolódási pontokat, az érdeklődés felkeltésére alkalmas témákat, műfajokat, módszert. A környező országok összehasonlíthatatlanul többet áldoztak eddig nemzeti propagandájukra – mi sokat mulasztottunk. Idegen nyelvű folyóiratokra, ismertető kiadványokra volna szükség ahhoz, hogy a Magyar Házak, kollégiumok, konzulátusok működése sikeresebb lehessen. Egy fordítói gárda (a magyar irodalom hazai és külföldi fordítóiból) csatasorba állításával növelni

kell az idegen nyelven hozzáférhető művek számát, s ennek finanszírozásában ugyancsak segíthetnek uniós források is.

Nemzetközi fogadtatás szempontjából kétségtelenül előnyben vannak a kultúra azon területei, amelyek nem nyelvhez kötődnek. Minthogy külföldi terjesztésre esélyesebbek, az itthoni kultúrpolitika előtt is felértékelődnek, a nehezebben „eladható” alkotótevékenység, például az irodalom rovására. A magyar kultúra azonban erősen irodalmi kultúra, s a nyelvi keveredés máris érzékelhető nyelvrontó hatásának közepette irodalmunknak meg kell adni azt a többletfigyelmet, ami „piaci” hátrányát ellensúlyozhatja. (A külső hatások természetesen mindig gazdagítják is a nyelvet, de az idegenszerűségek, a divatos panelek gyakran a renyhe, felszínes gondolkodás tünetei, elszegényítik a nyelvhasználatot, s ezt nyelvrontásnak lehet nevezni.)

Az irodalom a többi művészeti ághoz képest sokkal kevesebb anyagi ráfordítást igényel, támogatásában tehát nem elsősorban a költségvetési forrás megtalálása a feladat, hanem a célé, a módszeré és a stratégiáé. A kulturális kormányzatok feladata, hogy a támogatás rendszerét létrehozzák, vagy a meglévőt korrigálják. Ehhez nyíltan vállalniuk kell egyfajta értékpreferenciát, amitől a rendszerváltás első kormányai idegenkedtek, hivatkozván a szellemi élet politikától való függetlenségének kívánalmára. Ez azonban hamis érv, hiszen az értékpreferencia nem feltétlenül – és remélhetőleg egyre kevésbé – jelent *politikai* értékválasztást, a támogatás pedig nem jelent egyszersmind beavatkozást az alkotómunkába. Másfelől a politikai érdekek hálózata rejtett formában mindenképpen sokszorosán átszövi a kulturális életet.

A nyugati demokráciák számos példával szolgálnak a jó kultúrpolitikai módszerekre. Például a nemzeti értéket képező intézmények között néhány folyóiratot központi támogatásból tartanak fenn, vagy egy-egy kiemelkedően fontos könyv kiadásának költségeit az állam viseli. A skandináv országokban bevált gyakorlat, hogy a támogatásra érdemes könyvekből és folyóiratokból az állam bizonyos számú példányt megrendel a könyvtárak számára, s ezzel a kiadónak kifizetődővé teszi a kiadást, a közönségnek pedig hozzáférhetővé a könyveket. A mai magyar pályáztatási rendszer legfőbb gyengesége ugyanis épp az, hogy a megjelenő kiadványok nagy része alig kerül forgalomba, vidékre egyáltalán nem jut el, s így a ráfordított közpénz a közművelődés szempontjából jórészt veszendőbe megy.

Ha világról, nagyvilágról beszélünk, a Nyugatra gondolunk, s még az újvilági vagy a keleti kultúrkörökre is inkább, mint közép- és kelet-európai környezetünkre. Ezt a régi farkasvakságot eddig nem sikerült kikúrálni sem belőlünk, sem ugyanebben elmarasztalható szomszédainkból. Most sincs sok remény a gyógyulásra, tekintettel arra, hogy a magyar nemzet kulturális egyesülése a rendszerváltás óta eltelt időben a szomszédok többségi népeiben ellenérzéseket gerjesztett. Mindazonáltal javunkra szolgálna, ha többet és természetesebben vennénk tudomást a környező népek kultúráiról is, s felhasználnánk azt a tudást, amellyel kisebbségi magyarjaink életük adottságai, kényszerei folytán feltöltek.

6.1.5. Magas és populáris kultúra

A magas kultúra fennmaradása nemzeti létkérdés, de hiba volna elfeledkezni a populáris kultúra rendkívüli fontosságáról e média uralta világban. A kommersz mindent letaroló kelendőségét csak a szórakoztató tömegkultúra igényességének, nemzeti vonásainak megőrzése révén lehetne ellensúlyozni. Vannak, akik ezt eleve reménytelen próbálkozásnak ítélik, számolva a fogyasztók már bevégzett idomítottságával, például a legnépszerűbb ágazatban, a filmiparban. Ezek az érvek néhány éve még lehengerlők voltak, mostanra azonban tapasztalható csömör is a társadalomban a silány filmtermékek, műsортípusok iránt. A francia, a német, az ír, a dán, az olasz filmipar életképessége ezt látszik alátámasztani. (Ahhoz is a nemzeti és az Európai Uniótól származó támogatás járul hozzá.)

A populáris kultúra sajátos megnyilvánulása egy-egy falu, város, vidék hagyományt követő vagy éppenséggel teremtő közösségi ünnepe, rendezvénye, fesztiválja. Ezekben a mostanság egyre gyakoribb eseményekben egy új, azaz újjászületett igény jelentkezik a szórakozás, az ünneplés sajátos közösségi formáira, s erre az igényre érdemes építeni, ha nemzeti életformánkat akarjuk újjáteremteni.

6.1.6. Kultúraörökítés az iskolában

A kultúrát nemzedékről nemzedékre legfőbbképp az iskola örökíti. Az 5.1.1. és az 5.1.2. fejezet elsősorban magát az oktatási rendszert vizsgálta, az ország felemelkedése szempontjából. A kultúra megszerettetése és átörökítése azonban a kultúrának is része.

A politikai ellentétek rávetülnek az iskolára is, s így a rendszerváltozás óta nem jöhetett létre közmegegyezés sem a tananyagban, sem a történelmi események és a művészi alkotások értékelésében. Nem sikerült tehát úrrá lenni azon a torzuláson, amelyet a pártállam okozott elsősorban a humán tantárgyak oktatásában. A szocialista doktrína a kultúrát hamis értékrenden átszűrve tálalta, s ezzel szinte teljes sikerrel megakadályozta, hogy a nemzeti kultúrával együtt a nemzeti azonosságérzés is átöröklődjék. A rendszerváltozás másfél évtizede alatt a humán tudományágak nem tudtak kellő mértékben élni a szellemi felszabadulás adta lehetőséggel. Csak részleges eredmények születtek az előítéletektől mentes, korszerű tudáskincs kimunkálásában, pedig a közművelődés – s így az iskolai oktatás is – csak kiérlelt történelemképre és értékrendre alapozódhat.

Mindenki, aki a tananyag fogyatékoságait kezdi el firtatni, szemben találja magát azzal az igaz ellenvetéssel, hogy a tanulók így is túlterheltek. Csakhogy éppen a tudományos közmegegyezés hiányából adódik az oktatni szánt ismeretek túlzott bősége, mert így a tananyag adatok és értelmezések sokaságával tehet csak eleget a tudományosságnak. Ebből következik, hogy a kultúra átörökítését szolgáló tananyag kidolgozását nem lehet a középszintű vagy pláne az általános oktatás szemhatárán kezdeni.

Az egyetemeken dől el, hogy mire készítik fel az új tanárnemzedékeket. A történet- és az irodalomtudomány belső vitái azonban az egyetemi tanszékekre is kivetülnek, és sajnos nemcsak a leendő kutatók képzését befolyásolják, hanem a tanárképzést is. A tanárképzésben gátolják a tanárok szemléleti biztonságának megalapozását. E két tantárgyban a dogmák, doktrínák sulykolása éppúgy visszaszerezte az eredményt, mint az elsüllyedés a részletekben. Mind a történelem, mind az irodalom a személyiség formálódásában jut szerephez. A véleményalkotás készsége a történelmi dilemmákon csiszolódhat, az érzelmi intelligencia, az erkölcsi érzék gyakorló terepe pedig az irodalmi olvasmány.

A történelem oktatásában egy-egy esemény különböző oldalú-érdekű megítélése, az értelmezések koronkénti változása nem eltitkolni való „háttérismeret” – hiszen az egyoldalú tudás hiteltelenné válhat –, hanem magának a tananyagának a része kell legyen. Ha a különböző vélekedések feszültségében láthatja át a jövő nemzedék nemzete történelmét, nem áll készületlenül sem az ártalmas illúziókkal, sem az előítéletes vádaskodásokkal szemben, s a demokratikus közléthez nélkülözhetetlen véleményalkotó készsége, politikai ösztöne is fejlődik.

Ahogy a történelmi ismeretek fontosak a nemzetnevelésben, az irodalomtanításnak is vannak hasonló feladatai. Az irodalom például hozzásegít a nyelv igényes elsajátításához, s ezért bármekkora ellenállásba ütközik a tanár, a régi magyar irodalom olvastatásáról, oktatásáról nem mondhat le, hiszen csak ezzel lehet lassítani nyelvünk szegényedését s életben tartani a kultúra törzsanyagát. Ugyanezen okból szükséges a Biblia és a klasszika filológia legalább elemi szintű tanítása, ugyanis enélkül az európai művészet alkotásai és az irodalmi szövegek utalásai érthetetlenek maradnak. Az irodalom mindezen túl segíti az érzelmi fejlődést, a társas érintkezést, erkölcsi mintákat nyújt, s végső soron az önismeretet szolgálja. Ezért természetlen az olyan irodalomtanítás, amely a tudományos objektivitás örve alatt személytelenné, jelentés nélkülivé lúgozza ki az irodalmi szövegeket, nem ad előadói, retorikai gyakorlatot a tanulóknak, hanem tesztíveken számonkérhető terminológiai leckévé szikkasztja tárgyát. Az egyetemek nagyrészt ennek az irodalomfelfogásnak a szellemében oktatják manapság a jövő tanárait, annak megfelelően, hogy az irodalomtudományban eluralkodott a nyelvfilozófiai, narrációelméleti kutatási irányzat. A Magyar Tudományos Akadémia is felelősséget visel azért, hogy irodalmi osztályában kiegyensúlyozott arányban legyenek jelen az egyes tudományos irányzatok reprezentánsai. Ez ugyanis kihatással van azokra az erőviszonyokra, amelyek a tanárképzés mikéntjét meghatározzák. Ha az irodalom- és történelemtanárok nem képesek tantárgyukkal személyiségformálásra, akkor nem tudjuk eredményesen tovább éltetni kultúránkat.

A kultúrához való viszony kialakítása többet igényel a tárgyi tudás közvetítésénél. Fontos eszköze a kultúrába való beavatásnak a személyes tapasztalat, a művészi készségek kipróbálása is, amelyre az irodalomoktatás mellett az ének- és rajzoktatás nyújt lehetőséget. A világszerte ünnepezt Kodály-módszer épp Magyarországon nem örvend kellő megbecsülésnek; mind az iskola, mind a diákok többnyire igyekeznek elszabotálni az énekoktatást s vele sok örömet.

A magyar kultúra oktatása a környező országokban élő magyarok számára nyilvánvalóan magyarságuk megtartásának feltétele. Fontos, hogy ne csak az irodalmat és a történelmet oktassák magyar nyelven, hanem minden tantárgyat, ugyanis a köznyelv teljes körű használata nélkül sorvad a szókincs, keveréknyelv alakul ki, amely a nyelvvesztés előszobája. Fontos az is, hogy az iskolarendszer lehetővé tegye a többségi nyelv igényes elsajátítását is. A kisebbségi polgár így nemcsak könnyebben érvényesül hazájában, hanem anyanyelvhasználata is tudatosabb lesz, s a nyelvkeverést könnyebben elkerüli.

6.1.7. Mérleg

A magyar kultúra számára a rendszerváltozás szabadságot, európai emancipációt hozott, ugyanakkor létbizonytalanságot és bizonyos mértékű presztízsvesztést is. Az Európai Unióhoz csatlakozva rajtunk is áll, hogy veszteségeink vagy nyereségünk lesz-e nagyobb. Eddigi nyereségeink között tarthatjuk számon, hogy a magyar kultúra egyesülése megtörténhetett. Mind a szomszédos országokban, mind a nyugaton élő magyarság szellemi teljesítményei belefónódnak nemzeti kultúránkba, amely ezáltal gazdagodott és erősödött a szűkös viszonyok ellenére is. Az Európai Unió-beli tagság veszélyeit szem előtt tarthatjuk; a veszélyek tudata szükséges a hatékony védekezéshez. De nem kell lemondanunk arról a várakozásról sem, hogy a nemzet helyzetének konszolidációjával megerősödik népünkben az öntudat, tágasabbá, befogadóbbá válik a lélek, s megnő a vágy a jobb minőségű életre, tudásra, élvezetre. A magyar kultúrának ehhez az igényhez kell méltóvá válnia, s mindenekelőtt fennmaradnia.

6.2. Egészségünk ügye

6.2.1. Népünk egészsége

A népesedési helyzet hatása

A mai magyar népesség létszáma apad, öregszik, és családi kötelekei lazulnak. A 4.3. fejezetben ennek társadalmi gyökereit vizsgáltuk, a 5.2.5. fejezetben pedig gazdasági következményeit. A népesedés alakulása az egészségügy jövőjére is messzemenően kihat, ezért az egészségügy helyzetét célszerű ennek áttekintésével kezdeni.

Az ország lakosságának száma 1980-tól 25 év alatt mintegy 5,7%-kal, 610 000-rel csökkent. A születés gyarapítja, a halálozás apasztja a létszámot, s az egyenleget módosítja a be- és kivándorlás is. 2004-ben 95 100 gyermek született, és 132 500 ember hunyt el, ugyanakkor 53 000 terhességet szakítottak meg. Évente mintegy 150 000 gyermeknek kellene születnie a mai népességszám fenntartásához, a születésszám azonban a 100 000-et sem éri el. 1988 és 2004 között több mint

30%-kal (73 500-zal) csökkent a gyermekkorúak létszáma, miközben bő 300 000-rel többen lépték túl a 60. életévüket. Ugyanekkor csaknem másfél millióval csökkent a foglalkoztatottak száma, és mintegy 650 000-rel lettek kevesebben a családban eltartottak (gyermekek, diákok stb.). Ezzel szemben 1,3 millióval nőtt a „nem foglalkoztatottak” (nyugdíjasok, munkanélküliek) száma.

A termékenység, a halandóság és a bevándorlás alakulásától függően az ország lakossága 2050-re 7–9 millió körül lehet. Az eltartottak aránya mindenképpen növekszik. A várható élettartam esetleges emelkedése új helyzetet teremt az életút szakaszolásában is. Ha a jelenlegi nyugdíjkorhatárok megmaradnak, egy európai átlagos kort megérő férfi legalább 15, egy nő pedig mintegy 25 évnyi nyugellátást venne igénybe. Ha nem növekszik az aktív életszakasz hossza, és nem nő a foglalkoztatottság, akkor az életkor-növekedés – ha ilyen körülmények között ez egyáltalán lehetséges – súlyos következményekkel járhat az ellátórendszerekre.

Ha a születésszámot nem sikerül számottevően megnövelni, akkor a jóléti rendszerek fenntartásához kívülről kell járulékfizetőket hozni: bevándorlókat.¹ Hogy az ország lélekszáma ne csökkenjen, 2050-ig 25–30%-nyi bevándorlót kellene befogadnunk. Ennek társadalompolitikai következményei felmérhetetlenek. A bevándorlás egyébként elindult, így megtapasztalhatjuk a Római Klub által 40 éve megjósolt *migrációs konfliktust*.

A család

A magyar családokban évszázadokon át sok gyermek született, s ez nemcsak a családok, hanem a nemzet fennmaradását is megalapozta. Mint az érett polgári társadalmakban általában, az egészséges életmódra nevelés, az idősekről való gondoskodás elsősorban a család feladata és felelőssége volt. A hagyományos család azonban nem minta többé; kevesebb házasságot kötnek, és a házasságon kívül született gyermekek aránya 34%-ra emelkedett. Ma sok felnőtt úgy érzi, hogy a gyermek a karrier és az „önmegvalósítás” akadály.

A népesség lélekszámának növeléséhez elengedhetetlen a támogató család- és lakáspolitikai, valamint a kiszámítható életpályát lehetővé tevő foglalkoztatáspolitikai. Természetesen a családot és a gyermeknevelést – a nemzet egészséges fejlődésének legfőbb zálogát – anyagilag is támogatni kell. Az államnak kell fedeznie a gyermeknevelés költségeinek legalább egy részét: hároméves korig a gyermekgondozási díj, tízéves korig pedig a gyermeknevelési támogatás vagy a „főállású anyaság” munkabére révén. Végre meg kell valósítani a jövedelemadó családi adóvá alakítását. Növelni kell az otthoni ápolás támogatását, s elérendő, hogy legyen ez igénybe vehető nyugdíj mellett is.

Az egészség megőrzésében, az egyén életkilátásainak javításában, a betegek ápolásában a családnak jut a legfontosabb szerep. Ezért már a középfokú okta-

¹Megjegyzendő, hogy a külhoni magyarság becsalogatása csak rövid ideig segíthet, hiszen ők sem termékenyebbek, mint a belföldiek.

tásban fel kell készíteni a fiatalokat a családalapításra, s fel kell hívni a figyelmüket a család egészségvédő hatására. Rá kell mutatni, hogy a többgyermekes család ad legjobb esélyt arra, hogy benne a gyermek lelke és teste harmonikusan fejlődjék, edzetté, munkabíróvá és együttérzővé válják. Meg kell szabadulni attól a ma oly általános szemlélettől, amely a gyermekáldást mindenekelőtt tehernek („vállalásnak”) tekinti. A gyermeknevelésnek ne a nehézségeit domborítsuk ki, hanem szépségét, érdekességét és gyümölcsseit. El kell érni, hogy a média bemutassa a család és a gyermeknevelés nagyszerűségét. Sokgyermekes családok mindennapi életének, küzdelmeinek és örömeinek bemutatásával rá kell döbenteni az embereket, hogy milyen lelki gazdagság, biztonság és támasz, igazi „bizalmi tőke” rejlik egy családban.

A népességfogyás megfordítása és a népesség egészsége érdekében haladéktalanul hozzá kell kezdeni az egészségügyi alapismeretek tanrend szerinti oktatásához. Ehhez elengedhetetlen a kellően képzett és elegendő létszámban rendelkezésre álló tanári kar, ezért az ő képzésüket azonnal el kell kezdeni.

Halandóság, betegség

Az életesélyeket tömören kifejező mutató a születéskor statisztikailag várható élettartam. E mutató Magyarországon a II. világháború után 1965/66-ig emelkedett. Ekkor a nőknél megtorpant, s ez 1993-ig tartott; a férfiaknál csökkenésre váltott, s mélypontját 1993-ban érte el, 64,5 évvel. 1993–2003 között a férfi népesség várható élettartama 3,8 évvel, míg a női népessége 2,7 évvel nőtt, de a férfiaknál ma még mindig 6,5, a nők körében 4,5 évvel marad el a 25 tagú Európai Közösség átlagától (a férfiaké: 74,8 év, a nőké 81,1 év).

A teljes halandóság a mélypontot 1993-ban érte el: ekkor 150 ezer volt a halálozások száma, s 1000 emberre 14,5 halálozás jutott. 2003-ban 136 ezren haltak meg (13,4 ezrelék). Tíz év alatt a halálozások száma 10%-kal, gyakoriságuk 8%-kal csökkent, de a magyarság mai halandósága még mindig közel 50%-kal nagyobb, mint a 25 tagú EU átlaga. Mindazonáltal elmondhatjuk, hogy az ország ma már – a halálozási viszonyokat tekintve – elkezdte a felzárkózást az Európai Unió átlagához.

A csökkenő halandóság és a javuló életkilátások nem feltétlenül jelentik, hogy jelenleg kedvezőbbek lennének a megbetegedési viszonyok, mint egy évtizeddel ezelőtt. Bizonyos idült betegségek gyakorisága még növekedett is, hiszen a népesség öregszik. A halálozások felét a keringési rendszer betegségei, negyedét a rosszindulatú daganatok okozzák. A keringési rendszer okozta halálozás – még az utóbbi tizenkét esztendő javulását követően is – mintegy 45%-kal nagyobb, mint a 25-tagú EU átlaga. A rosszindulatú daganatok aránya a halálozásban 1,8-szerese az EU átlagadatának, s e halálnemben Magyarország az első. Mind a férfiak, mind a nők rákhalálzásában első helyen a tüdőrák áll, a nőknél megelőzve az emlő- és a méhnyakrák gyakoriságát. A daganatos halálozásban nem észlelhetők a javulás jelei, legfeljebb azt mondhatjuk el, hogy megállt a több évtizedes

emelkedés. A halálokok között a tbc, az elsősorban alkohol okozta idült májgyulladás és az öngyilkosság ugyan visszaszorult, ugyanakkor hazánkban a tbc- és az öngyilkossági halál még mindig háromszor gyakoribb, a májbetegségben való elhalálozás pedig kétszer gyakoribb, mint az EU-ban.

A lakosság megbetegedései között leggyakoribb a magasvérnyomásbetegség. 65 éves kor felett a férfiak 13%-a, a nők 9%-a már átesett szívinfarktuson. A szélütés gyakorisága a 65 év feletti korosztályban mindkét nemben kb. 8%. Rohamosan szaporodnak a környezeti ártalmakkal összefüggésbe hozható légúti megbetegedések; pl. a szénanátha gyakorisága az elmúlt tíz évben megtízszereződött.

A „tervezéskor” a piacgazdaságra váltó többi ország hasonló népegészségügyi gondokkal küzd. Egy brit kormánybizottság 1998-ban az alábbi öt csoportba sorolta az egészségi állapotot meghatározó tényezőket:

- rögzített, befolyásolhatatlan tényezők (genetikai örökség, nem, kor)
- társadalmi és gazdasági okok (foglalkoztatottság, jövedelem, leszakadás, szociális környezet, elszigeteltség stb.)
- környezeti tényezők (levegő, víz, talaj, lakás, munkahely, élelmiszerbiztonság stb.)
- életmód, egészségtudatosság (étrend, mozgástevékenység, sport, dohányzás, alkoholfogyasztás, szexuális viselkedés, kábítószeres stb.)
- a „szolgáltatások” minősége és elérhetősége (az egészségügyi ellátórendszer, nevelés, szociális ellátás, utazási, üdülési lehetőségek)

Az egészségi állapotot tehát nemcsak az egyén magatartása és az egészségügyi ellátórendszer befolyásolja. A bajok nagyrészt társadalmi gyökereiek, és orvoslásukhoz e tényezőket együtt kell javítani. Soha nem érezhettük jobban Robert Koch szavainak igazát: „a legfőbb egészségformáló tényező a politika”!

Az Egészségügyi Világszervezet 2001-ben közreadott nyilatkozata szerint az Európában észlelhető korai halálozás legfontosabb okai a lelki egészség problémái és a krónikus idegi stressz okozta kórállapotok (pl. szorongás, depresszió, az üldözöttség érzése), amelyek mögött gyakran társadalmi okok sejlenek fel: életeri apasztó kimerültség, reménytelenség, a munkalehetőség bizonytalansága, munkanélküliség, pénztelenség, önértékelési zavar, az azonosságtudat sérülése, elszigetelődés, ellenségesnek érzett környezet stb.

Az Egészségügyi Világszervezet 2002-ben kiadott egészségjelentése a világról kiemeli, hogy a fejlett országokban, amelyek közé Magyarország is tartozik, az összes betegségteher több mint 30%-át mindössze öt kockázati tényező okozza: a dohányzás, az alkoholfogyasztás, az elhízás, a magas vérnyomás és a magas koleszterinszint. Jelenleg a magyar lakosság életmódja nagyon egészségtelen, és ez hozzájárul a kedvezőtlen halálozási és megbetegedési viszonyokhoz. A nők 29%-a, a férfiak 42%-a dohányzik; egészségkárosító mértékben alkoholt a nők 3%-a, a férfiak 18%-a fogyaszt; túlsúlyos vagy elhízott a felnőttek több mint fele; a nők több

mint 40%-a, a férfiaknak harmada sohasem vagy csak ritkán végez testmozgást. A helyzetet súlyosbítja, hogy e károsító tényezők sokszor ugyanazon egyéneken halmozottan fordulnak elő. Ezért az egészséges életmód elterjedése rendkívüli mértékben javíthatja a lakosság egészségét.

A korábbiaknál sokkal nagyobb figyelmet érdemel a fogyatékoság problémája, hiszen a 0–18 évesek között az értelmi és érzékszervi károsodottak aránya riasztóan nagy: mintegy 5%. A fogyatékoság genetikai tanácsadással, várandós kori és a szülés körüli ellátással sok esetben megelőzhető, következményei pedig korai felismerés – szűrővizsgálatok, a gyermekközösségeket ellátó orvosok, védőnők munkája – nyomán enyhíthetők. Javítani kell tehát a megelőzés, a korai felismerés és a rehabilitáció lehetőségeit, színvonalát. Már kismértékű javulás is nagy anyagi és lelki terhet vehet le a családok és a társadalom válláról.

Igen értékes, igazi hungarikum az országos védőnői szolgálat, amelyet feltétlenül erősíteni kell. A bajok megelőzésében a védőnőknek igen nagy szerepük van.

Az egészségügy és a szociális ellátás a közjó része, így az államnak – a törvényhozásnak és a kormányzatnak – felelős és meghatározó szerepet kell vállalnia benne. Emellett minden egyéb szervnek és tisztségviselőnek is be kell tartania az egészségre vonatkozó törvényeket, előírásokat, ajánlásokat, és figyelembe kell vennie döntéseinek az emberek egészségére gyakorolt hatásait.

6.2.2. Az egészségügyi ellátás

Az ellátórendszer

Az Egészségügyi Világszervezet alkotmányából is világosan kiolvasható, hogy az állam felelős polgárai egészségi állapotáért és egészségügyi ellátásáért. Az egészségügyi ellátás négy pólusán a beteg, az ellátó szervezetek, az anyagi forrást kezelő állami szerv vagy egészségbiztosító és a szervező, felügyelő állam áll. Az állam alkotmányos felelősségénél fogva is köteles szabályozni és ellenőrizni a négy szereplő viszonyát és tevékenységét. Az egészségügyi ellátásban sohasem hathatnak szabadon a piaci viszonyok. Az egészség nem árucikk, az egészségügyi szolgáltatás – a szó eredeti értelmében – szolgálat, nem pedig üzlet. A beteg ember ellátása szinte szakrális tevékenység ősidők óta.

Magyarországon az alapellátásért (a háziorvosi, házi gyermekorvosi szolgáltatást, a védőnői hálózatért) az önkormányzat felel, de az orvosok túlnyomó többsége (87%-a) vállalkozó. A járóbeteg-ellátás fenntartása javarészt a helyi önkormányzatok feladata, az egészségbiztosítási alap a kezelt esetekért az ún. pontértékek szerint fizet. A gondozóhálózat a járóbeteg-szakellátás része. A fekvőbeteg-ellátásról gondoskodó kórházak állami, önkormányzati, egyházi vagy alapítványi tulajdonban vannak, s az ellátandó esetek bonyolultsága szerint egymásra épülnek, a csúcson az egyetemi klinikákkal és az országos intézetekkel. A fekvőbeteg-ellátás költségeit a „homogén betegcsoportnak” nevezett szabvány

alapján számolják el. A népegészségügyi feladatok letéteményese az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat. Az egészségügyi rendszer külön eleme a gyógyszerellátás.

Magyarországon az egészségügyi kiadásnak az államháztartásból származó része az összes hazai termék (GDP) 5,5%-a. Ez adja az összes egészségügyi kiadás 70%-át; a többi 30% kiadás (gyógyszerek, segédeszközök, a fogászati ellátás egy része stb.) a lakosságot terheli. Az államháztartási kiadásokból a járóbeteg-ellátás 16%-ot, a fekvőbeteg-ellátás 28%-ot, a gyógyszerkiadások 30%-ot tesznek ki. A kiadás amerikai dollárban vásárlóerő-arányok alapján kifejezve 1079 \$, ami a 25 EU-tagország átlagának fele. Ezen érték Finnországban 1943 \$, Ausztriában 2515 \$, Hollandiában 2643 \$, Svájcban 3446 \$, az Egyesült Államokban pedig 5267 \$. 1990 és 2000 között az egészségügynek a GDP százalékában kifejezett részesedése az államháztartásból 1,3%-kal csökkent.

Nyilvánvaló, hogy e csökkenést azonnal meg kell állítani, és meg kell célozni az európai átlagot (a GDP 7–8%-a). Az egészségügy egészét konszolidálni kell. Az eszközavulás visszaforgatását be kell építeni a ma csupán működési költséget fedező pénzforrások rendszerébe. Az infrastruktúrát fejleszteni kell, beleértve az orvostechnika fokozatos cseréjét. Végül, de nem utolsósorban, az orvosi, ápoló- és kiszolgálószemélyzet bérét fel kell zárkóztatni.

A fő szempont az, hogy az ország lakossága ne szakadjon szét ellátottakra és ellátatlanokra. Ezért károsnak tartjuk az egészségügy kiszolgáltatását a magántőkének most is, később is, mert a haszonelvű vállalatok nem lehetnek tekintettel az olyan piactól idegen szempontokra, mint a szolidaritás vagy a méltányosság.

Ma sokat hangoztatott vezérelv az egészségügyi közfeladatok költségeinek visszaszorítása és a közfeladatok ellátásának magánkézbe adása. A nemzeti egészségpolitikának felelősen mérlegelnie kell, hogy ez segíti-e vagy hátráltatja a közfeladatok ellátását. Több évtizedes mulasztásokat kell pótolni, és súlyos tévedés azt hinni, hogy a magántőke az állam helyett ezt megteszi. Az egészségügyi intézmények áruba bocsátása olyan cégeket vonz, amelyeket legjobb távol tartani. Az egészségügyi rendszer konszolidációja, ésszerűsítése és fenntartható finanszírozása csupán összehangolt jogszabályi garanciákkal lehetséges.

Megfelelő minőségbiztosítás híján már ma is főként a költségek lefaragása, nem pedig a legjobb minőségre törekvés határozza meg az egészségügyi ellátást. Ezért szükségesnek látjuk, hogy az egészségügyi hatóság szabványokat dolgozzon ki az ellátás minőségének jelzésére és biztosítására.

Akik a rendszert vállukon viszik

A magyar egészségügy az anyagi lehetőségeinél sokkal jobban működik, és ez orvosok, nővérek, ápolók, asszisztensek, védőnők munkájának az eredménye. Az emberek nagy többsége elégedetlen az egészségügyi intézményekben uralkodó körülményekkel, de elégedett az ott dolgozók tevékenységével.

Magyarországon 2004-ben 41 778 diplomás orvos volt, s közülük orvosként

dolgozott 38 241. A férfiak és nők aránya 48:52. Az aktív orvosok közül 60 évesnél idősebb volt 8353, 65 év felett volt 4326 fő, 70 felett pedig 1859. 2432 orvosi állás betöltetlen maradt. Ma még nem tudhatjuk, hogy az ügyeleteknek az Európai Unióban érvényes szabályozása mikor és milyen formában lép életbe, és ennek milyen kihatásai lesznek a szükséges orvoslétszámra. Arra sincsen hiteles becslés, hogy orvosaink mekkora hányada vállal külföldön munkát a jobb személyes jövő reményében. De az igen valószínű, hogy a természetes fogyást, a jóval nyugdíjkorhatár felett dolgozók hamarosan szükségessé váló pótlását, a betöltetlen állások betöltését, valamint az esetleges többletigényt a jelenleginél jóval nagyobb létszámú orvosképzés képes csak kielégíteni. Mindehhez az orvosképző karokat berendezéssel és személyzettel sokkal jobban el kell látni. Orvost, fogorvost, gyógyszerészt csak osztatlan szerkezetben ésszerű képezni, úgyhogy a képzéseket nem szabad „bolognai” szellemben (5.1.2. fejezet) átépíteni. Súlyos gondot okoznak a „hiányszakmák”, s ezeket tovább súlyosbíthatja az orvosok külföldre vándorlása. Sürgősen intézkedni kell, különben a hazai egészségügyi ellátás 10–12 esztendő múlva nem marad talpon.

Minél hamarabb és teljes mértékben fel kell számolni a hálapénz mindent behálózó rendszerét, ami erkölcsstelen, törvénytelen, anakronisztikus és idegen test az európai életben. Nyilvánvaló azonban, hogy a hálapénz csakis akkor szüntethető meg, ha megfelelő mértékben nő az orvosok és az egészségügyben dolgozó személyzet gyógyítás révén megszerezhető legális jövedelme.

Az orvosok jövedelme az országos átlaghoz viszonyítva az Európai Unióban 2,5–3,5-szeres, az Egyesült Államokban 3,5–5,5-szeres, Magyarországon pedig 1,3-szeres. Ezen az 50-es évekből örökölt helyzeten sürgősen változtatni kell, és a teljes egészségügyi személyzet bérét és egyéb illetményeit meg kell emelni. Hogy a rendszer működőképes maradjon, az illetményemelésnek az elvárható mértékéket meg kell ütnie, ütemesnek és arányosnak kell lennie. Fontos az is, hogy hosszú időtartamra szóló megállapodás szülessen mielőbb az életpályát befolyásoló egyéb körülményekről is.

Az egészségügyi szakszemélyzet nevelési rendszere válaszüton van, és döntést kíván, hogy melyik képzési forma kapjon nagyobb hangsúlyt: a főiskolai diplomaképzés, a ma még nem létező kétéves felsőfokú szakképzés vagy az egyre szűkülő, de jól bevált szakiskolai vagy szakközépiskolai képzés.

Az egészségügyi reform

Ahhoz, hogy egészségi, halandósági, életminőségi mutatóink elérjék a hazánkhoz hasonló gazdasági és kulturális szintű EU-tagállamokét, egészségügyi reformra van szükség. Ennek keretében meg kell valósítanunk mindazt, ami ma csak többé-kevésbé létezik, mindenekelőtt az igazságos közteherviselést. A szolidaritási elv szellemében egységes nemzeti kockázatközösségen belül kell fejleszteni az egészségbiztosítást. El kell érünk, hogy mindenki egyenlő eséllyel részesülhessen az egészségügyi ellátásban. Ugyanakkor a közteherviselés rend-

jét – a társadalombiztosítási járulék fizetését – meg kell szigorítani, és az adóktól el kell különíteni. A rendszert hatékonyságának, gazdaságosságának növelésével kell fenntarthatóvá tenni, s közben javítani kell az ellátás minőségét is.

A törvénnyel garantált egységes kockázatközösségen és szolidaritáselven alapuló társadalombiztosítást nem szabad megbontani. Nem volna helyes tehát haszonelvű egészségügyi ellátórendszereket létrehozni, versengő egészségbiztosítókkal. Ezt az elvet ugyancsak megtörné az irányított betegellátás megszervezése, az ellátásszervezők, területi egészségsszervezők vagy körzeti egészségügyi tanácsok bevonása is. Hasonló hatása volna, ha az egységes biztosítási rendszert az ellátottak befizetéseinek mértéke szerinti ellátási szintekre bontanák. Nem ellezehető viszont a szolidaritás alapján működő önkéntes egészségpénztárak (l. 6.3.1. fejezet) létesítése, amelyek az egységes társadalombiztosítást nem bontják meg, hanem csupán kiegészítik.

A nyereségorientált magáncégek és közvetítők beiktatása ellen szól, hogy közbeiktatásukkal az egészségügyi ellátórendszerek fajlagos költsége mintegy 20–25%-kal magasabb, mint az állam által fenntartott rendszereké. Másrészt az állami kereteken belül működő ellátórendszer törvényi szabályozása nemzeti hátskörben maradhat, és a nemzeti egészségpolitika lehetőségéhez – a többi európai országhoz hasonlóan – Magyarországnak is ragaszkodnia kell. Ha viszont ellátásszervezők vagy egyéb üzleti vállalkozások is részt vesznek a finanszírozásban, akkor az EU versenytörvényét kell alkalmazni az ellátórendszerre. Egyebek között a személyek, áruk, szolgáltatások, tőke szabad áramlásának elve és a biztosítási direktívák érvényesek rájuk. Így működésük hazai szabályozása lehetetlenné válik, s elvész a nemzeti egészségpolitika lehetősége.

Az alap- és a járóbeteg-ellátás önkormányzati tulajdonban tartása bevált, de a praxisjog kiterjeszhető volna. Az önálló szellemi szabadfoglalkozású orvos jogállásának megteremtésével az alapellátáshoz hasonlóan a járóbeteg-ellátás is egyfajta „vállalkozói” formában működtethető. A védőnői szolgáltatást ugyanakkor egységesen önkormányzati kezelésben, de állami felügyelet alatt kell működtetni.

A társadalombiztosítás jelenlegi rendszerének átalakítása sok szakértő szerint nem halogatható tovább. Az átalakítás elveinek meghatározása alapos elemzést igényel. Az egyik változat szerint az önkormányzati tulajdonban lévő kórházakat esetleg egy egységes állami szervezetbe lehetne összevonni. Egy állami egészségügyi szolgálat előnye volna, hogy a betegek továbbutalása körüli felelősség egy egységes rendszerben tisztább volna, és a nagy értékű diagnosztikai és gyógyító módszerek egy kézbe adása megtakarítást jelenthet. Az ellátórendszer egyebek között azért is költséges, mert sok helyütt a jövedelmező diagnosztikus vagy gyógyító egységeket privatizációval „lefölözték”, s ez „ráfizetésest” teszi a többi tevékenységet. Ezt az állapotot meg kell szüntetni. Az egységes szervezet hátránya azonban, hogy a II. világháború utáni „államosítás” emlékét idézi fel, és az állami költségvetés szerinti gazdálkodás kötöttségei megbéklyózzák az intézményeket.

Egy másik lehetőség, hogy a szociális piacgazdaság elveinek szellemében nem

haszonelvű több-biztosítós rendszert hozunk létre. Ehhez szét kell választani a társadalombiztosítás felügyeleti (hatósági) és szolgáltatói funkcióit. E megoldás előnye, hogy megengedi külső források bevonását és a kevésbé kötött gazdasági működési formák (pl. a közhasznú társasági forma) választását. Mellette szól az is, hogy a biztosított egyén számára így kézzelfoghatóbb a saját szerepe, hozzájárulása és – betegsége esetén – részesedése a kockázatközösség teremtette forrásokból, s ez összhangban van a szubszidiaritás elvével. Az, hogy a több biztosító „ágazati” alapon szerveződjön-e (mint a két világháború között) vagy pl. területi alapon, nyitott kérdés. Azonban jelenleg e rendszer bevezetésének jelentős kockázata. Egyrészt teret adhat az üzleti biztosítók betörésének, akik az egészséges és fiatal, de jobbmódú népességet emelik ki a rendszerből, másrészt – előre nem látható fejlemények folytán – később jelentős rétegek ki is eshetnek az ellátásból, mint ahogy más országokban ez már meg is történt.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy a rendszerbe jelenleg befolyó pénz nem elégséges, de mind az átalakítás, mind az új rendszer fenntartása tetemes költséggel jár. Felelős kormányzat tehát csak alapos mérlegelés után és csak az esetben dönthet az átalakításról, ha megvan a szükséges fedezet.

A kilencvenes évek elején nagy újítás volt az ellátás teljesítményalapú finanszírozása: a járóbeteg-ellátásban az ún. pontérték, a fekvőbeteg-ellátásban pedig az ún. homogén betegcsoportok szerinti ellátmány, amely az átlagos esetekhez átlagos költséget rendel. Kiderült azonban, hogy ez hátrányokkal jár, hiszen nehézkes például az átlagosnál bonyolultabb esetek ellátásának elismertetése, és egyáltalában minden valódi szükségleté, hiszen ez a finanszírozás egy zárt kassza ismételt újrafelosztásán alapul. A valódi ráfordítások elszámolására volna szükség, amelynek díjtételeit időről-időre ki kell igazítani, mind az új eljárások nagyobb költségének, mind a külső feltételek (pénzromlás, energiaárak stb.) beszámításával. A többletjeljesítések kifizetését a biztosító az ún. teljesítménykorlátozás révén elvonással sújtja, akkor is, ha a többletjeljesítményre valódi igény volt. Ez utóbbi szabály súlyos alkotmányossági aggályokat is felvet, és etikailag sem tartható.

Az egészségügy igazgatási rendszerét felül kell vizsgálni. Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat személyzetét sürgősen meg kell erősíteni, és eszközeit meg kell javítani. Az országos tisztifőorvos legyen az ország egészségének legfőbb őre. Minden egészségügyi hatósági feladat az ő kezében összpontosuljon, és ő irányítsa az egészségfejlesztési tevékenységet is. Viszont kisebb, de hatékonyabb szakminisztériumra van szükség.

A szakmai kollégiumok és az országos intézetek feladatait újra kell gondolni. A települési önkormányzatok, az érdekképviseletek, a köztisztviselők és a szakmai szervezetek feladat- és hatáskörét újra kell szabályozni. Az egészségügyi érdekegyeztetés során nemcsak a felek viszonyában, hanem az egészségpolitika elveiben is egyetértésre kellene jutni.

Az egészségügy ma már erősen támaszkodik a korszerű információs és kommunikációs technológia modern eszközeire a betegellátásban, a továbbképzés-

ben, de a rendszer igazgatásában és napi üzemeltetésében is.

Gyógyszerellátás

Magyarországon ma az egy főre fordított gyógyszerköltség nagykereskedelmi áron 120, fogyasztói áron 150 dollár, ami jóval alacsonyabb az európai adatoknál. Ez nagyrészt a pénzsűke miatt van így. A gyógyszertámogatásra az EU-ban nincs lényeges megkötés.

A szolidaritás elve értelmében mindenkinek meg kell kapnia azt a gyógyszert, amelyre szüksége van. Ma túl sok gyógyszert támogatunk válogatás nélkül, miközben nem jut pénz a valóban költséges gyógyszerekre. Ha a gyógyszertámogatást és a szociális támogatást világosan szétválasztanánk, talán többre jutnánk.

Egy-egy gyógyszer támogatásának eldöntésekor mindig figyelembe kell(ene) venni az orvosi szempontokat, de a költséghatékonysági, etikai és szociális szempontokat is. Mérlegelnünk kell a betegségek súlyosságát, amelyek ellen a gyógyszer használható, és a gyógyulás esélyét. E célból újra létre kellene hozni az országos Gyógyszeralkalmazási Bizottságot.

A gyógyszerpiacot és a gyógyszerellátást az állam továbbra is szigorúan felügyelje, mert az állam visszavonulása az esélyegyenlőtlenséget fokozná, és az ellátás biztonságát veszélyeztetné. Nem volna tehát helyes az egységes gyógyszerárak megszüntetése, a gyógyszerek gyógyszertáron kívüli forgalmazása, a gyógyszertár-alapítás szabályozásának megszüntetése vagy liberalizálása vagy az Országos Egészségpénztár gyógyszertárakkal való szerződés-kötési kötelezettségének megszüntetése. Az állam állapítsa meg, mekkora összeg kerüljön a költségvetésbe gyógyszertámogatás céljára. Az egészségükben súlyosan károsodott, szociálisan nehéz helyzetben levő betegek számára továbbra is tartsák fenn az ingyenes gyógyszerellátást.

Részben az egészségügyhöz tartozik az élelmiszer-biztonság. A hatóságnak meg kell védenie a magyar piacot az ellenőrizetlen, fertőzött vagy mérgező anyagokkal szennyezett élelmiszerektől.

6.2.3. Az Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Program

A nép egészségi állapotának javítása érdekében összehangolt kormányzati és társadalmi összefogásra van szükség. A tennivalók kerete az Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Program, amelyet a kormány 2001-ben fogadott el. Ennek elemei az egészség megőrzését segítő életmód megismertetése, elterjesztése és az egészséghez, egészségmegőrzéshez szükséges megelőzés, szűrés és gondozás megszervezése. A 2010-ig végrehajtandó program öt fő célja a következő:

- El kell érni, hogy a köztudatban az egészség az egyik legfőbb emberi értéké váljék, és ez tükröződjék a törvényekben, rendeletekben és a költségvetésben is.

- A felnövekvő generáció számára meg kell teremteni az egészséges fejlődés feltételeit a fogantatástól a felnőttkorig.
- Meg kell növelni az egészségben eltöltött életevek számát mind a férfiak, mind a nők körében.
- A születéskor várható átlagos élettartamot férfiak számára legalább 70, nők számára pedig legalább 78 esztendőre kell meghosszabbítani.
- Csökkenteni kell azon társadalmi egyenlőtlenségeket, amelyek a várható élettartam, az egészségmegőrzés és a betegellátás terén bizonyos rétegeknek hátrányt okoznak.

Az első szakaszban a súlyt a tudatos egészséges életmód elterjesztésére kellene fektetni. Meg kell teremteni a testmozgás, az egészséges táplálkozás kultuszát. Vissza kell szorítani a dohányzást és a szeszesital-fogyasztást. Tenni kell azért, hogy a mostani újszülöttek csecsemő- és gyermekkorukat egészségesebb körülmények között élhessék le, hogy egyenlő eséllyel vághassanak neki egy egészséges életnek. A legfontosabb szűrővizsgálatokat minél általánosabbá kell tenni, és elejét kell venni az idő előtti elhalálozásnak. Az élelmiszer-biztonságot javítani kell.

Az ellátórendszert a népegészségügyi célok figyelembevételével kell fejleszteni. A népegészségügyi programot rendszerbe kell szervezni: meg kell teremteni az intézményi háttérét, és elő kell teremteni a szükséges emberi és anyagi erőforrásokat. A pénzt ágazatközi erőegyesítéssel lehet kigazdálkodni. Pénzt kell fordítani e programot támogató tévé- és rádióműsorok megrendelésére is.

Csak olyan egészségügyi stratégia lehet sikeres, amely gondot fordít az egyéni és a társadalmi psziché egészségére is. Életvezetésünk, céljaink megvalósítása során a testi és lelki egyensúlyunkból nem szabad kibillennünk, és egészséges viszonyt kell fenntartanunk embertársainkkal is. Az egészségmegőrzési program ezt is szolgálja. Természetesen a gyógyítást sem lehet elhanyagolni, hiszen a mai betegek számára már nem használnak a megelőzést szolgáló kampányok.

Számos tapasztalat bizonyítja, hogy aki biztonságot adó közösségben él, könnyebben lesz úrrá a nehézségeken, jobbak az életkilátásai, és jobb az életminősége. Jótékony hatást gyakorolnak az egyén és a társadalom egészségére a kisebb-nagyobb közösségek, elsősorban a család, továbbá a kifejezetten az egészségmegőrzést, ápolást, rehabilitációt célul kitűző szerveződések. Az egészség megőrzése tehát társadalmi összefogást és felelősségvállalást igényel: együttműködésre van szükség az állam, az önkormányzatok és a helyi közösségek között.

6.3. A társadalmi tőke

6.3.1. Összetartozás-tudat és cselekvőképesség

A tőke általános értelemben olyan eszköz, amely működtetése során hasznot hajt. A pénztőke például befektetve profitot termel, kamatozik. Emberi tőkén az em-

beri munkaerőt, *társadalmi tőkén* pedig a társadalmat alkotó közösségek tagjainak az egymás iránti bizalmát, egymást segítő kapcsolatait értjük. A modern fogyasztói világ a „disznófejű nagyúrnak”, a pénztőkének a mindenhatóságát sulykolja. A pénztőke maga is pénz, s ezért számok módjára viselkedik. Egy közösség társadalmi tőkéje viszont többet ér, mint a tagokéi összegezve, mert mindenki annál gazdagabbá válik, minél többet ad belőle másoknak. Az emberi közösségek évszázadokon át ismerték ezt a bölcsességet, a mai társadalomtudomány azonban csak az utóbbi évtizedekben fedezi fel és fogalmazza újra mint a társadalmi fejlődés egyik alapelvét.

Lássunk néhány példát a világból. Fukuyama amerikai társadalomtudós *A bizalom, a prosperitás alapja* című könyvében kimutatja, hogy az amerikai társadalom fejlettsége elsősorban nem a versenyen, hanem az üzletfelek kölcsönös bizalmán alapul, vagyis a társadalmi tőkén. A bizalom apadása ma válságjelenségekhez vezet Amerikában. Az észak-olasz tartományok azért tudják a nekik jutó pénzt sokkal jobban hasznosítani, mint a déliek, mert ott a polgárok jobban bízhatnak egymásban, szervezeteik pedig többet tesznek a polgárokért. Magyarországon anyagiakban is kifejezhető nyereséget hozna, ha az üzletfelek megbízhatnának partnereik ígéreteiben. E példák jól mutatják, hogy van olyan nem pénzbeli erőforrás a társadalomban, amely pénzben is kifejezhető hasznot hoz, s ezért van értelme társadalmi tőkének nevezni.

A társadalmi tőke legfontosabb összetevői a következők:

- társadalmi gondoskodás, összetartozás-tudat,
- polgári részvétel a közügyekben, polgári szervezetek,
- helyi közösségi azonosságtudat,
- kölcsönös bizalom és támogatás.

A társadalmi tőke számos területen játszik szerepet: pl. az egészségmegőrzésben, a leszakadó rétegek felzárkóztatásában, az oktatásban és persze magában a termelésben is. Az ipari társadalmak jelenlegi fejlődésében alapvető jelentőségű a társadalmi tőke növelése. A társadalmi tőke nemcsak a polgárok lelki egészségére, hanem a demokrácia minőségére is kihat. Szerepét leginkább azzal tudjuk érzékeltetni, ha azt vizsgáljuk, hová vezet a hiánya.

Kimutatták, hogy azokban az amerikai államokban, ahol kevesebb a társadalmi tőke, ott a halálozási arány és a bűnesetek és abortuszok számaránya is jóval magasabb. Ismeretes, hogy azért nehéz feladni az önkárosító magatartásformákat – a dohányzást, a mértéktelen ivást és evést – mert ezek mögött többnyire a stressz leküzdésének nehézségei állnak: gyenge kötődés, önértékelési zavarok. Az új svéd népegészségügyi program a stresszel való eredményes szembeszállás legfontosabb eszközeként a társadalmi tőke és a társadalmi kohézió erősítését tűzte ki célul. A stresszhelyzetek nem károsítják az egészséget, ha úgy érezzük, eredményesen meg tudunk küzdeni velük, sőt, éppen ez a test és a személyiség fejlődésének alapja. Csak akkor károsítják az egészséget, ha az ember nem ismeri

a kiutat, ha a társadalmi környezetét kiismerhetetlennek és befolyásolhatatlannak érzi. Ez az érzés depressziós lelkiállapotra vezet.

A kelet-közép-európai egészségparadoxon (4.3.2. fejezet) oka is a társadalmi tőke hiányában keresendő. A mi átalakuló társadalmunkban is erős a stressz, és ezt csak az viseli el könnyen, aki bízhat családjában, munkatársaiban, barátai-ban. Szokatlan bár, de igaz: a népegészségügy sikere ugyanúgy függ a társadalmi tőke erősségétől, mint a gazdasági prosperitás. Az embereknek óvniuk kell saját egészségüket, és akit ebben környezete nem segít, annak életesélyei rosszabbak. A közösség a betegségek megelőzésében és a gyógyulás elősegítésében is fontos szerepet játszik.

Amerikai kutatások bizonyították, hogy a leszakadt etnikai rétegek gyermekeinek gyenge iskolai teljesítménye nagyrészt e közösségek csekély társadalmi tőkéjére vezethető vissza. Felzárkóztatásukhoz meg kell erősíteni közösségeiket. Sikeresek csak önazonosságuk vállalásával lehetnek, s ahhoz van szükség az erős közösségi háttérre. A magyar cigányság szintén társadalmi tőke-hiányban szenved.

A társadalmi tőke a kezdeményező, együttműködő, a közügyekkel is törődő polgárok közösségeiben, szervezeteiben jön létre. Európában e szervezetek együttesét *szociális gazdaságnak* nevezik. Ide tartoznak a szövetkezetek, az önkéntes kölcsönös egészség- és nyugdíjpénztárak, azaz *mutualiték* (Magyarországon az „önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak”), továbbá az egyesületek és az alapítványok. A szociális gazdaság szervezeteit a polgárok együttműködő vállalkozókészsége tartja fenn: annak felismerése, hogy a közös problémákat összefogva, a maguk erejéből kell megoldaniuk.

A társadalomban a társulások célja lehet haszonszerzés vagy bármi más. A partnerek társulhatnak egymással személyekként, mint a szövetkezetekben, mutualitékben, vagy egyesíthetik vagyonukat, mint a gazdasági társaságokban és az alapítványokban.

A haszonelvű gazdasági társaságok kizárólagos célja a pénztőke gyarapítása. A szociális gazdaság szervezeteit az különbözteti meg tőlük, hogy számukra nem vagy nem csak a nyereség a fontos. Ezek a szervezetek igen hatékonyak a kulturális, szociális vagy egészségügyi szolgáltatásokban. A pénzben kimutatható nyereség mellett vagy helyett céljuk az emberi tőke és a társadalmi tőke valamilyen fajtájának növelése. Vannak olyan „ügyletek”, amelyekben az emberi és a társadalmi tőke fizetőeszköz lehet. Számtalan olyan szükséglet létezik, amelyet társadalmi tőkével olcsón ki lehet elégíteni, pénzzel viszont igen nehezen. A pénztőke igen rossz árfolyamon „váltható át” társadalmi tőkére. Például a nyugdíjasok életminőségét jövedelmüknél is jobban befolyásolja, hogy van-e társaságuk. A családban vagy más közösségben élő nyugdíjasok nem magányosak, sőt házi munkájukból jelentős anyagi előny is származik. Társaságot vagy házi segítséget pénzért keríteni igen drága, egy nyugdíjasokból álló baráti kör viszont kölcsönösségi alapon ugyanezt ingyen megteszi. Egy nem haszonelvű szervezetben jelentős szerepet kaphatnak az önkéntesek, akik viszonzásként számíthatnak

a szervezet szolgáltatásaira; társadalmi tőkével „fizetnek” ők is, nekik is.

A társadalmi tőke és a pénztőke tehát egymást helyettesítheti, de forgalmukba az emberi tőke is bekapcsolódik. Az emberi tőke munkával pénztőkét termel, s ezt teszi a társadalmi tőke is, hiszen minél jobb az együttműködés egy munkacsoportban, annál jobb az eredmény. Ezért a gazdasági társaságok is megpróbálják – oktatással, szociális juttatásokkal – fejleszteni az alkalmazottak emberi tőkét. A dolgozóknak vállalati részvényt juttatnak, ezt a dolgozók hűséggel viszonozzák, s így növekszik a szervezet társadalmi tőkéje. Még a vásárlói, ügyféli hűségben is benne vannak a társadalmi tőke-mozgás elemei.

6.3.2. A társadalmi tőke „államosítása” és „privatizációja” Magyarországon

Az 1956 előtti elnyomatás lazuló szakaszában és a forradalom alatt a magyarság átélte az összetartozás élményét: társadalmi tőkével töltekezett. Ezekben az években igen jók voltak az egészségügyi mutatóink, még Nyugat-Euróához képest is. (Ebben természetesen szerepet játszottak a hatékony népegészségügyi intézkedések is.) Hasonló jelenséget figyeltek meg Angliában a háború idején.

A rendszer 1956 után felismerte, hogy veszélyes számára a nemzet összetartozás-tudata. A társadalmi aktivitást elfojtotta vagy szigorúan ellenőrzött csatornába terelte, és utat nyitott egy kis magán szabadsággal fűszerezett magánboldogulás előtt. A televízió, a nyugatra kinyitott kis ablak és a reklámok az anyagi előrelépést vetítették az emberek elé mint egyetlen értéket. Az egyének versenye a gyarapodásért magánváltások sorát idézte elő.

Az 1989–90-es politikai változások átmenetileg meghozták az összetartozás élményét, de a sajtó által siettetett politikai illúzióvesztés és a szekrényekből minduntalan kibukó kádár-kori „csontvázleletek” ellenségeskedőre fordították a közhangulatot. A hirtelen megnyíló lehetőségek mentén felfokozódó verseny, az új kapitalizmus rablólovagjainak megjelenése és az előző évtizedek besúgó társadalmának talaján kikelt gyanakvás lerombolta a társadalmi tőkét.

Ebben az ellenségesnek érzett környezetben fokozódott az anyagi gyarapodásért folytatott hajszája, s a magyar lelki alkatra jellemző teljesítménykényszer, amely minden nyugatinak is szembeűnik, kényszeres önrombolássá vált. Ez főleg a nehezebb helyzetű rétegekből érkező férfiakat teszi tönkre, akik számára a pénz a siker egyetlen mércéje. A hajszában elszenvedett kudarc könnyen reménytelenségbe és depresszióba sodorja az embereket, s ez egészségüket is felőrli. A társadalmi méretű depresszió tehát nem alkati adottsága a magyaroknak, hanem olyan krónikus stressz okozza, amely az ellenségesnek érzett környezetben folytatott kiüttlésből származik.

Ma már tehát tudományosan megalapozott állítás, hogy az ezredfordulói magyarok rossz lelkiállapotát és az ezzel szorosan összefüggő demográfiai válságot (4.3. fejezet) főleg a társadalmi tőke csökkenése okozza. Erre utal az is, hogy a halálzási statisztikák és a társadalmi tőke mutatói vidékről vidékre azonos módon

változnak. Érdekes, hogy a nők és a férfiak számára a társadalmi tőke más-más összetevői a legfontosabbak. A nők egészségét a segítőkész közvetlen környezet, a férfiakét pedig a civil társadalomba való bekapcsolódás védi erősebben.

A társas támogatásba vetett bizalom 1988 és 1995 között csökkent látványosan. A tényleges segítőkészség valószínűleg kevésbé csökkent, de az embereket nem magukra hagyatottságuk, hanem annak az érzete emészti, azt pedig a közhangulat felerősíti. A 2002-ben elvégzett hasonló vizsgálat szerint viszont közben a társadalmi tőke legtöbb mutatója elérte az 1988-ban mért szintet. Ez azt mutatja, hogy a társadalmi tőkét viszonylag rövid idő alatt jelentősen lehet növelni, s ezzel az ország számára igen fontos gazdasági, kulturális erőforrások nyithatók meg. Érdemes elgondolkodni rajta, hogy milyen intézkedések, társadalmi folyamatok magyarázhatják a társadalmi tőke megerősödését 2002-re.

6.3.3. A polgári társadalom önszerveződése

A rendszerváltást követően a kelet-közép-európai térségben Magyarországon alakult a legtöbb egyesület, alapítvány. Ezek egy részét politikai vagy gazdasági érdekből hozták létre, a döntő többségüket azonban szakmai vagy szociális célból, esetleg a környezet vagy a kulturális örökség védelmére. A működésük – súlyos anyagi gondjaik ellenére is – eredményesnek és a fejlett világ hasonló szervezeteihez hasonlóknak mondható.

E szervezetek működésének, de még a gazdasági kibontakozásnak is jelentős akadálya azonban az együttműködő vállalkozói magatartás hiánya. Az emberek többsége nehezen találja fel magát a gondoskodó állam megszűnését követően. Ráadásul egy olyan országban, amelyben a társadalmi kapcsolatokat a „szocialista összeköttetések” uralták, a társadalmi tőke negatív formájának elburjánzása is jellemző. Sokan vitatják, hogy társadalmi tőkének lehet-e nevezni kiváltásos csoportok belső cinkosságát, összejátszását, ami mások kizárásával vezet jogtalan előnyökhöz. A társadalmi tőke fontos összetevője a „kapcsolati” tőke, amely azonban – nem csupán Magyarországon, hanem a térség többi országában is – egy korábbi szűk uralkodó réteg pénztőke-felhalmozásának alapjává vált, és uralmi tőkévé alakult. A múlt ismeretében természetes, hogy például a mezőgazdasági vállalkozókban nagy a bizalmatlanság a szövetkezéssel szemben, a városi lakosságnak pedig a társasházközösségekben voltak és vannak rossz tapasztalatai, annak ellenére, hogy Nyugat-Európában az ilyen önkéntes társulások a civil társadalom fontos pillérei. Tömegek tevékeny részvételét kívánó civil szervezetek önkormányzatai gyakran még a korábbi mesterséges, talmi civil szervezetek örökösei, és nem működnek valódi polgári szerveződéseként.

A civil szervezetek önkormányzatának törvényes működtetéséhez az állami felügyeletre nagy szükség van. Ugyanakkor az állami hivatalnokoknak sincsenek mindig helyes fogalmaik a civil szervezetekről; sokszor vetélytársaiknak tekintik őket, s megszüntetésükre vagy függetlenségük megnyirbálására törekcsenek.

A szociális gazdaság intézményeit szabályozó magyar törvényalkotás a

nyugat-európai országok példáját követte. Ezek a törvények letették az alapjait a polgári szerveződésnek. Az állandó törvénymódosítási kísérletek viszont igen megnehezítik az amúgy sem könnyű helyzetben lévő civil szervezetek tevékenységét.

6.3.4. Biztonságosabb élet

Az egészséges társadalom az állam, a szociális gazdaság és az üzleti szféra együttműködésén alapul. Az egymásrautaltság felismerésének ki kell alakítania az együttműködési formákat. Az alkotmányban is számos olyan állami kötelezettség van megfogalmazva, amelyet a szociális gazdaság olcsóbban tud megvalósítani, mint az állam. Az egészségügyi és a szociális ellátás az EU-ban nemzeti ügy és állampolgári jog.

A szociális szféra állami pénzügyi szervezete a társadalombiztosítás. A társadalombiztosítás „felosztó-kirovó” elven működik, ami azt jelenti, hogy a befolyt járulékot majdnem azonnal felhasználják az egészségügyi szolgáltatásokra és a nyugdíjakra. Nincsen olyan felhalmozott tőkéje, amit a gazdaság hullámváza veszélyeztethetne, vagy bankcsőd eltüntethetne. Így a társadalombiztosítás teljesítőképessége mindig a gazdaság pillanatnyi állapotától és a munkaképtelen és munkaképes lakosság arányától függ. Előre látható tehát, hogy a gyér születésszám miatt a társadalombiztosítás válságnak néz elébe.

A társadalombiztosítást más rendszerek is kiegészíthetik. A kiegészítő rendszerek egyik formája a társadalombiztosítással szolidaritási elven együttműködik, mint a belga mutualiték, s ezeket az Európai Unióban is államilag szabályozzák. A kiegészítő biztosítók üzleti alapon is működhetnek; ilyenektől a közérdek azt kívánja, hogy díjszabásuk ne függessen az egyéni kockázattól, és ne ajánlhasanak olyan biztosítási csomagokat, amelyeket csak gazdag és egészséges rétegek tudnak igénybe venni, mivel ezekkel éppen a legrászorulóbbakat rekesztenék ki.

Francia és belga törvények adaptálásával 1993-ban fogadta el a magyar parlament az önkéntes kölcsönös biztosító pénztárakról szóló törvényt. Ezek egészségügyi, nyugdíj- és szociális ellátással foglalkoznak. Tagjaik természetes személyek, s ők egyben a tulajdonosaik is. E pénztárak a civil társadalom legtökeesebb szervezetei, amelyek akár a nagytőke ellensúlyává is válhatnak. Ellentétben az ún. magánpénztárakkal, nem vesznek ki tőkét a társadalombiztosításból. Az önkéntes kölcsönös biztosító pénztárakba mintegy másfél millióan léptek be az elmúlt tíz év alatt, így családtagokkal együtt a népesség mintegy egyharmadának van köze hozzájuk. A társadalom felismerte tehát jelentőségüket, főként az öregkori nyugellátás kiegészítőiként.

A nyugdíjrendszertől azt várjuk el, hogy a járadékok legyenek arányosak a járulékokkal. Így van ez a társadalombiztosítást kiegészítő önkéntes kölcsönös biztosító pénztáraknál, az ún. önkéntes nyugdíjpénztáraknál is. A nyugdíjat e pénztáraknál az egyéni számlákon felhalmozott tartalékokból fizetik. Biztonságos működtetésük feltétele, hogy a tagoknak legyen joguk egyéni számlájuk gya-

rapodását nyomon követni.

Az egészségügy finanszírozása akkor jó, ha követi az igényeket, ez pedig azt kívánja, hogy a döntéseket az ellátottak képesek legyenek befolyásolni. A belga és a francia példa mutatja, hogy a társadalombiztosítás és az egészségbiztosításra szakosodott önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak, az ún. önkéntes egészségpénztárak együttműködése meg tud valósítani majdnem mindent, ami a hatókörébe esik: így a hálapénzt biztosítási alapon helyettesítő rendszert és az egyéni számlavezetést is. Együttműködésük révén a betegségmegelőzés hatékonyá tehető, és a kiszolgálás egyénre szabható.

A társadalombiztosítás és a pénztárak együttműködésén nyugvó nemzeti egészség- és nyugdíjfolyósító rendszernek az a célja, hogy az ország minden lakosának kielégítő szolgáltatást nyújtson. Különös a jelentősége a leszakadó rétegek, a hátrányos helyzetben lévő társadalmi csoportok ellátásában. A biztosító*társaságok* viszont nem alkalmasak a közegészségügyi és szociális problémák kezelésére, mert a kevésbé fizetőképes csoportok egészségi kockázata nagyobb. A biztosító*társaságok* a vagyon-, élet- és egyéb biztosítások területén hatékonyak, ahol a kockázat arányos a biztosított fizetőképességével. A vagyombiztosítást így célszerű üzleti biztosítás formájában megoldani, a közegészségügy kérdéseit pedig a társadalombiztosításon és civil szervezeteken keresztül, a szolidaritás elvének valamilyen mértékű érvényesítésével.

7. fejezet

Európai polgárnak lenni

7.1. Velünk vagy nélkülünk?

Már Szent István uralkodása óta az európai politikai, gazdasági és kulturális közösséghez tartozunk. Az Árpád-házi királyok idején váltunk Közép-Európa önálló hatalmi és politikai tényezőjévé. Erőnk a török hódoltság alatt megcsorbult, s a Habsburg Birodalomba tagozódva függetlenségünk is lényegében elveszett. De a reformkor új fellendülést alapozott meg, és az 1848–49-es forradalom és szabadságharc jelezte Európának, hogy a Kárpát-medencében egy nemzet magára talált. Bár a forradalmat leverték, a Habsburg-ház két évtizeddel később mégis kiegyezésre kényszerült. A kiegyezésnek köszönhető, hogy az I. világháború kitöréséig, a regionális hatalmi szerepet játszó Osztrák–Magyar Monarchián belül felvirágzott az ország, és – legalábbis külpolitikai és kulturális értelemben – ismét az európai kontinensen érezhettük magunkat.

A magyarok, a XIX–XX. századi magyar kultúra nagyjai Nyugat-Európa iránt viszonzatlan szerelmet éreztek, s a gyér viszonzás is nagyrészt félreértésen alapult. A magyarok európai megítélését a XIX. század második felében még főként a Kossuth-szimpátia befolyásolta, a XX. század elején azonban már a világháború előtti ideológiai klisék uralkodtak el. A XX. század vesztes háborúi és a Trianonnal, Jaltával jelképezett kudarcai politikai és gazdasági értelemben eltávolítottak minket a Nyugattól. Egyes közírók még elméleteket is gyártottak arra, hogy megindokolják, miért nem érdekünk nekünk a kapcsolatépítés az értetlen Nyugattal. Különösen a szovjet mintájú diktatúra éveiben látszott úgy, hogy elszakadásunk megpecsételődött, de kulturálisan még akkor is a – kissé egyoldalúan szűrt – nyugati áramlatokat szívtuk magunkba. Az átlagos magyar pedig nosztalgiával tekintett a nyugati demokráciára és fogyasztói modellre, némi kisebbségi érzéssel. Ugyanakkor a napi taktikák fontos része lett a keleties típusú kapcsolati háló, amellyel a „nómenklatúra” az uram-bátyámos dzsentrivilág rendszerén messze túltett.

A Szovjetunió összeomlása idején, a rendszerváltozás hajnalán igazolódott, hogy egyetlen igazodási pont maradt: a Nyugat. A nemzet számára a vágyak netovábbja lett az Európai Unióba való belépés. A rendszerváltozás utáni kormányok következetesen kiálltak az európai integrációba való bekapcsolódás mellett, s az Antall-doktrína három külpolitikai céljának (az EU-integráció, a szomszédságpolitika, a határokon túli magyarság iránti felelősség) követésére az összes kormány ígéretet tett. A kapcsolati és gyarapodó pénztökéjét, képzettségét ügyesen kamatoztató politikai, gazdasági és szellemi vezető réteg siettetten a csatlakozást, hiszen ez nekik is új lehetőségeket kínált. Ugyanakkor a kisvállalkozók, a földből és járulékokból élők nem ismerték fel azonnal, milyen veszélyeket rejt számukra az unióbeli tagság. Mindent jótékonyan eltakart az anyagi támogatásban részesülés reménye és a jóleső érzés: végre visszakerülhetünk az európai klubba. Az örömet *árnyalta* a kisebbrendűség érzését sugalló „ismét jó jegyet kaptunk a brüsszeli vizsgán” jellegű szervilis kormányzati, diplomáciai retorika. A XXI. század első éveire, miután a csatlakozás kedvezőtlen konkrétumai tényé váltak, az eufória szertefoszlott, és a kritikus hangok felerősödtek. Sajnos a csatlakozás előtti utolsó évet a kormány a felkészülés szempontjából elherdálta.

Európára kétféle összefüggésben szoktunk hivatkozni. Hivatkozunk a hagyományos, keresztény gyökerű erkölcsi értékekre Európájára és a gazdasági érdekek mentén szerveződőre. A magyar közvélemény főleg az utóbbit érzékeli. Bár felületesen azt mondhatjuk, hogy csatlakozásunk közvetlen célja a gazdaság lehetőségeinek kitérítése volt, ott lebegett a szemünk előtt az ideák Európájához való visszatérés fontossága is. Célunk, hogy teljes mértékben magunkévá tegyük az európai értékeket, és megtartásra méltó nemzeti sajátosságainkat európai értékeként ismertessük el. Ez egybevág az Európai Közösségek alapító atyáinak felfogásával is.

Az Európai Unió képviselte értékeknek van egy nagyon is konkrét oldala. Tanulva a világháborúk leckéjéből, kereszténydemokrata politikusok és konzervatív gondolkodók kezdeményezésére Nyugat-Európának sikerült kitörnie az önfenntartó ellenségeskedés bűvköréből, és az Európai Unió ennek a törekvésnek az örököse. Az együttműködés természetesen a gazdaságban indult meg. A Közös Piac alapítóinak azonban kezdettől fogva volt a gazdaságon túlmutató céljuk: a német-francia érdekek tartós összekapcsolása, és ezzel egész Nyugat-Európa békéjének, stabilitásának időtálló megalapozása. Az Európai Unióban és elődeiben az érdek mellett mindig szerepet játszott a testvériség és az egymás iránti felelősség is. Önzetlen politikai célra utal, hogy a jobboldali diktatúráktól megszabadult új demokráciák (Spanyolország, Portugália és Görögország) felvétele érdekében a bennlevők komoly áldozatokra is készek voltak. Az új szegény tagok számára mindig olyan feltételeket teremtettek, amelyek megalapozták fel-emelkedésüket. A régi tagoknak legfeljebb távlati érdekük volt ez vagy csak eszmei érdekük, s mégis megtették. Az európai testvériség tudata megerősödött, és a segítőkészség a később érkezőkre is átragadt. A mi közeledésünket is hasonló szándékkal fogadták. Rendszerváltásunk idején Nyugat-Európában nemcsak a

befolyási övezetük kiterjesztésének vágya ébredt fel, hanem a szolidaritás és a felelősségtudat is.

A polgárok iránti felelősségtudat a nyugat-európai államokban mindig is erős volt. Sajnos azonban az Unió teherbíró-képessége és a növekvő jóléthez hozzászokott lakosság áldozatkésztsége elmarad legjobb politikusainak szándékai mögött. Sok politikusuk pedig az újráválasztási esélyeit az európai eszme elé lát-szik helyezni. A 90-es években nem tudtak egyezsége jutni abban, hogy a kapukat döngető új demokráciák felvételét ésszerű menetrenddel széthúzzák. A felvételünket halogatták, saját működési szabályait pedig képtelenek voltak a nagy felvételi hullám előtt kellő idővel ésszerűsíteni. Jött a gazdasági recesszió is, amely lehűtötte a régiók és az újak lelkesedését egyaránt. De súlyos politikai bizonyodalmak nélkül már nem halaszthatták tovább a bővítést, mi pedig a belépést. Így aztán összeszorított foggal, behunyt szemmel ugrott fejest az ismeretlenbe egyszerre sok rászorult állam, s a régiók alig győzték a felelősség rájuk fröccsenő cseppjeit lerázni magukról.

A belülről való ismerkedés éveit éljük. Németország újraegyesítése után évtizedes összeszokási időszakra volt szükség, és ezt annál is hosszabb stagnálás kísérte. Az Unió félt, hogy velünk is így jár, és ezt el kell fogadnunk. Tartottak Közép- és Kelet-Európa sajátos nyavalyáitól: az elszenvedett múlt még mindig gennyedő sebeitől, a nacionalizmustól, a kisebbségi problémáktól, a cigányság gondjától. A cigányság helyzetének javítását nemcsak az „európai eszme” diktálja, hanem a kivándorló tömeg esetleges érkezésétől való félelem is.

A fogcsikorgatva kimért felvételi feltételek azt tükrözik, hogy az Unió el akarta hárítani a hirtelen rázúduló kötelezettségeket. Némely tagállamok pedig szívesen elodáznák a belépésünkkel számukra is parancsolóvá váló reformokat. Az ésszerűtlen és pazarló mezőgazdasági támogatási politikát le kellett volna építeniük, mielőtt felvesznek bennünket. Ezt képtelenek voltak elhatározni, ránk pedig nem tudták és nem is akarták kiterjeszteni. És nekünk is volt és van félni valónk: a legnagyobb veszélyt, ti. a magyarországi mezőgazdasági ingatlanok felvásárlását időszakos engedményként sikerült elhárítani. Ennek az ára volt, hogy a magyar munkavállalók mozgásszabadságát korlátozták ugyanannyi időre. (Igaz, ezt minden csatlakozó országra nézve korlátozták.) Tény azonban, hogy a magyar kormány siralmas teljesítménye az ország érdekeinek képviseletében nem jósol fényes közeljövőt.

7.2. Európai társadalom, európai politika

Sokat várhatunk az Uniótól, de sokat adhatunk is neki. Amit kapunk, az nem alamizsna, amit adunk, az nem kiszipolyozás; az integrálódásnak kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködésnek kell lennie. Ezzel a tudattal, határozottan és hajlékonyan kell fellépniünk az európai szintéren. Lássuk, hogyan!

A belépés óta a magyar választópolgárnak és politikusnak is részt kell ven-

nie Európa alakításában. Az Unió szükségképpen változik, és fennáll a további elbürokratizálódás veszélye. Az EU-ban kialakult többlépcsős hatalmi és döntési rend bonyolult adminisztrációt és bürokratikus szerkezetet is kitermelt, és ebben kiigazodni igen nehéz. Hozzá kell tehát járulnunk az eurobürokrácia hatalmának féken tartásához és a demokrácia erősítéséhez.

Az Unióhoz sok tekintetben alkalmazkodni kell: teret kell engedni ránk gyakorolt kedvező befolyásának – például a környezettudatosságban, a törvénytiszteletben. Az unióbéli tagságból eredő előnyök érvényesítésének egyik legfontosabb kérdése, hogy milyen mértékben tudjuk befogadni azt a jogi és intézményi kultúrát, melyet a nyugat-európai országokban évszázadok alatt alakítottak ki. Bár ez a szokásrend nem tökéletes, a normakövetés jellemző rá. Csatlakozásunk mellékeredménye ennek a kultúrának az átvétele, a korrupció visszaszorulása, az adófegyelem és a jogi normák követésének javulása lehet.

Kisebbségi érzésektől mentes, értéktisztelő, de érdekkövető politizálást kell folytatnunk Európában. Ehhez olyan politikusok kellene, akiknek nem kell kényszeresen bizonygatniuk európaiságukat, s ezért nem haboznak a magyarság ügyeiért kiállni. Határozottan és tudatosan kell képviselnünk nemzeti céljainkat, érdekeinket az európai törvényhozásban és a döntéshozatalt megelőző alkuk során. A magyar föld magyar tulajdonban tartásáért, a kárpát-medencei magyarság hátrányos helyzetének felszámolásáért, határokon átnyúló egyesítéséért Strasbourg-ban és Brüsszelben is van tennivaló. Küzdeni kell az új tagok cserben hagyása, külső körbe szorítása, a „kétsebességű Európa” intézményesülése ellen.

Az európai kultúra fontos hagyománya az erős civil társadalom, a polgári összefogás, a segítőkész magatartás. Ez a hagyomány az Európai Unió jogalkotási folyamatában is megjelenik. Egyre több egyeztetési kötelezettséget írnak elő a nem kormányzati szervezetekkel. Ez a rendszer a hibás szabályozás és gyakorlat folyamatos helyesbítésének legjobb eszköze. A piacgazdaság egyoldalúságainak ellensúlyozására megszületett és egyre erőteljesebben formálódik a szociális gazdaság (l. 6.3.1. fejezet), melynek célja a polgárok szociális védelme.

A rendszerváltozás után nálunk lényegesen több civil szervezet alakult, mint a környékünkön (6.3.3. fejezet), mégis a magyar részvétel a leggyengébb a szociális gazdaság európai fórumain. A törekény civil társadalmat erősíteni kell, s a civil szervezeteknek is ki kell lépniük Európába. A csatlakozás esélyt ad arra, hogy az ott működő erős nem kormányzati szervezetek segítségével itthon is erősödjék a civil társadalom, gyarapodjék a társadalmi tőke.

Az integrálódás akkor lehet sikeres, ha az Unió színterén minél egységesebben lépünk fel, ha törekvéseinkből kivehető a *magyar* álláspont, a *magyar nemzeti cél*. Bár nehéz közmegegyezést teremteni, jövőnk érdekében mindenképpen egyetértésre volna szükség olyan kérdésekben, mint a népesedéspolitikai vagy a viszony a határon túli magyarokhoz és az oktatás. A nézetek közelítése sikeres jövőnk záloga. A viszonylagos egység felmutatása érdekében nagy gonddal kell kiválasztanunk azokat a hivatalnokokat, akik Brüsszelben képviselik a magyar érdekeket. Szakmailag jól felkészült, több nyelven tudó feddhetetlen személyek

lehetnek csak képesek európai módon képviselni a magyar érdekeket. Fontos volna, hogy az európai hivatalnokok közé komoly gondolkodású fiatal magyar szakemberek is bejussanak; a pályázóknak versenyvizsgákon kell helytállniuk. Ugyancsak fontos, hogy a társadalom számára értékes munkát végző alapítványok pályázzanak európai támogatásokra is.

Az Unióban komolyan veszik a szubszidiaritás elvét, vagyis a lehető legalacsonyabb szinten hozzák meg a döntéseket: ott, ahol a körülményeket legjobban ismerik. Ennek megfelelően például az oktatás, a kutatás, a kultúra és a családok támogatása a mindenkori magyar kormány feladata lesz, s ezeket rajta kell számon kérni. A kormány e kérdésekben nem hivatkozhat arra, hogy az EU megköti a kezét, hogy nem ad elég támogatást, hogy azért nincs elég pénz, mert a magyar pályázók nem voltak elég ügyesek stb.

Az Európai Alkotmányban az európai integráció fokozatosan kialakult jogrendszere van átfogalmazva, az utóbbi évtized reformjainak figyelembevételével, leegyszerűsítve és valamelyest a föderalista tendenciákat (tehát a szorosabb összefonódást) fölerősítve. Az nyugat-európai elutasító népszavazási eredmények e dokumentum hatályba léptetését a bizonytalan jövőbe tolták el. Nyilvánvalóan Európa-szerte vita bontakozik ki arról, hogy „túlzott liberalizmusa” vagy belpolitikai okok miatt szavazták-e le az alkotmányszerződést. Az bizonyos, hogy hosszú hónapokba telik, mire egyértelművé válik, hogy az egybefonódott Európa mindebből milyen következtetéseket von le. Az Európai Unió azonban együtt marad, s Magyarország az alkotmányszerződés előtti koordinátarendszerben kell, hogy érvényesítse érdekeit.

7.3. Gazdaság: helytállás a versenyben

Bár az Unióhoz való csatlakozásunk jelentősége túlmegy a gazdaságon, a gazdaságaink összeépülése igen fontos, és nemcsak nekünk, hanem a régi tagoknak is. Bár piacainkat az unióbeli cégek már korábban meghódították, a stabilitást az Unióhoz való tartozásunk teremti meg. Most már nem kell tartaniuk hirtelen beavatkozásoktól, pl. visszaállamosítástól, diszkriminatív intézkedésektől stb.

Az Európai Unió fő gazdasági előnye az egyesített európai piac. A legfőbb kérdés az, hogy versenyképesek leszünk-e, s a magyar termelés és szolgáltatás ki tudja-e használni a piacbővülést. Már eddig is szorosan kötődünk az európai térséghez, ezért látványos bővítés aligha lehetséges. Külkereskedelmünk, főleg kivitelünk zöme az EU-ba irányul, s befektetőik részesedése meghatározó a Magyarországra áramlott külföldi tőkén belül, így pl. a banktőke csaknem 80%-a van nem magyar EU-beli tulajdonosok kezében.

A belépés után néhány évig kedvezőtlenebb elbánásban részesülünk, mint a korábban belépő államok belépésükkor, és a tagság előnyei 2007-ig csak korlátozottan járnak nekünk. Ezután a strukturális és a kohéziós alaphoz már az általános szabályok szerint részesedünk, s hátrányos megkülönböztetés csak a közvetlen

mezőgazdasági támogatásokban és a munkaerő-áramlás korlátozásában marad meg egy darabig. Várható tehát, hogy eleinte romlik egyes rétegek versenyhelyzete, nőhet a munkanélküliség, és csak később következik be általános javulás.

A tagság gazdasági szempontból egy darabig azért is komoly nehézségeket okoz, mert érdekeinket nehezebben tudjuk érvényesíteni a külföldi versenytársak által megszokott terepen. Számos bosszúságot okoz a bonyolult brüsszeli bürokrácia és jó néhány rejtett diszkriminatív intézkedés, mint egyes eltúlzott élelmiszer- és gyógyszerbiztonsági követelmények. Hazai terepen pedig termelőink a nyugati termékfeleslegek (például a tejpor és származékai) dömpingszerű benyomulásával és a nem mindig hatásos európai kontroll árnyoldalaival (pl. a fűszerbotrányokkal) ismerkednek. Az előnyök később mutatkoznak meg mindazon cégeink számára, amelyek kemény munkával alkalmazkodni tudnak a Nyugathoz. A kormányzat feladata, hogy minden lehetséges segítséget megadjon, a megengedett támogatások rendszerének kialakításától kezdve a hazai termékek erőteljes propagálásán át az EU-ismeretek oktatásáig.

Az Uniótól remélt támogatás jelentős hányada pályázati úton lesz megszerezhető, ezért igen fontos, hogy megtanuljunk pályázni, megismerjük és megfelelően alkalmazzuk a brüsszeli *newspeaket*, az „eurokraták” nyelvezetét. A csatlakozás első nyertesei a pályázatkészítő, pályázásra felkészítő cégek. A pályázatok elbírálásában magyar szakemberek is részt vesznek, s nekik is segíteniük kell a tájékoztatásban. A siker egyik legfontosabb feltétele a megfelelő nyelvtudás. Ebben a tekintetben még a szomszédos országokhoz viszonyítva is rosszul állunk, s jelentős erőfeszítéseket kell tennünk az idegennyelv-tudás javítása érdekében.

A csatlakozás következtében növekedik az importunk, s ez rontja a gazdaság egyensúlyát. Az EU-val szembeni hagyományos kivitel-többletre nagy szükség van az oroszországi energia és a távol-keleti fogyasztási cikkek behozatalának elensúlyozására. Az exporton belül a lehető legtöbb hozzáadott értéket képviselő áruk kivitelét kellene fokozni. Ehhez növelni kell a műszaki fejlesztés színvonalát, amihez nélkülözhetetlen az oktatás fejlesztése és legtágabb értelemben a kulturális színvonal emelése. Piaci sikereket érhetünk el a kézműves hagyományokhoz közel álló ipar támogatásával is, melynek igazán jó minőségű termékeire Európaszerte nagy a kereslet.

Az egységes európai piac miatt szűkül az Unióban versenyképtelen vállalatok mozgásterét. A versenytársak minden termelési és szolgáltatási területre behatolhatnak, s nincs közvetlen mód a távoltartásukra. Még a csupán helyi igényeket kiszolgáló vállalkozások is veszélyben vannak. Az Unió a magyar kis- és középvállalkozói réteget megtizedelheti. Fontos tehát, hogy a mindenkori kormányzat közvetve támogassa őket a közösségi jogi keretek között.

Ne attól legyünk versenyképesek, hogy nálunk a bérek alacsonyak! Ebben a tekintetben a tőlünk keletebbre lévő országokkal szemben előbb-utóbb alulmaradunk. Az EU-n kívüliekkel szemben az EU-tagság a szigorúbb környezetvédelmi és szociális szabályozással növeli a termelési költségeket az országban; ez az ára az erősebb szociális védőhálóknak és az egészségesebb környezetnek, a jobb élet-

minőségnek és az így nyert társadalmi tőkének.

A lehető leghamarabb csatlakoznunk kell a stabil pénzügyi környezetet teremtő euróövezethez. Igaz ugyan, hogy ezzel lemondunk az önálló pénzügyi politikáról, de e hátrányt ellensúlyozzák az euróval járó előnyök: a stabilitás, a nemzetközi spekulációval szembeni ellenállóképesség. Hogy csatlakozhassunk, javítanunk kell a gazdaság egyensúlyán, le kell törnünk az inflációt, és ehhez el kell állnunk a forint leértékelésére irányuló lobbítórekvéseknek.

A 2004-ben felvett országok között Magyarország nemrég még a legerőteljesebbek egyike volt. Számíthattunk rá, hogy gazdaságunk legtöbb ága megállja majd a helyét a csatlakozás után is. A 2002–2005 közötti hibás gazdaságpolitika miatt nem így történt. A mezőgazdaság kilátásai azonban már 2002-ben sem látszottak jónak, s a helyzet a csatlakozás után mély válságba torkollott. A válságból egy nagyobb EU-támogatás és a családi gazdaságokat felkaroló agrárpolitika vezethet ki. A mezőgazdaságban ebben a formában lehet ugyanis a legnagyobb hozzáadott értéket termelni, és egyedül ez emelheti meg a vidéki élet minőségét. Mint a 4.1.2. fejezetben rámutattunk, ennek érdekében az agrártámogatásoknak a vidékfejlesztést célzó formáját kell 2007-től választanunk, és e politika sikere érdekében a családi gazdaságok kibontakozása előtt újra meg kell nyitni az utat.

A közeli jövő legfontosabb feladatai közé tartozik az EU-támogatások fogadásához kapcsolódó Nemzeti Fejlesztési Terv kidolgozása, amely 2007-től remélhetőleg nagyszabású infrastruktúrafejlesztést tesz lehetővé – részben EU-pénzen. Igen fontos, hogy ezek igazán a jövőt célzó befektetések legyenek; ne csak a köznap értelemben vett infrastruktúrát, hanem a jövő gazdaságát szolgáló kutatás és fejlesztés eszközparkját is gyarapítsák. Az EU-pénzt azonban csak akkor kapjuk meg, ha a beruházás hazai hányada is megvan. Ennek előteremtése nem csekély erőfeszítést és lemondást is kíván majd az országtól, hiszen a kötelező hazai járulékot a gazdasági növekedés aligha lesz képes kitermelni. A Nemzeti Fejlesztési Terv hét évre szól; a 2005-ben hivatalban lévő kormánynak kell előkészítenie, de a 2006-ban és 2010-ben hivatalba lépők kezét köti meg. Ezért szükség volna egyeztetésre kormány és ellenzék között. Mivel a Nemzeti Fejlesztési Terv lényegében minden állami beruházási keretet leköt, a közszférában aligha valósulhat meg bármilyen komoly beruházási program, ami nem kerül bele ebbe a tervbe.

A 2007-tel kezdődő közös költségvetési politika kialakításába már Magyarország is beleszól, és érdekeit megpróbálhatja érvényesíteni. Nyomást gyakorolhat a 2004-ben felvett államok polgárainak teljesen szabad munkavállalása érdekében és az európai közteherviselésen való osztozásban is. Az országnak érdeke, hogy olyan jogszabályok szülessenek, amelyek megakadályozzák az adóelkerülést, a tőke kimentését „adóparadicsomok”-ba. Az adóparadicsomok léte, ráadásul Európán kívül, a többi tagállamnak az érdekeit is sérti.

7.4. Megtartó erőnk, a kultúra

A 6.1.4. fejezetben már elemeztük, mi a teendő az Európai Unióban a magyar kultúra érdekében. Rövid visszatérésünket e témához a jelen fejezet belső összefüggései indokolják.

Az európai egyesüléshez nagyrészt a rokon kulturális gyökerek vonzották a magyarokat. A magyar kultúra nemcsak gyökereiben hasonlít a nyugat-európaihoz, hanem a közösen tapasztalt külső hatásra adott válaszában: mai fejlődésében is. Amerikai hatásra és a televíziós kultúra uralkodóvá válása következtében Európában is a tömegízlés jutott uralomra, a hagyományos kultúra pedig egyikévé vált a réteggkulturáknak. Nyugat-Európában is amerikanizálódik az oktatási rendszer. A nyugat-európai „elitkultúra”, annak intézményei azonban sokkalta erősebbek, az emberek értéktudata mélyebb és ellenállóbb annál, hogysem a fecsegő felszínen látható jelenségek kikezdhethetnék, és ez belénk is bizalmat önthet. Az európai polgárnak meggyőződése az, amiben a külső kívánalmakat túlteljesíteni mindig kész *européer*jeink láthatólag nem hisznek: hogy a kontinens egyik kiemelkedő értéke a kulturális sokszínűség. Sajátos nyelvünk és kultúránk e sokszínűséget gazdagítja. A csatlakozás következtében szemmel láthatólag nem gyorsult fel a hazai kulturális erőzió, sőt mintha a kultúra fellendülése volna tapasztalható.

Irodalmi és művészeti értékeink európai elfogadtatása érdekében le kell bontani a nyelvi korlátokat. A mi oldalunkról ezt az értelmiségi többnyelvűség általánossá tételével kell kezdeni, amihez jobb oktatásra és a belső igények felkeltésére van szükség. Másrészt minél több külföldi diákot, doktorandust, vendégkutatót, vendégtanárt és vendégprofesszort kell toboroznunk, hogy részt vegyenek a hazai közép- és felsőoktatásban és a kutatásban, rövidebb-hosszabb ideig éljenek itt, s ismerjék meg és közvetítsék a magyar kultúrát. Ehhez az államnak is a zsebébe kell nyúlnia, és magánalapítványoknak is segíteniük kell. Gazdagítaná kultúránkat, és híret vinné, ha kiemelkedő külföldi személyiségeket tudnánk idevonzani, akik letelepedni is hajlandók, s velük ellensúlyozhatnánk az agyelszívást. Természetesen nagyobb vonzerőt kell gyakorolnunk a még itt élő vagy szívesen visszatelepülő magyar kiválóságokra is. És minden más módon is érdeklődést kell keltenünk kultúránk iránt (l. 6.1.4. fejezet).

Sajátos színeink közé tartozik közép-európaiságunk, noha azon az Osztrák–Magyar Monarchia többi nemzetével osztozunk. Közép-európaiságunk megőrzése és bemutatása azonban csak akkor sikerülhet, ha – mint valódi közép-európaiak – a művelt magyar nagyközönség maga is kíváncsivá válik Közép-Európára, Közép-Európa többi kitárulkozásra vágyó nemzetére. Kulturális életünknek ki kell nyújtania kezét Közép-Európa felé. Újjá kell éleszteni a lengyel–magyar barátságot, és a határon túli magyarok segítségével a környező országok kultúráját is haza kell hozni.

Csak így válhatunk közép-európai kulturális központtá. Közben azonban rendbe kell hozni pusztuló műemlékeinket is. Mutassuk meg például a nagyon

közép-európai magyar szecessziót eredeti pompájában! Válgék az ország mindenféle tekintélyes nemzetközi események méltó helyszínévé! Akármelyik magyar város lesz is Európa kulturális fővárosa néhány év múlva, e város szereplése legyen nemzeti ügy. Ennek sikere láttán újra álmodhatunk világkiállításról, olimpiáról. Országpropaganda szempontjából példát lehet venni a Magyar Tudományos Akadémiáról.

Európa segítségével kell integrálnunk cigány honfitársainkat a munka, a tanulás és a tudás társadalmába. Európa segíthet hagyományaik megőrzésében, és mintát adhat piacképes munkaerővé képzésükhöz, tanulásra ösztönző szociálpolitika kidolgozásához.

7.5. Még mindig jó európainak lenni

A nyugati civilizációban is értékválság van. Ennek jeleit főként az individualizmus és a szabadság túlhangsúlyozásában, az összetartó erő és a felelősségtudat visszaszorulásában láthatjuk. Az eredmény a társadalmi tőke (6.3. fejezet) eróziója, a környezet veszélyeztetése, a család és a jóléti rendszerek válsága, a kábítószerek-élvezet és a bűnözés terjedése.

Bár az értékválság elérte, az Európai Unió még mindig az a szigete a fejlett világnak, ahol az értékeket a legkomolyabban veszik. Az Unió a háborúk tépázta Európa megbékélését szolgálja, és az összetartozás és a méltányosság erősítésén munkálkodik. A földi környezet rendben tartása érdekében szembeszegül a szabadossággal. A múltban elkövetett természetrombolás orvoslására is törekszik, sőt erre kényszeríti új tagjait. A megbékélés érdekében bizonyos múltbeli bűnökre fátylat borít, de a jelenben államai demokratikusan és humánusan viselkednek, és nehezen képzelhető el, hogy ettől bármelyikük is eltávolodhatna. Minden remény megvan rá, hogy a modern világ válságjelenségeivel is megküzdjön.

Nekünk ebbe a rendbe be kell illeszkednünk: úgy is mint államnak és úgy is mint – kulturális – nemzetnek. Miféleképpen a nemzeti keretek nagy szerepet játszanak a társadalom önmeghatározásában. Jövőnkét nagyban megszabja, hogy mennyire tudunk önmagunk maradni a gazdasági befolyásnak, a politikai nyomásnak és a viselkedési mintáknak engedve vagy ellenállva.

Ha meg akarjuk őrizni nemzeti azonosságunkat, minden erővel azon kell lennünk, hogy Európa a sokszínűség földje maradjon. Az Európai Uniót meghatározó szerződések ezt elősegítik. A kontinens nem akar a „népek kohója” lenni. Továbbra is küzdenünk kell azonban azért, hogy a kontinensen teljes mértékben elismerjék: a kulturális nemzethez tartozni közösségi jog. Ebből következik, hogy igényt tartunk a kisebb kultúrák, közöttük a magyar kultúra pozitív megkülönböztetésére.

A magyar értelmiségi a szabadságban és az európaiságban lubickolva könnyen kivándorolhat, s válhat világpolgárrá; a „szakember” pedig könnyen válik sehol meg nem gyökeresedő tömegemberré. De nem azért vagyunk euró-

paik, hogy ne legyünk magyarok is! Az ember akkor érzi jól magát külföldön, ha nem kell kibújni otthon viselt bőréből. Az Európai Unióba való belépésünkért hozott áldozatok akkor térülnek meg, ha majd az életnek nemcsak máshol-leélése válik normálissá, hanem egyúttal az itthon-leélése is. Csak akkor érezhetjük magunkat otthon Európában, ha itthon is jól érezzük magunkat. Ennek érdekében az európai jövőnek azt a változatát kell támogatnunk, amely a nemzetekhez kötött értékeket tiszteli, és a nemzetek megmaradására épít.

8. fejezet

Utószó

A magyarságot a XX. század második felében a *mesék tejével* táplálták, és megtanították gátlástalanul alkalmazkodni a felelőtlenség rendjéhez. Ólébe hullott ugyan a szabadság, de *nem szült neki rendet*, mert a szabadság a felelőtlenség talaján virágzott ki. A felelősség tudata a belátással jön meg, és e tanulmányban a belátást próbáltuk élesztgetni.

A magyarság – mint minden nemzet – felfelé törekszik. Csak úgy tudunk felemelkedni, ha keretet teremtünk az értelmes életnek, s e keret lesz maga a rend. Ehhez okos elvek is kellene, de az elvont racionális elvek önmagukban fabatkát sem érnek. Az elvek követése ugyanis a kiindulóponttól függően egészen eltérő eredményekre vezethet. Kiindulópontot pedig nem választhatunk: csak abból indulhatunk ki, ami egyszer megteremtődött, felépült, elfogadtatott. Azért kell tudnunk, honnan jöttünk, hol vagyunk, hogy magunk dönthessük el, merre tartunk. Ha félreismerjük helyzetünket, vagy azt hisszük, nem kell döntenünk, netán rosszul döntünk, akkor azért vagyunk felelősek. Nincs szükségszerűség, tehát nincs, ami levennie vállunkról a felelősség terhét.

A rend csírái akkor alakulhatnak ki, ha az emberek elkezdik becsülni önmagukat és társaikat. Ehhez a két legfontosabb támpont: családjuk és a nemzetük. Mind a családot, mind a nemzetet nemzedékek sora alkotja, és a felelősség fűzi őket egybe. A felelősség azt jelenti, hogy az ember méltó önmagához, és tekintettel van felebarátaira, azelőtte járó és az utána következő nemzedékekre.

A felelősség útját kell megtalálnunk – Isten segédelmével vagy akárhogy. A felelősség adhatja kezünkbe az *iránytűt* és a *zsinórmértéket*.

A szerzők

Ács Margit író, szerkesztő, Kortárs	2.2., 6.1.
Alvincz József agrárközgazdász, Agrárgazdasági Kutatóintézet	4.1.
Ángyán József mezőgazdász, Szent István Egyetem	4.1.
Báthory János néprajzkutató, szociológus	4.4.
Bod Péter Ákos közgazdász, Corvinus Egyetem	5.2.
Botos Katalin közgazdász, Pázmány Péter Katolikus Egyetem	2.1., 5.2.
É. Kiss Katalin nyelvész, az MTA Nyelvtudományi Intézete	4.5.4.
Freund Tamás neurobiológus, az MTA Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézete	2.1.
Görömbei András irodalomtörténész, Debreceni Egyetem	2.2.
Granasztói György történész, Eötvös Loránd Tudományegyetem	2.2.
Hoffmann Rózsa tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem	5.1.1.
Jankovics Marcell filmrendező, Pannónia Filmstúdió	2.2., 6.1.
Kiss Ádám fizikus, Eötvös Loránd Tudományegyetem	5.1.2.
Kodolányi Gyula író, szerkesztő, Magyar Szemle	6.1.
Kollár István villamosmérnök, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	5.1.2.
Kopp Mária orvos, pszichológus, Semmelweis Egyetem	2.1., 4.3., 6.2., 6.3.
Kovács Péter jogász, Miskolci Egyetem	4.5.
Kurutzné Kovács Márta építőmérnök, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	5.1.2.
Lovas Rezső fizikus, az MTA Atommagkutató Intézete	1., 2.2., 3., 4.3., 4.5., 4.6.1., 5.1.2., 5.2., 7., 8.
Márton János agrárközgazdász, Agrárgazdasági Kutatóintézet	4.1.
Matolcsy György közgazdász, Corvinus Egyetem	5.2.
Méhes Károly orvos, Pécsi Tudományegyetem	6.2.
Mellár Tamás közgazdász, Corvinus Egyetem	5.2.
Meskó Attila geofizikus, Eötvös Loránd Tudományegyetem	4.2.
Mikola István orvos, Magyar Egészségügyi Társaság	6.2.
Nagy Bálint mezőgazdász, Szent István Egyetem	4.1.
Náray-Szabó Gábor vegyész, Eötvös Loránd Tudományegyetem	1., 2.2., 4.2., 5.2., 7., 8.

Naszlady Attila orvos, Budai Irgalmasrendi Kórház	6.2.
Nemes Attila orvos, Semmelweis Egyetem	6.2.
Pálinkás József fizikus, Debreceni Egyetem	4.6.1., 5.1.2., 5.1.3.
Papp Sándor vegyész, Veszprémi Egyetem	4.2.
Réffy József vegyészmérnök, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	5.1.2.
Réthelyi Miklós orvos, Semmelweis Egyetem	6.2.
Skrabski Árpád szociológus, Apor Vilmos Katolikus Főiskola	2.1., 6.2., 6.3.
Szabó Csaba villamosmérnök, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	4.6.2.
Szabó Gábor fizikus, Szegedi Tudományegyetem	5.1.3.
Szeremley Béla, mezőgazdász, Hangya Szövetkezet	4.1.
Szollár Lajos orvos, Semmelweis Egyetem	6.2.
Tanka Endre földbirtokjogász, Károli Gáspár Református Egyetem	4.1.
Tardy Pál kohómérnök, Magyar Vas- és Acélipari Egyesülés	5.2.
Tulassay Tivadar orvos, Semmelweis Egyetem	6.2.
Vajna Zoltán gépészmérnök, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem	4.5.
Veress László genetikus, mezőgazdász, Debreceni Egyetem	4.1.

Tárgy- és névmutató

A, Á, Ä

adók 102, 103
adókedvezmény 100
adópolitika 43, 67, 89
Ady Endre 2
agrárpari modernizáció 37
agrárkamara 44
agrárrolló 37
agrárpolitikai értékvtás 40
agrár-szerkeztvtás 41
agrárvtás 37
agyelszívás 67
alapktatás 90
alpmívtés 81
alapszerzódések 62
alkoholizmus 8
alkotóképeség 9, 10
állam 31
államadósság 96, 98
államháztartási hiány 98
államháztartási reform 99, 103
államigazgatás 98
Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi
Szolgálat 123, 126
állampolgári húség 13, 31
államszocializmus 10
állattartás 45
állattenyésztés 37
általános választójog 21, 31
Antall-doktrína 62, 136
Antall József 23
Antall-kormány 69
antikommunizmus 33
antiszemizmus 22, 25, 32, 65
anyagtudomány 91
anyanyelv 14, 21, 27, 66, 67
Aranybulla 19
áruházi láncok 37
árvíz 48
asszimiláció lásd beolvasás
atomizálódás 72
atommagfúziós energia 108

áttelepítés 59
autonómia 60, 62–64
személyi elvű 63
területi 63
ÁVH 24
azonosság tudat 10, 110, 116
Ázsia 97

B

bakkalaureátus (BSc) 85–87
Balaton 49
bal- és jobboldal 30, 32
Balkán 99
beilleszkedés 54, 56, 59, 63
belvíz 48
Beneš, Eduard 24
Beneš-dekrétumok 59, 62
beolvasás 13, 55, 59, 65
beszúói hálózat 131
betegség 120
bevándorlás 34, 105, 119
biológiai sokféleség 48
biotechnológia 91
biotermékek 42
birtokszerkezt 44
birtokviszonyok 38
biztonság 51–53
Bokros-csomag 50, 83
bolognai folyamat 84, 85
bölcselet 110
Budapest 105, 106
bürokrácia 109

C

Ceaușescu 60
cigányság 53–58, 103, 130, 137, 143
civil szervezetek 132
család 7, 8, 10, 12, 51, 58, 118–120, 122, 130
családi adó 119
családi gazdálkodás 103
családi gazdaság 39, 42, 43, 45, 141
Csehszlovákia 60

D

Debrecen	106
decentralizáció	61–63
Dél-Baranya	107
Dél-Dunántúl	105
Dél-Tirol	63
demokrácia	17, 30, 98
demokratikus ellenzék	33
depresszió	130, 131
diákhitel	87
digitális hírközlés	71
digitális olló	73
diszkrimináció	55
doktori iskola	84, 88
doktori tudományos fokozat (PhD)	85
Dráva	47
dualizmus	21
Duna	47

E, É

egészségbiztosítás	96
egészségbiztosító	122, 123, 125
Egészséges Nemzetért Népegészségügyi Program	127
egészségmegőrzés	119, 127, 128
egészségpolitika	52
egészségromlás	6
egészségügy	49, 118, 122–128
egészségügyi ellátórendszer	121, 122, 125, 128
éghajlatváltozás	45, 47, 108
egyensúlyhiány	95, 98–100
együttműködő vállalkozói magatartás	132
elektronikus kormányzat	74
elektronikus sajtó	73
élelmiszer-biztonság	40, 42, 127, 128
élelmiszeripar	37
élelmiszer-kereskedelem	37
életminőség-romlás	6
életpályamodell	91
elitképzés	83
előítéletek	55
előregedés	49, 50, 118
emberi jogok	28
Emberi Jogok Európai Egyezménye	65
emberi méltóság	29
emberi tőke	130
energia	43
energiaipar	108
energiatermelés	108
érdekeltségi lánc	44
Erdély	19, 21, 100
erdősítés	45
erdőtelepítés	49
erkölcs	51

erkölcsi érzék	117
erkölcsi nevelés	10, 81
erkölcsi normarendszer	110
értékek pluralizmusa	70
értékközvetítés	77
értékpreferencia	115
értékrend	6, 8, 10, 54, 98
érzelmi intelligencia	117
Északkelet-Magyarország	105
etnikai elv	21, 22, 59
euro-atlanti integráció	62
eurobürokrácia	138
eurokrácia	140
euróövezet	100, 141
Európa	51
Európai Alkotmány	139
Európa ideálképe	114
európai integráció	61
Európai Kutatási Tanács	90
Európai Parlament	65
európai politikai nemzet	14
Európai Unió	3, 14, 16, 23, 24, 26, 37, 46, 61, 63, 65, 73, 79, 84, 88, 90, 93, 96, 97, 99, 104, 106, 109, 113, 116, 118, 120, 124, 133, 136, 139, 143
Európai Unió Tanácsa	65
Európa Tanács	65
eurorégió	63, 68
evolúció	7

F

fasizmus	32
Fekete Gyula	50
fekvőbeteg-ellátás	122, 123, 126
feldolgozóipar	37
felelősségre vonás	99
felsőoktatás	83, 84, 86–89, 94, 95
felsőoktatási felvételi eljárás	86
felsőoktatási integráció	84
felvilágosodás	20
fenntartható fejlődés	8, 46, 48
Ferenc Ferdinánd	21
filmgyártás	113
foglalkoztatás	40, 43, 56–58
fogyasztói társadalom	7, 9
fogyatékoság	122
forradalom	
1848-as	20, 135
1956-os	22, 23, 33, 131
föld	<i>lásd</i> termőföld
földosztás	22
földtörvény	43
földtulajdon	38
Fukuyama, Francis	129

Furet, François	32
G	
gazdabank	44
gazdálkodási rendszerek	44, 45
gazdaság	95–103, 105
gazdasági irányítórendszer	99
gazdasági reform	37
gazdasági szerkezetváltás	101
gépipar	99
globális felmelegedés	47
globális piac	44
globalizáció	5, 11, 97
globalizmus	30
Görögország	136
Groza-kormány	60
Gulag	60
gyepesítés	45
gyermekgondozási díj	50
gyermekgondozási segély	50
gyógy-idegenforgalom	100, 107
gyógyszerellátás	127
gyulafehérvári nyilatkozat	59
H	
Habsburgok	14, 19, 20, 135
hagyományápolás	110
halálzási arány	6, 52, 129
halandóság	52, 119, 120, 124
hálapénz	124, 134
Halévy, Élie	31
hardver	74
házasság	119
háztáji gazdaságok	37, 39
Herder, Johann Gottfried	36
hit	9, 51
honvédelem	103
Horn-kormány	54, 70
Horthy-rendszer	25
Horvátország	107
hulladékok hasznosítása	47
humán tudományok	110
hungarikum	45
hűbériség	18
I, Í	
idegenek	34
identitásválasztás	56
igazságszolgáltatás	98, 99
Illyés Gyula	17, 36
információrobbanás	6–9
információs társadalom	72, 75, 97
információs technológia	90, 91, 126
informatika	72, 74

informatikai stratégia	73
infrastruktúrafejlesztés	89
innováció	104
Innovációs Alap	92, 93
integrálódás	<i>lásd</i> beilleszkedés
internacionalizmus	30
internet	7, 9, 27, 72–76, 110
internetes műveltséganyag	74
intézményi autonómia	83, 84, 89
iparkitelepülés	97
iparszerű mezőgazdasági termelés	37, 103
irodalom	110, 111, 113, 115
Írország	109
irrendentizmus	60
iskola	77, 78, 80
iskolarendszer	79
iskolarendszerű felsőfokú tanulmányok	85
iskolaszerkezet	79, 80
ismeretátadás	81
ismeretterjesztés	70, 110
ivóvízbázisok	42

J	
Jalta	135
járóbeteg-ellátás	122, 123, 125, 126
jogállam	25
jogok és köteleességek egysége	29, 31, 78
Jugoszlávia	61

K	
Kína	37
kábítószer-fogyasztás	8
Kádár-korszak	3, 25, 53
Kádár-rendszer	25, 60
kamara	78
kapitalizmus	10, 11
Károlyi-kormány	22
Kárpátalja	60
Kárpát-medence	46, 49, 99
kárpótlás	20, 38
kedvezménytörvény	15, 16, 62, 66
Kelet-Európa	19, 137
kelet-közép-európai egészségparadoxon	52, 130
Kelet-Németország	51
kereskedelmi televíziózás	70
kereszténység	18, 26
készségfejlesztés	80, 81
kétébességű Európa	138
kettős állampolgárság	64
KGST	23
kiegészítés	20, 135
kisebbségek	
magyar	15, 24, 60, 63, 118

magyarországi 10, 16, 54
 kisebbségi oktatáspolitikai 67
 kisebbségi önkormányzatok 55, 63, 68
 kisebbségvédelem 59, 61, 62, 65
 kis- és középvállalatok 74, 92, 93, 95, 101, 102,
 140
 Kodály-módszer 9, 117
 kohéziós alap 139
 kollektívizálás 37
 kommunizmus 9, 22, 32, 33
 konzervativizmus 28, 29
 Kossuth Lajos 135
 Kölcsey Ferenc 20, 24
 könyv- és folyóirat-kiadás 115
 könyvtár 76
 könyvtárak 115
 környezetbiztonság 40
 környezet- és tájgazdálkodás 40, 42, 43
 környezetgazdálkodás 46
 környezeti biztonság 46
 környezeti kultúra 110
 környezetszennyezés 43
 környezet szennyezettsége 107
 környezettudatosság 11, 110, 138
 környezetvédelem 101, 103, 108
 környezetvédelem 91
 környezetvédelmi adók 48
 közízlés 69, 111
 közegészségügy 110
 közélet 13
 középirtok 38, 39
 Közép-Európa 135, 137, 142
 közép-európaiság 142
 középosztály 38, 54, 67, 96, 101
 közérkölc 69
 köz- és a magánszektor partnersége (ppp) 96
 közintézmények 98
 közintézmény-korszerűsítési program 99
 közjó 31
 közmegegyezés 71
 közművelődés 110, 115, 116
 köznevelés, közoktatás 77
 közoktatási rendszer 77–79, 82
 közösségi jogok 16
 közösségteremtés 8
 Központi Műszaki Fejlesztési Alap 94
 közszemérem 69
 közszolgáltatás 69–71
 közteherviselés 124
 közvélemény 70
 kreditrendszer 83, 84
 külaküldözés 37
 kultúra 42, 110, 113
 életben tartása 117

elit 111–113
 értelmiségi 111
 humán 113
 népi 111
 polgári 111
 populáris 116
 tömeg- 111, 112
 kultúraközvetítés 70
 kulturális diplomácia 114
 kulturális magyar nemzet 55
 kulturális nemzet 143
 kutatás 84
 kutatás-fejlesztés 89–95, 100, 104, 106, 107
 kvóta 40, 42, 44, 45

L

lakhatás 103
 Latin-Amerika 37, 39
 legeltetés 45
 lelki betegségek 8
 létbiztonság 104
 levegőszennyeződés 47
 liberalizmus 20, 28, 29

M

maastrichti kritériumok 100
 magiszteri fokozat (MSc) 85–87
 Magyar Akkreditációs Bizottság 83
 magyar állampolgárság 17, 64
 Magyar Állandó Értekezlet 68
 magyar dráma 113
 Magyar Házak 114
 magyar nyelv 20, 27, 65, 66
 magyarságpolitika 68
 Magyar Tudományos Akadémia 117, 143
 Maniu-gárdisták 60
 marxizmus 28
 mecénatúra 113
 Medgyessy-kormány 54
 médiatörvény 70, 71
 megújuló energiaforrások 108
 mezőgazdaság 37, 38, 45, 141
 mezőgazdasági támogatások 40
 migrációs konfliktus 119
 Miskolc 106
 monetarizmus 11
 motorizáció 106
 multikulturalizmus 56, 61, 63
 multinacionális vállalatok 29, 53, 92, 95, 98,
 100, 101
 munkaerkölc 38
 munkaerőhiány 93, 105
 munkahelyteremtés 95, 101, 103
 munkanélküliség 6, 45, 53, 102–105

műemlékek 107
 működő tőke 100
 Műszaki Fejlesztési Alapprogram 91
 művészet 27, 28, 112
 művészetek 110, 111

N

nacionalizmus 15, 20, 26, 60, 64
 náciizmus *lásd* nemzetiszocializmus
 nagybirtok 37–39, 42, 43
 nagygazdaság *lásd* nagybirtok
 NATO 65
 Németország 105
 nemzedékek egymásrataltsága 9
 nemzet 3, 12, 13, 15–17, 19, 29, 51, 54, 64, 110
 kulturális 13, 115, 143
 politikai 13
 nemzetállam 12, 13, 19, 26, 59, 60, 63
 Nemzeti Fejlesztési Terv 58, 109, 141
 Nemzeti Földalap 39
 Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program .. 91,
 94
 nemzeti műveltség 81
 nemzetiségek 19–21, 24
 nemzetiszocializmus 32
 nemzetpropaganda 21
 népegészségügy 121, 123, 128–131
 népesedéspolitika 49, 52
 népességeltartó-képesség 42
 népességfogyás 49, 50, 105, 118, 120
 népi írók 49
 népjólét 52
 nevelés 80
 az információs technika használatára 73
 egészségre 119
 erkölcsi 10
 környezeti 48
 kulturális 75
 művészeti 9
 vallási 10
 Nógrád 107
 nómenklatúra-burzsoázia 29
 növénytermesztés 37
 nukleáris energia 108
 numerus clausus törvény 22
 nyelvstratégia 65
 nyelvszegényedés 115, 117
 nyelvvesztés 66, 118
 nyilaskeresztes párt 32
 nyitott gazdaság 11
 nyitott társadalom 56
 Nyugat-Dunántúl 105
 Nyugat-Európa 18, 39, 90, 135, 136
 nyugat-európai mezőgazdaság 38

nyugdíjbiztosítás 96
 nyugdíjellátás 133
 nyugdíjrendszer 49, 133

O, Ó

oktatás 96, 110
 oktatásügy 67
 Orbán-kormány 50, 52, 54
 Oroszország 108
 osztályharc 28
 Osztrák–Magyar Monarchia 13, 135, 142

Ö, Ő

ökoszociális piacgazdaság 43, 46, 96
 önkéntes egészségpénztárak 125, 134
 önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak .. 101,
 133
 önkéntes nyugdíjpénztárak 101, 133
 önkormányzat 62
 öntözés 45
 összetartozás-tudat 11, 131

P

panaszjog 65
 parlagrafü 48, 107
 Párt (MSZMP) 33, 34, 69
 pártok 30
 Pécs 106
 Petőfi Sándor 15
 piacgazdaság 98
 piacsabályozás 39
 polgári állam 19
 polgári társadalom 132
 polgárok társadalma 31
 polgárosodás 19, 40, 53, 54, 58
 polgárság 19
 politikai érdekhálózat 115
 politikai magyar nemzet 55
 populizmus 31
 Portugália 136
 posztkommunizmus 33
 pozitív diszkrimináció 55
 prostitúció 107

R

rádió 70
 Rákosi Mátyás 24
 rasszizmus 25
 reformkor 20
 regionalizmus 63
 Renan, Ernest 12
 rend 72
 rendiség 18–20

rendszer vált(oz)ás 6, 15, 23, 25,
28–30, 33, 34, 38, 53, 61, 69, 81, 90,
97, 115, 116, 136
reneszánsz 19
revíziós politika 59
Római Klub 119
Románia 21

S

sajtó 21, 30, 34, 69, 71, 110
sajtóerkölcs 71
sokkterápia 38, 98
Spanyolország 136
spontán privatizáció 38
sport 110
stressz 129, 130
strukturális alap 139
színház 113
szabadelvűség *lásd* liberalizmus
szabadság 72
szabadságok kis körei 18
szabad szoftver 75
szabad tőke mozgás 40, 43
szabad verseny 10, 11, 42
szakfelügyelet 82
szakképzés 80, 103, 104
szaktanácsadók 44
Széchenyi István 20
Széchenyi-terv 1
Szeged 106
szegénypolitika 54
szegregáció 59
szelektív hulladékgyűjtés 49
széles sávú elérés 73
személyi számítógép 75
szemétkerakók 47
Szent István 15, 16, 19, 135
szennycsatornázás 47
Szigetköz 47
szociáldemokrácia 32
szociális ellátás 133
szociális gazdaság 100, 130, 132, 138
szociális piacgazdaság 125
szocialista összeköttetések 132
szociális védőháló 96
szoftver 74
szolgáltatás 107
szolidaritás elve 124, 125, 127, 133, 134
szovjet tömb 37
Szovjetunió 22, 32, 33, 60, 61, 136
szövetkezet 39, 43
 termékpályás 40, 44
 termelő és értékesítő 44
Sztálin 22

szubkultúrák 72
szubszidiaritás elve 48, 126, 139
születésszám 49, 51, 102, 119
szürke gazdaság 102

T

tájékoztatás 70
talajvíz 47
tanácsköztársaság 22
tanárképzés 87
tanterv 81
társadalmi biztonság 50, 51
társadalmi kohézió 129
társadalmi szerződés 18, 30
társadalmi tőke 80, 104, 128–132, 141
társadalmi versenyképesség 97
társadalombiztosítás 125, 126, 133, 134
távközlési szolgáltatás 74
táv munka 74
távoktatás 74
tekintélyuralom 31
televízió 70
teljesítménykényszer 131
terhességmegszakítás 118
terméktanács 44
természettudományok 110
természetvédelem 47
termőföld 38, 39, 43, 45
terrorizmus 9
totális diktatúra 30–32
tőke 128
tőkekihelyezés 67
tőkés osztály 33
tömegek társadalma 31
tömegember 7
tömegképzés 83
tömegkommunikáció 7, 10, 11, 98
tömegszórakoztatás 69
tömejtájékoztatás 28, 69
török hódoltság 19
törpebirtok 38
törvénytelen földszerzés 39
Trianon 21, 22, 24, 49, 59–61, 135
tudástőke 80
tudomány 27, 88–90, 94
tudományos intézmények 87, 113
tudományos szaknyelv 113
tudománypolitika 67, 90, 91, 93, 94
turisztikai információs rendszer 74
turizmus 107, 110

U, Ú

újvidéki vérengzés 60
Ukrajna 99

Ü, Ű

ügynök	69
üvegházhatás	47, 48, 108
üzemszabályozás	43

V

vízminőség	47
vallás	110
vallási erkölcs	9
vallási közösségek	9
vallási nevelés	10
vallásszabadság	65
Varsói Szerződés	23
vasút	107
védőnői hálózat	122
véleményalkotó készség	117
verseny	29
versenyképesség	97, 98
veszélyes hulladék	47, 48
veszélyeshulladék-lerakók	49
vészidőszak	22
vidékfejlesztés	40, 41, 44, 141
vidékfejlesztési támogatások	40, 44, 45
vidékfejlesztési törvény	44
világháló	<i>lásd internet</i>
virtuális valóság	9

W

www	<i>lásd internet</i>
-----------	----------------------

Z

zene	112
zeneoktatás	9
zsidóság	21, 22, 24
zsidótörvények	22